

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**1946 – 1954 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE’DE
DEMOKRATİKLEŞME ADIMLARI VE CHP’NİN TAVRI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İbrahim GAZİOĞLU

Enstitü Anabilim Dalı : Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Dilşad TÜRKMENOĞLU KÖSE

TEMMUZ – 2021

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

1946 – 1954 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE’DE
DEMOKRATİKLEŞME ADIMLARI VE CHP’NİN TAVRI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İbrahim GAZİOĞLU

Enstitü Anabilim Dalı : Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

“Bu tez sınavı 01/07/2021 tarihinde online olarak yapılmış olup aşağıda isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Doç. Dr. Asena Boztaş	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Dilşad Türkmenoğlu Köse	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Hale Biricikoğlu	Başarılı

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE
ORJİNALLİK
BEYAN FORMU

Sayfa : 1/1

Öğrencinin

Adı Soyadı	:	İbrahim GAZİOĞLU
Öğrenci Numarası	:	Y186003003
Enstitü Ana Bilim Dalı	:	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Enstitü Bilim Dalı	:	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Programı	:	☒ YÜKSEK LİSANS ☐ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	1946 - 1950 Yılları Arasında Türkiye'de Demokratisleşme Adımları ve CHP'nin Tavrı
Benzerlik Oranı	:	%4

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

☒ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

.../....2021
Öğrenci İmza

☐ Sakarya Üniversitesi Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir. Bilgilerinize arz ederim.

.../.../...2021

Öğrenci İmza

Uygundur

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı: Dr. Öğr. Üyesi Dilşad TÜRKMENOĞLU KÖSE

Tarih: .../.... 2021
İmza:

☐	KABUL EDİLMİŞTİR
☐	REDDEDİLMİŞTİR

EYK Tarih ve No:

Enstitü Birim Sorumlusu Onayı

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v

GİRİŞ.....	1
------------	---

BÖLÜM 1: MİLLÎ ŞEF DÖNEMİ (1939 – 1945).....	7
--	---

1.1. Milli Şef Dönemi Uluslararası Politik Gelişmeleri ve Türkiye’ye Yansımaları	8
1.2. Milli Şef Döneminin Genel Görünümü	15
1.2.1. Milli Şef Döneminin Ekonomik Gelişmeleri	15
1.2.2. Milli Şef Döneminde Eğitim	19
1.3. Milli Şef Dönemi Siyasal Hayat	21
1.3.1. 29 Mayıs – 3 Haziran 1939 V. CHP Kurultayı	21
1.3.2. 1943 VII. Dönem TBMM Seçimleri	23
1.3.3. 8 – 15 Haziran 1943 VI. CHP Kurultayı	23
1.3.4. Mayıs 1944 Irkçı – Turancı Dava.....	23
1.3.5. Milli Şef Döneminin de Basın Özgürlüğü.....	26
1.3.6. Milli Şef Döneminde Yönetim ve Seçimlerin Genel Özellikleri	28
1.3.7. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu (ÇTK) ve Ona Müteakip Ortaya Çıkan Gelişmeler ve Muhalefetin Doğuşu.....	31

BÖLÜM 2: CHP İKTİDARINDA DEMOKRATİK GELİŞMELER (1946–1950) 32	
---	--

2.1. Demokrasiye Dair Kavramsal Çerçeve	32
2.2. Çok Partili Hayat Geçerken Etkili Olan Ulusal Faktörler	33
2.3. Çok Partili Hayat Geçerken Etkili Olan Uluslararası Faktörler	38
2.4. Çok Partili Hayata Geçerken Etkili Olan Diğer Faktörler.....	39
2.5. 1946 - 1950 Yılları Arasında Yaşanan Politik Gelişmeler	44
2.6. Recep Peker Hükümeti (7 Ağustos – 10 Eylül 1947).....	49
2.7. I. Hasan Saka Hükümeti (10 Eylül 1947 – 10 Haziran 1948)	56
2.8. II. Hasan Saka Hükümeti (10 Haziran 1948 – 16 Ocak 1949).....	61
2.9. Şemsettin Günaltay Hükümeti (19 Ocak 1949 – 22 Mayıs 1950).....	63

2.10. Partiler 1950 Seçimlerine Giderken Siyasi Partiler	70
--	----

BÖLÜM 3: CHP MUHALEFETİ DÖNEMİNDE DEMOKRASİ (1950 – 1954)... 75

3.1. DP Döneminin Genel Görünümü (1950 – 1954).....	75
3.1.1. DP Döneminde Dış Politika (1950 – 1954).....	75
3.1.2. DP İktidarında Ekonomi (1950 – 1954).....	78
3.1.3. DP İktidarında Eğitim (1950 – 1954).....	81
3.1.4. DP Döneminde Din Siyaset İlişkisi (1950 – 1954)	82
3.2. Demokrasi Tartışmaları (1950 – 1954)	86
3.2.1. Devri Sabık Meselesi.....	86
3.2.2. Halkevlerinin Kapatılması.....	87
3.2.3. Balıkesir Olayı.....	89
3.2.4. CHP’nin Haksız İktisapları	92
3.2.5. İsmet Paşa Fobisi	94
3.2.6. DP İktidarında Basın (1950 – 1954).....	97
3.2.7. DP’nin Demokrasi Anlayışı	101
3.3. CHP Kurultayları (1950 - 1954).....	107
3.4. Partiler 1954 Seçimlerine Giderken	112

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME 116

KAYNAKÇA..... 120

ÖZGEÇMİŞ 133

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BM	: Birleşmiş Milletler
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
ÇTK	: Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu
DP	: Demokrat Parti
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MKK	: Milli Korunma Kanun
MKP	: Milli Kalkınma Partisi
MP	: Millet Partisi
OKK	: Ormanları Koruma Kanunu
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TMVK	: Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu
VVK	: Varlık Vergisi Kanunu
YÖK	: Yükseköğretim Kurulu

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	X	Doktora		
Tezin Başlığı: 1946 – 1954 Yılları Arasında Türkiye’de Demokratikleşme Adımları ve CHP’nin Tavrı				
Tezin Yazarı: İbrahim GAZİOĞLU		Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Dilşad TÜRKMENOĞLU KÖSE		
Kabul Tarihi: 01.07.2021		Sayfa Sayısı: V (ön kısım) + 133		
Anabilim Dalı: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi		Bilim Dalı: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi		
Bu çalışmanın amacı, Türk siyasal hayatında önemli bir dönüm noktası olan, çok partili hayata geçiş sürecinin, ulusal, uluslararası ve diğer faktörlerin etkisini inceleyerek, CHP’nin demokrasiye ve demokratikleşme adımlarına tavrını ortaya koymaktır. 1946 yılında başlattığı liberalleşme adımları neticesinde, 1950 yılında iktidardan düşen CHP’nin, 1950 yılı öncesinde ve sonrasında demokrasiye yaklaşımının, dönemin politik gelişmeleri üzerinden ele alınması amaçlanmıştır. Çalışmanın, Türkiye’nin en kurumsal partisi olarak CHP’nin iktidarda ve muhalefetteyken demokrasiye yaklaşımı analiz edilmek suretiyle, Türk siyasal hayatı literatürüne katkı sunacağı düşünülmüştür. Bu kapsamda çalışma, 1939 – 1946 Milli Şef Dönemi, 1946 – 1950 çok partili hayatta CHP iktidarı dönemi ve 1950 – 1954 çok partili hayatta CHP’nin muhalefet dönemi olmak üzere üç bölümde incelenmiştir. Çalışma tematik olarak söz konusu zaman dilimi içinde meydana gelen siyasi gelişmelerin özelinde, demokratikleşme adımlarına odaklanmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan tarihsel analiz tekniği kullanılmıştır. Bu kapsamda söz konusu dönemin meclis tutanakları, gazete haberleri, siyasi aktörlerin politik hatıratları, anıları, demeçleri ve bu dönemi daha önce çalışmış araştırmacı ve akademisyenlerin çalışmalarından yararlanılmıştır. Çalışmada ulaşılan sonuçlar; CHP’nin 1950 öncesinde demokratikleşme hususunda attığı adımlar ile 1950 sonrasında iktidardan istediklerinin uyumlu olduğu, fakat dönemin siyasi iktidarının bu adımları kesintiye uğrattığı, bununla birlikte CHP’nin 1950 öncesinde başladığı kendi içinde partiyi demokratikleştirme adımlarına, 1950 sonrasında da devam ettiği şeklindedir.				
Anahtar Kelimeler: CHP, DP, Demokrasi, İsmet İnönü, Adnan Menderes.				

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	☒	Ph.D.	☐
Title of Thesis: Democratization Steps and CHP's Attitude in Turkey Between 1946 - 1954			
Author of Thesis: İbrahim GAZİOĞLU		Supervisor: Assist Prof. Dilşad TÜRKMENÖĞLU KÖSE	
Accepted Date: 01.07.2021		Number of Pages: V (pre text) + 133	
Department: Political Science and Public Administration		Subfield: Political Science and Public Administration	
The aim of this study is to reveal the attitude of CHP towards democracy and democratization steps by examining the impacts of national, international and other factors of transition to a multi-party life, which is a turning point in Turkish political life. As a result of the liberalization steps CHP initiated in 1946, the party fell from power in 1950. It is aimed to discuss the approach of the party to democracy before and after 1950 through the political developments of the period. It is thought that the study will contribute to the literature of Turkish political life by analyzing the approach of CHP, as Turkey's most institutional party, to democracy while in power and in opposition. In this context, the study has been analyzed in three parts: the period of the "Millî Şef" (National Chief) in 1939 - 1946, the period of CHP power in the multi-party life of 1946 - 1950, and the opposition period of the CHP in the multi-party life of 1950 - 1954. The study thematically focused on the steps of democratization, in particular the political developments that took place in the mentioned time period. In the study, historical analysis technique, one of the qualitative research methods, was used. In this context, parliamentary minutes of proceedings, newspaper reports, political memoirs, statements of political actors and the studies of researchers and academics who worked in this period were used. The study concluded that the steps taken by CHP in democratization before 1950 and what they wanted from the government after 1950 were compatible, but the political power of the period interrupted these steps, however, CHP's steps to democratize the party, which it started before 1950, continued after 1950 as well.			
Keywords: CHP, DP, Democracy, İsmet İnönü, Adnan Menderes.			

GİRİŞ

Türk Siyasal Hayat'ında çok partili siyasal yaşama geçiş mücadelesinin II. Meşrutiyet'e (1908) kadar dayandığı söylenebilir. Cumhuriyet döneminde ise 1924 yılında Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası ve 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimleri olmak üzere iki defa kısa süreli çok partili siyasal hayatın tecrübe edildiği bilinmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin geri dönüşsüz olarak çok partili siyasal hayata geçişinin, 1945 yılından sonra olduğu söylenebilir. Gerek ulusal muhalefetin etkisi ve gerekse uluslararası konjonktürün etkisiyle Türkiye'de çok partili siyasal hayat tecrübesi bu tarihten sonra -kesintilere uğrasa da- vazgeçilmeyen bir yönetim şekli olarak varlık göstermiştir. Çok partili siyasal hayat ile demokratik yönetim yer yer askeri müdahalelerle kesintiye uğramış ise de askeri yönetimlerin otoriter bir yönetimi idealize etmediği, bir süre sonra tekrar çok partili hayata ve demokrasiye geçişi sağladığı görülmektedir.

Kimi ülkelerde otoriter bir yönetimden çok partili demokratik bir düzene geçiş; uzun ve bazen de kanlı mücadeleler sonucunda kavuşulmuş, kimi ülkelerde ise bu değişim barışçıl bir şekilde gerçekleşmiştir. Türkiye'nin, bu kritik dönüşümü barışçıl bir şekilde gerçekleştirmeyi başaran ülkeler arasında yer aldığını söylemek mümkündür. 1945 – 1950 yıllarında rejimde ihtilal, hükümet darbesi, iç savaş, askeri yenilgi veya yabancı işgali gibi radikal bir süreç yaşanmaksızın, bizzat otoriter rejimin yöneticileri tarafından demokrasiye geçişin sağlandığı görülmektedir. Bu dönemde yapılan demokratik açılımlar sonucunda Tek Partili yönetimin hâkimi Cumhuriyet Halk Partisi'nden (CHP) muhalefet eden ve demokrasinin savunucusu CHP'ye giden bir süreç yaşandığı iddia edilebilir.

1946 – 1950 yılları arasında iktidar olan CHP, muhalefetin dile getirdiği demokratik taleplerin bir kısmını yerine getirirken bir kısmını ise karşılamadığı görülmektedir. Örneğin; Demokrat Parti (DP) tarafından iktidardan istenen seçimlerin tek dereceli olması, gizli oy açık sayım ilkesine göre yapılması, seçimlere adli teminat getirilmesi gibi hususları yerine getirirken, Millet Partisi (MP) tarafından istenen seçimlerin nispi temsil sistemini göre veya dar bölge seçim sistemine göre yapılması isteğini duymazdan gelmiştir. Nitekim CHP kendi döneminde yürürlüğe koyduğu seçim sisteminin

benimsediği, liste usulü çoğunluk sisteminin temsilde yarattığı adaletsizliğe maruz kalınca, DP iktidarından seçim sisteminin değiştirilmesi talebinde bulunmuş, lakin DP, bu sistemi biz mi getirdik diyerek bu talebi karşılamamıştır. Bu tablo karşısında MP kendisinin zamanında CHP bu sistemi kabul etmemesini çok söylediklerini şimdi de DP'ye söylediklerini dile getirmiştir. Fakat temsilde kırım yaratan bu sistem 1961 anayasasına kadar değiştirilmemiştir. 1946 – 1950 arası dönemde CHP tarafından yetersizde olsa yavaş yavaş atılan demokratik adımların DP'nin iktidar olduğu 1950 – 1954 döneminde kesintiye uğradığı hatta bazı hususlarda geriye götürüldüğü görülmektedir. Nitekim akademisyenlerin siyaset hakkında konuşmasını ve yazmasını yasaklayan kanun görüşmelerinde CHP Milletvekili Hüsnü Akyol, “*Arkadaşlar anlaşıldı ki; antidemokratik kanunları kaldırmayacaksınız. Hürriyetleri teminat altına almak hususunda yeni hükümler getirmeyeceksiniz. Bari bizim hayrata ilişmeyin Allah aşkına*” sözleri, TSH şeklen demokratik ruhen antidemokratik kısır döngüsüne örnek olarak gösterilebilir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk elli yılında askeri, bürokratik ve siyasi en yüksek makamlara geldikten sonra demokratik seçimleri kaybedip ana muhalefet başkanı olarak siyasi kariyerine devam eden tek lider İsmet İnönü'dür. Bu açıdan cumhuriyetin kurucu kadroları içinde yer alan ve onun genel başkanlığında çeşitli dönüşümler yaşayan CHP aynı zamanda ülkenin gidişatında da önemli değişikliklere imza atmıştır. CHP'nin ve ülkenin tarihinde bir kırılma noktası olan demokrasiye geçiş süreci ile ilgili Türk Siyasal Hayat'ında pek çok akademik çalışma¹ bulunmaktadır. Bununla birlikte

¹ Ulusal Tez Merkezi'ne kayıtlı tezler arasında Türkiye'nin Demokrasiye Geçiş Dönemini irdeleyen çalışmalardan bazılarının şöyle sıralayabiliriz:

Efe, Eren. 2016. *Demokrasiye geçiş sürecinde Türkiye'de sol basın (1945-1950)*. İstanbul : Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı Genel Gazetecilik Bilim Dalı, 2016. Doktora Tezi . 446115. Bu çalışmada demokrasiye geçiş sürecinde sol basın ile iktidar ilişkisi incelenmektedir.

Erdoğan, Caner. 2017. *Oligarşinin Demir Kanunu'nun Cumhuriyet Halk Partisi açısından incelenmesi*. Antalya : Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, 2017. Doktora Tezi . 452015. Bu çalışmada, CHP'nin başlangıcından günümüze, ideolojisi, örgütsel yapısı, parti içi demokrasisi ve oligarşik yapısı incelenmiştir.

Gökçeler, Onur. 2018. *1946-1950 yılları arasında İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı ve yönetim anlayışı*. İstanbul : İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2018. Yüksek Lisans Tezi . 513149. Söz konusu tarihsel aralıkta, İsmet İnönü'nün yurt gezileri, TBMM konuşmaları, demeçleri üzerinden yönetim anlayışındaki değişimler incelenmeye çalışılmıştır.

Göktürk, Gökhan. 2012. *1946-1980 yılları arasında siyaset sosyolojisi açısından Cumhuriyet Halk Partisi*. İstanbul : İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, 2012. Doktora

CHP'nin çok partili hayata geçişinden sonra bir iktidar bir muhalefet yıllarını temel olarak demokrasiye olan yaklaşım ve demokratik gelişmeleri inceleyen bir çalışmanın yapılmadığı görülmektedir. Bu anlamda bu çalışmanın Türk Siyasal Hayatı literatürüne ve Türk Demokrasi Tarihi'nin daha iyi aydınlatılmasına katkı yapabileceği düşünülmektedir.

Çalışmanın Konusu

Yukarda bahsedilen arka plandan hareketle çalışmanın konusu; Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran, köklü devrimlere imza atan ve parti – devlet bütünleşmesi deneyimini Cumhuriyetin ilk yıllarında tecrübe etmiş bir siyasal parti olarak CHP'nin, çok partili siyasal hayat tecrübesinde yaşadığı dönüşümdür. Çalışma ile Türkiye'nin çok partili siyasal hayata geçişinden sonra esaslı ideolojik dönüşümler geçiren ve hala Türk siyasal hayatında rekabetçi bir parti olarak varlığını sürdüren CHP'nin 1946 – 1954 yılları arasındaki dönemde demokratik yaklaşım ve gelişmeler bakımından ele alınarak incelenmesi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda Türk demokrasi tarihinin daha farklı bir açıdan değerlendirilmesine katkıda bulunulması hedeflenmektedir.

Çalışmanın Kapsamı

Birincil ve ikincil kaynaklar taranarak oluşturulan çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, 1946 öncesi Milli Şef Dönemi, genel bir çerçevesi çizilmeye çalışılmıştır. Birinci bölümün, çalışmanın sonraki bölümlerinin arka planını oluşturması bakımından katkı sağlayacağı düşünülmektedir. İkinci bölümde ise, çok partili demokratik hayata geçilmesiyle birlikte 1946 – 1950 yılları arasında yaşanan politik gelişmeler ve atılan liberal adımlar kapsamında iktidar partisi olan CHP'nin demokrasiye bakışı ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışmanın son bölümünde ise, 1950

Tezi. 317751. Söz konusu dönem içinde CHP'nin siyasal tarih içerisinde sosyolojik temelleri incelenmeye çalışılmıştır.

Kara, Ayman. 2016. *CHP'de gelişmeler: 1946-1960*. Kırıkkale : Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, 2016. Yüksek Lisans Tezi . 448636. Söz konusu zaman aralığı içinde CHP'nin geçirdiği dönüşümler incelenmeye çalışılmıştır.

Oğuzhan, Merve. 2019. *Demokrasi Teorisi ve Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Süreci*. Kırıkkale : Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, 2019. Yüksek Lisans Tezi . 566417. Demokrasi teorisinin kavramsal çerçevesi doğrultusunda, Türkiye'nin demokrasiye geçiş sürecinin tarihsel gelişimi incelenmeye çalışılmıştır.

Gürkan, Nilgün. 1994. *Türkiye'de demokrasiye geçişte basının rolü 1945-1950*. Ankara : Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994. Doktora Tezi . 37310. Bu çalışmada Türkiye'de demokrasiye geçiş sürecinde Türk basının demokrasiye sunduğu katkı incelenmektedir.

– 1954 arası dönemde yaşanan politik gelişmeler ve yasal düzenlemeler karşısında, muhalefet CHP’nin demokrasi konusundaki yaklaşım ve politikalarının 1950 öncesi ile tutarlı olup olmadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın Problematiği

Çalışmanın ana problemini, Türk Demokrasi Tarihi açısından oldukça önemli yıllar olan 1946 – 1954 yılları arasında CHP’nin Türk Demokrasisinin gelişmesine yaptığı katkıların neler olduğu sorusu oluşturmaktadır.

Bu kapsamda oluşturulan alt araştırma soruları ise şu şekilde sıralanmıştır;

- Milli Şef (1939 – 1945) döneminin genel özellikleri nelerdir?
- 1945 sonrası çok partili demokratik hayata geçişte etkili olan faktörler nelerdir?
- 1946 – 1950 arası CHP’nin demokrasiye bakışı ve atılan demokratik adımlar nasıl değerlendirilebilir?
- 1950 – 1954 arası CHP’nin demokrasiye bakışı ve politik gelişmelere yaklaşımı nasıl değerlendirilebilir?

Çalışmanın Amacı

Demokrasi, iktidarın her zaman muhalefet ve muhalefetin iktidar olabileceği prensibine dayanan bir rejimdir. Bu ön kabul ile iktidarın bir sonraki seçimde muhalefet olacakmış gibi ve muhalefetin de iktidar olacakmış gibi hareket etmesi gereklidir. Bu anlamda iktidar her an muhalefete geçebileceği varsayımı ile muhalefet etme alanındaki özgürlükleri genişletmesi ve muhalefetin de iktidara geldiği takdirde nasıl bir politik strateji izleyeceğini hazırlaması genel kabuller arasında yer almaktadır. Fakat bu çalışmada incelenecek olan 1946 – 1954 arası dönemlerde DP’nin muhalefette şikâyet ettiği hususları devam ettiren bir iktidar partisi olarak görülmektedir. Benzer nitelikte CHP’nin de muhalefet partisi olduğu zaman kendi iktidarında DP muhalefetinin dile getirdiği bazı hususları tekrarladığını ve bu anlamda Türk Siyasal hayatında bir kısır döngü olduğu söylenebilir. 26 -30 Kasım 1951 yılında 9. CHP Kurultayında alınan kararların akabinde CHP’nin etkili isimlerinden Falih Rıfkı Atay, 1 Aralık 1951 tarihli Ulus Gazetesi’nde, nihayetinde istediğimiz şeyler, DP 1946 – 1950 arasında haykır haykır istediği şeylerden başka nedir ki? Mesela, DP’nin 1946 – 1950 arasında radyo

için söylediklerine bir bakın birde şimdi yaptıklarına bir bakın! Aradaki aykırılığı açığa ve açıkla bulmaz da ne yaparsınız? diye sorgulayarak kaleme aldığı yazı, iki partinin de içine düştüğü tekrara örnek olarak gösterilebilir. İncelenmesi yapılan bu dönemde yaşanan kısır döngünün Türk Siyasal Hayatı içinde ilerleyen dönemlerde de gözlemlenmeye devam ettiği söylenebilir.

Bu çalışmanın amacı literatürde “çok partili hayata geçiş” veya “demokrasiye geçiş” gibi isimlerle adlandırılan 1946 – 1950 yılları arasındaki iktidar CHP’nin demokrasiye bakışı ile 1950 – 1954 yılları arasındaki muhalefet olan CHP’nin demokrasiye bakışını analiz ederek Türk Siyasal Hayatı literatürüne katkı sunmaya çalışmaktır.

Çalışmanın Önemi

Yükseköğretim Kurulu (YÖK) tez kataloğu incelendiğinde Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi alanında Türkiye’nin demokratik siyasal hayata geçiş süreci ile ilgili birçok akademik çalışma yapılmakla birlikte, doğrudan CHP’nin demokrasiye olan katkısını inceleyen bir çalışmaya rastlanılmamaktadır. Çalışmanın bu kapsamda literatüre katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Ayrıca CHP’nin hem iktidar hem de muhalefet döneminde demokrasiye bakışının eleştirel bir analizle ortaya konulması çalışmayı farklı kılacak yönlerden biri olarak düşünülmektedir. Nitekim Türk Siyasal partilerinin iktidardayken ve muhalefetteyken demokrasiye yaklaşımlarında gözlemlenen farklılığın temel oluşum dinamiklerinin 1946 sonrası döneme dayandığı düşünülebilirse de, 1946 ile birlikte bunu daha açık gözlemleyebildiğimiz söylenebilir. Bu anlamda Türkiye Cumhuriyeti’nin, en kurumsal siyasi partisi özelinde incelenmesi Türk Siyasal Hayat’ını anlamada siyaset literatürüne katkı sunacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın Sınırlılıkları

Araştırma zaman açısından CHP’nin çok partili demokratik hayatın kurulmasından sonra tek başına iktidar olduğu 1946 – 1950 ile muhalefet olduğu 1950 – 1954 yılları arası ile sınırlandırılmaya çalışılmıştır. Konu açısından ise, söz konusu dönemlerde yaşanan belli başlı siyasal gelişmelerin demokrasi ve demokratikleşmeye ilişkin yanları ekseninde sınırlandırılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada nitel araştırma yönteminin: bir olayın önceki dönemlerle olan ilişkisini ve şimdiye olan etkisini inceleyen tarihsel araştırma tekniğinin (Şimşek, 2018: 98); elde edilen verilerin, önceden belirlenmiş olan araştırma sorularına cevap oluşturacak mahiyette yorumlanmasına dayanan tarihsel betimleme metodu (Akbulut, 2013: 154) kullanılmıştır. Bu kapsamda birincil kaynaklar olarak TBMM tutanakları, dönemin gazete haberleri, yetkilerin demeçleri ve resmi gazete yayınları kullanılırken, ikincil kaynak olarak; dönemin siyasi aktörlerinin politik hatıratları ve söz konusu dönemi çalışmış araştırmacı ve akademisyenlerin eserleri kullanılmıştır.

Geniş kaynak taraması sonrasında oluşturulan çalışma üç bölümde planlanmıştır: ilk bölümde 1946 öncesi Milli Şef Döneminin genel bir portresi çizilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde ise, çok partili demokratik hayata geçilmesiyle birlikte 1946 – 1950 yılları arasında iktidar partisi olan CHP’nin demokrasiye bakışı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın son bölümünde ise, 1950 – 1954 arasında muhalefete düşen CHP’nin demokrasiye olan yaklaşımında eskiye nazaran bir değişme olup olmadığı analiz edilmeye çalışılmıştır.

BÖLÜM 1: MİLLİ ŞEF DÖNEMİ (1939 – 1945)

Bu bölümde çok partili hayata geçilmeden önce Türkiye'nin idare edildiği yönetim sistemi olan, Milli Şef döneminin genel hatları ele alınmaya çalışılmıştır. Daha sonra döneminin uluslararası gelişmeleri, ulusal gelişmeler açıklanmaya çalışılmıştır.

Ele alacağımız dönemin yönetici elitlerinin en üstünde bulunan İsmet İnönü, Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren üç buçuk aylık Fethi Okyar hükümeti dışında 1937 yılında kadar başbakanlık yapmıştır. 1937 yılında ise Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk ile aralarında genel olarak dış politik yaklaşımda üslup farkı, ekonomi konusundaki hızlı kararlar, Atatürk'ün İnönü'ye sormadan kabineye müdahale etmesi gibi uyuşmazlıklar sebebiyle (Tekerek, 2015: 149; İpekçi, 2004: 43 – 44; Ortaylı, et al., 2012: 232) açıldığı söylenebilir. Nihayetinde İnönü, Atatürk tarafından başbakanlıktan alınıp yerine İnönü kabinesinin Ekonomi Bakanı Celal Bayar atanmıştır. Bayar'ın bir yıla yakın süren başbakanlığında dış politika Hatay meselesi ve yayılmacı İtalyan politikasının izleniminde geçerken, iç politika ise Atatürk'ün ağırlaşan hastalığı gölgesinde geçtiği ve önemli bir icraatta bulunamadığı söylenilebilir.

10 Kasım 1938 tarihinde Atatürk vefat ettiği zaman, onun halefi olarak zikredilen isimlerin içinde en güçlüsü İnönü'nün ismiydi. Öte yandan İnönü karşıtlarının Başbakan Bayar ve Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak'a yaptıkları cumhurbaşkanlığı adaylığını reddetmeleri bir yerde İnönü'ye zimmi destek verdikleri şeklinde yorumlanabilir (Kocak, 1989: 119 - 120). Nihayetinde Atatürk'ün vefatından sonra olağanüstü bir şekilde toplanan TBMM yeni cumhurbaşkanı olarak İnönü'yü seçmiştir. İnönü de başbakan olarak Bayar'ı atamıştır. Yeni Cumhurbaşkanı olarak İnönü'de Atatürk'ten sonra boşalan CHP Genel Başkanı makamı seçimi için CHP'yi olağanüstü toplantıya çağırarak, parti tüzüğünde önemli değişiklikler gerçekleştirmiştir. Bu kapsamda Atatürk, “Ebedi Genel Başkan” ilan edilirken, İnönü, “Değişmez Genel Başkan” ilan edilmiştir. Bu kurultayda meclis kürsüsünden meclisin en genç üyelerinden birisi olarak Aydın Milletvekili Adnan Menderes yeni cumhurbaşkanı için Milli Şefe Bağlılık Yeminini okumuştur (Başbuğ, 2019: 194). 26 Aralık 1938 yapılan I. Olağanüstü CHP Kurultayı ile 10 – 11 Mayıs 1946 tarihinde yapılan II. CHP

Olağanüstü Kurultayı arasındaki döneme Türk Siyasal Hayatında (TSH) Milli Şef Dönemi denilmektedir.

Zamanı gelmiş olan 6. Dönem TBMM seçimleri 26 Mart 1939 tarihinde gerçekleştirildi ve yeni hükümeti kurma görevini Cumhurbaşkanı İnönü, Dr. Refik Saydam'a verdi (Zürcher, 2000: 270). İnönü Cumhurbaşkanı olduktan sonar Dolmabahçe Sarayında verdiği 1.700 kişilik çaya eski muhalifleri de davet ederek (Tekerek, 2015: 152), Atatürk döneminde başlatılmış olan, muhaliflerle barışma politikasını hızlandırdığı görülmektedir.

Cumhurbaşkanı, CHP Değişmez Genel Başkanı ve Milli Şef olan ve orduda hatırı sayılır bir saygınlığa sahip bulunan bir isim olarak İnönü, Türkiye Cumhuriyetinde gücün merkezine oturduğu (Başbuğ, 2019: 191) söylenebilir. İnönü'nün kendisini bu denli gücün merkezine almasında Atatürk sonrası oluşabilecek otorite boşluğunu önlemek düşüncesi (Kocak, 1989: 24) olabilir. Öte yandan bu dönemde Avrupa'da tek partili ve tek şefli yönetimlerin yıldızının parladığı bir çağdı. Yani Milli Şef unvanının bir yerde içinde bulunulan zamanın ruhuna uygun olduğu da söylenebilir.

1.1. Milli Şef Dönemi Uluslararası Politik Gelişmeleri ve Türkiye'ye Yansımaları

Milli Şef dönemi, aynı zamanda beşeriyetin gördüğü en büyük savaşın yaşandığı yıllardı. Bu anlamda söz konusu dönemdeki uluslararası gelişmelerin Türkiye de dâhil ulusal gelişmeleri doğrudan etkilediği görülmektedir. Bu yüzden söz konusu dönemin anlaşılması bakımından oldukça önemli olduğu düşünülen II. Dünya Savaşının akış seyri aktarılmaya çalışılacaktır.

Birçok açıdan I. Dünya Savaşının bir devamı niteliğinde olan II. Dünya Savaşının ayak sesleri Atatürk döneminde duyulmaya başlanmıştı. İnönü Cumhurbaşkanı olduğu zaman savaşın çıkıp çıkmayacağı değil, ne zaman nerede çıkacağı beklenir bir hale gelmişti (Demirel, 2014: 262 - 264). Bu zamanda Avrupa devletleri kendi içinde revizyonistler ve statükocular olarak ikiye ayrılmış durumdaydı. Türkiye ise saldırgan bir politika izleyen İtalya'ya karşı İngiltere, Fransa ve Sovyetler ile birlikte bir anlaşma imzalamak istiyordu. Lakin Türkiye'nin bu tarihte İngiltere ve Fransa ile henüz halledemediği Osmanlı borçları, Hatay meselesi, Musul – Kerkük meselesi gibi hususlar bulunmasından (Kocak, 1989: 158 - 162) dolayı Türkiye müttefiklik anlaşmasına

ağırdan yaklaşılmaktaydı. Fakat İtalya'nın Nisan 1939 yılında Arnavutluk'u işgalinden sonra Türkiye İngiltere ve Fransa ile müttefik anlaşmaları görüşmelerini hızlandırdı. Türkiye bu üçlü anlaşmaya, kuruluşundan bu yana iyi ilişkiler içinde olmaya özen gösterdiği Sovyetleri de dâhil etmek istiyordu. Bu kapsamda 22 Eylül 1939 tarihinde Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu XXI. Yüzyılın en uzun süren Dışişleri Bakanı görüşmesini yapmış olmasına (Öymen, 2009: 161) rağmen bu anlaşmaya katılmaya Sovyetleri ikna edemedi. Çünkü Sovyetler bu görüşmelerden yaklaşık bir ay önce gizlice Alman – Sovyet Saldırmazlık Paktı kurmuşlardı (Akşin, 2020: 233), (Armaoğlu, 2015: 268 - 272). Bu yüzden bu görüşmelerde Sovyetler bilakis Türkiye'yi mihver devletleri safında müttefik anlaşması yapmaya çağırıyordu. Ayrıca bu görüşmelerde Sovyetler Türkiye'nin Kafkas sınırından toprak ve Boğazlardan üst talebinde bulunmuşlardı. Bu görüşme Türkiye'nin isteğinin aksine iki ülke arasındaki ilişkileri pekiştirmediği (Akandere, 1998: 161 - 170), (Armaoğlu, 2015: 320 - 322), (Lewis, 1993: 295) söylenebilir. Yine de Türkiye ihtiyatı elinden bırakmayarak, İngiltere ve Fransa ile yaptığı üçlü müttefiklik anlaşmasına, Türkiye'yi Sovyetlerle karşı karşıya getirecek herhangi bir savaşa katılmama veya çekilme hakkını elde ettiği “Rus Çekincesi” koydurttuğu (Kocak, 1989: 158 - 162) görülmektedir.

1 Eylül 1939 tarihinde Almanya Polonya'ya saldırmasının üzerine, İngiltere ve Fransa'nın Polonya'ya vermiş oldukları güvence sebebiyle Almanya'ya savaş açmaları ile II. Dünya Savaşı başlamış oldu. Eylül 1939 yılından Mayıs 1940 yılına kadar Ren Nehri kıyısında Fransa ile Almanya karşılıklı olarak askerlerini konumlandırıp bir birlerine sıcak çatışmadan ziyade megafon ile propaganda yaptılar. Yaklaşık 8 ay süren ve savaş literatürüne “Tuhaf Savaş” olarak geçen bu olay (Öymen, 2009: 147), Türkiye'nin savaşın Avrupa kıtasında kalacağı tahmin ve beklentisini güçlendirdiği (Kocak, 1989: 158 - 160) söylenebilir. Fakat Almanya 1940 Haziranında Yıldırım Savaşları taktiği ile kası sürede Polonya, Norveç, Hollanda, Danimarka, Lüksemburg ve Fransa'yı hızla ele geçirdi. Fransa'nın Almanlar karşısında düşeceğinin kesinleşmesi ile birlikte 10 Haziran 1940 tarihinde İtalya Fransa ve İngiltere'ye savaş açarak savaşa girdi. İtalya'nın savaşa girmesi Türkiye'nin Üçlü İttifak Anlaşması kapsamında savaşa girmesi hususun gündeme getirdi. Nitekim İngiltere söz konusu anlaşma kapsamında Türkiye'den savaş girmesini istedi. Türkiye “Rus Çekincesini” mazeret göstererek 26 Haziran 1940 tarihinde savaşa girmeyeceğini açıkladı (Deringil, 2015: 116).

28 Ekim 1940 tarihinde İtalya Yunanistan'a savaş açtı. İtalya'ya karşı direnen Yunanlılara Türkiye gıda, sağlık ve askeri yardımlar yapıyordu (Kasalak, et al., 2015: 130 - 131). Uzayıp giden İtalyan – Yunan saldırılarında İtalya'yı Yunanistan'ın geri püskürtmesi Türkiye'ye İtalya'nın zannedildiği kadar kuvvetli olmadığını gösterdi. Yunanistan'a yardım için kıtaya gelen İngiliz askerlerinden rahatsız olan Almanya, yönünü Balkanlara çevirdi. Savaşın Türkiye'ye sıçraması ihtimaliyle Türk hükümeti, olası bir hava saldırısına karşı 15 Kasım 1940 tarihinde ülkede karartma uygulanması kararı aldı (Turan, 1999: 147). Türkiye bir yandan kaybolan İtalyan tehlikesinin yerini alan Alman tehlikesi dolayısıyla Trakya sınırına asker yığarken, bir yandan da gergin bir bekleyiş içine girmişti. İşte tamda böyle bir ortamda 20 Şubat 1941 tarihinde İnönü'ye Almanya'nın Türkiye Büyük Elçisi Papen Hitler'in İnönü'ye yazdığı mektubu sundu. Hitler mektubunda Almanya'nın Türkiye'nin toprak bütünlüğüne saygılı olduğunu, Balkan harekâtının Türkiye için yapılmadığını, Türkiye'nin Almanya yanında savaşa girmesi durumunda kendisine Ege'den adalar ve Trakya'dan toprak verileceği söyleniyordu. İnönü ise Hitler'e cevabında, Türkiye'nin hiçbir ülkenin toprağında gözünün olmadığını, Almanya'nın Türkiye'nin toprak bütünlüğüne saygı duymasından memnun olduğunu, Türkiye'nin kendisine bir saldırı olmadığı sürece hiçbir ülkeye saldırmayacağını belirtmiştir (Öymen, 2009: 253 – 254; Turan, 1999: 136).

Müttefik devletlerle anlaşma imzalamış olmasına rağmen kendine has bir tarafsızlık politikası izleyen Türkiye'nin bu yaklaşımını Almanya, Türkiye'nin müttefikler tarafında savaşa girmesinden daha faydalı gördüğü söylenebilir. Nitekim 18 Haziran 1941 tarihinde Alman – Türk Saldırmazlık Paketi imzalandı. Almanya bu pakitin imzalanmasından 4 gün sonra 22 Haziran 1941 tarihinde Barbarosa harekâtını başlatarak Sovyetlerin üzerine yürüdü.

Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Türkiye ile Almanya arasında saldırmazlık paketi imzalanmış olmasına tepki göstererek Türkiye'ye yaptığı yardımları kesti. İngiltere bu noktada devreye girerek, ABD'nin Türkiye politikasını yumuşattı. Çünkü İngiltere Almanların yanında savaşa girmiş bir Türkiye'den tarafsız Türkiye'yi daha faydalı bulduğu (Başbuğ, 2019: 211; Armaoğlu, 2015: 369) söylenebilir.

1942 yılına gelindiği zaman belirsizlik ve savaş tehlikesi Türkiye'nin etrafını çevirmişti. 3 Ocak 1942 Ulus, F. R. Atay, *“Asırlardır hiçbir nesli barış içinde doğum ölmeyen bu millete savaşa sonuna kadar girmemek nasip olacak mı?”* (Deringil, 2015: 172) sorusu cevabı merak ve kaygıyla beklenen bir soru haline geldiği görülmektedir. Bu arada Başbakan Refik Saydam 8 Temmuz 1942 tarihinde gece yarısı kalp krizinden vefat etti. 9 Temmuz 1942 tarihinde yerine Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu atandı.

Türkiye’de savaş süresince Portekiz, İspanya, İsviçre ve İsveç gibi diğer tarafsız ülkelerin cephedeki durumuna göre kendisini yeniden konumlandırın bir siyaset güdüyordu (Koçak, 2010: 868). Savaşa katılmakta ulusal bir çıkar görmeyen Türkiye, savaşı bloklar arasında ve hatta aynı blok içindeki ülkeler ile ayrı ayrı politik dengeler kurarak, “bekle sular durulsun” mantığı ile hareket ettiği söylenebilir. Hatta Türkiye’nin Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu ile özleşen, “etkin – aktif tarafsızlık” politikası (Sıvış, 2019: 1527) ile savaşa katılmaması karşılığında savaşı bloklerden ulusal yarar sağladığı söylenebilir.

1943 yılına gelindiği zaman Müttefiklerin her cephede üstünlüğü gözlemlenmekteydi. Fakat uzayıp giden savaş müttefiklerin katlanmak zorunda olduğu can ve mal kayıplarını arttırıyordu. Bu yüzden de bir an önce savaşı bitirmek istiyorlardı. Bu anlamda müttefiklerin 1943 yılında Türkiye’ye savaşa girmesi hususundaki baskıları artmıştır. Bu kapsamda 1943 yılında Müttefiklerin gerçekleştirdiği konferansların birçoğunda Türkiye’nin savaşa girmesi konusu masaya yatırıldığı (Başbuğ, 2019: 232 - 236) görülmektedir.

12 Ocak 1943 Kazablanka Konferansında Türkiye’nin savaşa girmesi hususu İngiltere’ye bırakıldı ve İngiltere Başbakanı Churchill bu konferans sonrasında Türkiye’ye gideceğini duyurdu (Akandere, 1998: 289). 30 Ocak – 1 Şubat Adana görüşmelerinde Churchill ve İnönü bir araya geldiler. İngiltere Türkiye’den savaşa girmesini istedi. Türkiye bu konuda birisi politik birisi askeri iki noktayı ileri sürdü. Askeri nokta, Türkiye savaşa girmek için askerinin modern silahlarla donatılmasını istedi. İngiltere bu hususta Türkiye’ye yardım edeceklerini söyledi. Türkiye’nin politik kaygısı ise, Almanların tamamen yenilmesi durumunda onların yerine gelen Sovyetlerin yayılmacı bir politika izlemesi endişesiydi. Churchill Sovyetlerin böyle bir politika izlemesi durumunda onların Birleşmiş Milletler (BM) gibi kurumlarla engelleneceği

garantisini vermiştir (Yakut, 2013: 110). Türkiye bu görüşmeler sonucunda İngiltere'den istediği ilk etap askeri malzeme listesini İngiliz yetkilerine bildirdi. Bu isteklere Adana Listesi ismi verilmiştir. Öte yandan Papen Türkiye'yi savaşa girmesi durumunda Ahşap İstanbul'un Alman uçaklarının bombası altında ateş topuna döneceği tehlikesine dikkat çekmeye devam ediyordu (Öymen, 2009: 371 - 373).

Washinton, Ouebec, Moskova, Kahire konferansları esnasında Türkiye'nin savaşa girmesi meselesi Müttefiklerce bir şekilde konuşma konusu olmuştur. Öte yandan Türkiye 1 – 6 Aralık 1943 tarihinde gerçekleştirilen II. Kahire Konferansında, prensip olarak savaşa girmeyi kabul etmekle birlikte, askeri açıdan yetersiz olduğunu ve Adana Listesi kapsamında müttefiklerden istediklerinin yalnızca %4'ünün ellerine ulaştığını belirttiler (Weisband, 2000: 117). İngiltere Türkiye'ye savaşa girmesi için bir an önce istedikleri yardımı yapacağını söyleyerek konferansı sonlandırıldı. Bu kapsamda İngiltere 1944 yılının ocak ayı ortalarında Hava Generali Linneli başkanlığında bir askeri heyet Türkiye'ye geldi. Fakat Türk bürokrasisi İngiliz heyete Türkiye'yi savaşa hazırlaması hususunda bürokratik engeller çıkartıyordu. Bu kapsamda Londra, İngiliz Büyükelçisi Hugessen aracılığı ile Türkiye'yi savaş sonrasında yalnızlığa terk edilmekle tehdit etti. Bu girişiminde Türkiye'nin politikasında bir değişikliğe yol açmamasından ötürü Türkiye'deki İngiliz Askeri Heyeti 3 Mayıs 1944 tarihinde Türk tarafını ile her türlü görüşmeyi sonlandırıp ülkeyi terk ettiler (Weisband, 2000: 16). Ülkedeki İngiliz yetkililerine de İngiltere hükümeti çok gerekli olmadıkça Türk yetkililerle muhatap olmamaları talimatını vermişti (Akandere, 1998: 297 - 298). Bu gelişmeden sonra Mısır Limanının da Türkiye'ye askeri yardım götürmek için bekleyen silah dolu gemi bile son anda durdurularak silahları boşaltılmıştır (Koçak, 2007: 234). 2 Mart 1944 tarihinde İngilizler Türkiye'ye yapmakta oldukları silah yardımlarını, 3 Mart tarihinde de Amerikalılar Türkiye'ye yapmakta oldukları Ödünç Verme ve Kiralama işlemlerini durdurduklarını açıkladılar (Akandere, 1998: 299). Müttefikler Türkiye ile ilişkilerinin bozulmasının akabinde, zaten öteden beri Türkiye'nin Almanya'ya krom satmasından duydukları rahatsızlığı yeniden gündeme getirdiler ve 19 Nisan 1944 tarihinde İngiltere ve ABD Türkiye'ye Almanya'ya krom satışını durdurması aksi halde kendisine ekonomik ambargo uygulanacağı şeklinde bir nota verdiler. Bu notanın üzerine Türkiye 21 Nisan 1944 tarihinde saat 21'de Almanlara krom satışını durdurduğunu açıkladı. Alman Büyükelçi Türkiye'nin bu kararını protesto etmiştir (Koçak, 2007: 241 - 245).

Müttefikler yine öteden beri boğazlardan ticaret gemisi görüntüsü altında Alman savaş gemilerinin geçtiğini ve bu gemilerin iyice aranmasını Türk hükümetinden istiyorlardı. Lakin Türkiye boğazdan geçen her gemiyi detaylı arayamayacağını söylüyordu. Nitekim Haziran 1944 tarihinde boğazdan geçen Alman ticaret gemilerinin sıkı bir şekilde aranması hususunda İngiltere'nin yoğun baskısına mütevellit yapılan detaylı aramalarda bunların savaş malzemesi taşıyan Alman gemileri olduğu ortaya çıktı. Bunun üzerine Türkiye Almanya'yı protesto etti ve artık EMS sınıfı hiçbir Alman gemisinin boğazlardan geçişine izin vermeyeceğini bildirdi. Ayrıca müttefikler tarafından Alman yanlısı olarak bilinen Dışişleri Bakanı Menemencioğlu'nu bu olayın akabinde görevden aldı (Goloğlu, 2003: 184).

Savaşı bir an önce sonlandırmak isteyen Müttefikler Türkiye'den Almanya ile her türlü diplomatik ve ticari ilişkiyi kesmesini, bunu yapınca uğrayacağı maddi zararı karşılayacaklarını söyledi. Bunun üzerine Türkiye 2 Ağustos 1944 tarihinde Almanya ile her türlü diplomatik ve ticari ilişkiyi kestiğini açıkladı (Karakaş, 2009: 43). Türkiye'nin bu jestine İngiltere ve ABD memnun olurken, Rusya bunu hesaplı bir fırsatçılık olarak değerlendirdi (Weisband, 2000: 70).

1945 yılında Türkiye savaş dışı kalmış olmasının bir sonucu olarak savaşı kazananlar tarafından gözden düşmüş bir konumda bulunuyordu. Diğer yandan savaş tam olarak bitmemişse de kazanan tarafın kim olduğu netleşmişti. Ayrıca Sovyetlerin yayılmacı bir politika izlemesinden öteden beri endişeli olan Türkiye, bu komşusu ile ilişkilerinin daha da kötüye gitmesinden endişeliydi.

4 – 11 Şubat 1945 tarihinde “Üç Büyükler” olarak adlandırılan Amerika, Sovyetler ve İngiltere nezdinde, savaş sonrası düzenin nasıl olacağı hususunu görüşmek için gerçekleştirildi. Daha önceden belirlenmiş olan BM tüzüğüne hazırlanması için 25 Nisan da San Francisco'da bir konferans düzenlenmesine karar verildi. Bu toplantıya katılmak isteyen devletlerin 1 Mart 1945 tarihinden önce Mihver devletlerine savaş açmış olması ön şartı kabul edildi (Demirel, 2014: 266). Stalin Yalta toplantısında Türkiye'yi kast ederek bazı ülkelerin hep kazananlardan yana yatırım yaptığını belirtti. İngiltere Türkiye'nin zor zamanlarda İngilizlerle müttefiklik anlaşması imzalayan, “dost ve yardımcı” bir ülke olduğunu ileri sürünce Stalin Türkiye'nin de 1 Mart tarihinden önce müttefiklere savaş açması durumunda San Francisco Konferansına katılmasını

uygun buldu (Weisband, 2000: 105). Stalin bu toplantıda Boğazlardan meselesini gündeme getirdiyse de bu hususta daha sonra dışişleri bakanlarınca yapılacak bir toplantıya ertelenerek net bir karara varılamamış olduğu (Kongar, 2012: 24) görülmektedir. Yalta Konferansında alınan kararlar tüm dünya kamuoyuna duyuruldu.

Yalta Konferansında alınan kararlar doğrultusunda, Son Francisco Konferansına katılmanın ön şartını yerine getirmek isteyen Türkiye' de meclis olağanüstü toplantıya çağırıldı. Meclis görüşmelerinde Türkiye'nin henüz savaş başlamadan İngiltere ve Fransa ile ittifak kurduğu, Almanya'nın Balkanları işgal ettiği zaman Türkiye'nin Balkan sınırına asker yığdığı, nihayetinde Türkiye'nin sözünü ve silahını demokrat ülkelerden yana koyduğu söylenerek Mihver Devletlerine savaş ilen edildi (TBMM, 23 Şubat 1945: 126 - 132). Türkiye'nin savaş kararı İngiltere ve Amerika tarafından memnuniyetle karşılanırken (Karakaş, 2009 : 46; Koçak, 2010: 98; Goloğlu, 2003: 218), Sovyetler bu hareketi planlı bir fırsatçılık olarak değerlendirdi (Weisband, 2000: 24). Bu hususta Sovyetler daha da ileri giderek, 1925 tarihinde 20 yıllığına imzalanan Sovyet – Türk Dostluk Anlaşmasının Kasım 1945 tarihinde değişen dünya koşullarına uymadığı için aynı şekilde yenilemeyeceğini belirten bir nota verdi². Bu nota Türkiye'nin öteden beri tedirginliğini çektiği Sovyet yayılmacılığı hususunu tetikleyen bir gelişme olduğu söylenebilir.

Türkiye toplamda 51 devletin katıldığı San Francisco Konferansında oluşturulan, 111 maddelik BM Anayasasını burada imza etmişti. 15 Ağustos 1945 tarihinde de TBMM geçirerek onaylamıştır (TBMM, 1945: 158 - 178). Aynı gün iki atom bombasından sonra kayıtsız şartsız teslim olmayı kabul eden Japonya, Missouri Zırhlısında İkinci dünya Savaşını bitiren anlaşmayı imzaladı.

Türkiye için 1945 yılı biterken, esasen onu tedirgin eden komşusu SSCB karşısında Batıdan aradığı müttefikliği bulamadığı ve dış politikada adeta bir ecel teri döktüğü (Koçak, 2010: 946) söylenilebilir. Türkiye savaşın bitmesine rağmen Sovyetlerle savaş

² Sovyetlerin 19 Mart 1945 tarihinde 7 Kasım 1945 yılında 20 yıllık süresini dolduran Türk – Sovyet Dostluk Anlaşmasının yeni şartlara uymadığı gerekçesi ile verdiği ilk nota (Satiroğlu, 2006: 29), daha sonra Boğazlardan üst ve Türkiye'nin Kafkasya sınırından toprak taleplerini içeren ve Türkiye'nin bunları reddeden notları trafiğini başlattı. Türk – Sovyet notalaşması 1953 yılında Stalin'in ölümü sonrası değişen Sovyet politikasına kadar devam etmiştir (Kongar, 2011: 178; Atılın, 2015 s. 503).

ihtimaline karşı ordusunu terhis etmeyerek Sovyet sınırında askeri hazırlıklar yapmayı da ihmal etmediği görülmektedir.

Savaş sonrası dünya düzenin oluşturulmasında önemli bir aşamaya sahip olan San Francisco Konferansının gerçekleştiği sıralarda Türkiye'nin ulusal siyasetinde baş döndürücü bir hızla, birbiri artına meydana gelen gelişmeler yaşanmaktaydı. Bu gelişmeler Demokrat Parti'nin (DP) kuruluşuna giden yolların taşlarını döşemiştir. Bu hususa ikinci bölümde daha ayrıntılı değineceğimiz için burada detayına girmiyoruz.

1.2. Milli Şef Döneminin Genel Görünümü

Milli Şef Döneminin genel özelliklerini belirlemede etkili olan belli başlı kanunları, Milli Korunma Kanun, Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi, Köy Enstitüleri kanunu olarak (Uyar, 1998: 257) kategorize edilebilir. Buradan hareketle dönemin genel bir çerçevesini çizebilmek için, söz konusu zaman dilimi içindeki ekonomik ve eğitimsel gelişmeler başlığı altında, ilgili kanunlara değinilmiştir.

1.2.1. Milli Şef Döneminin Ekonomik Gelişmeleri

Türkiye'de II. Dünya Savaşının en olumsuz etkileri ekonomi alanında kendisini hissettirdi. Yaklaşık bir milyon insanın silahaltına alınması hazineye büyük bir yük getirdi (İlgazi, 2019: 260). Milli Şef Dönemi bir yerde uluslararası arenada II. Dünya Savaşı, ulusal arenada da ekonomi savaşı olarak tanımlanabilir. Bu başlık altında Milli Şef döneminde çıkartılan bazı vergi kanunları incelenerek ülkenin ekonomik durumunun bir resmi çekilmeye çalışılacaktır. Bu dönemde hayata geçirilen bazı vergi kanunlarının etkileri yürürlükte olduğu süreden daha uzun ömürlü olmuştur. Bu sebeple çok partili hayata geçişte DP'nin toplumsal tabanının oluşmasına etki ettiği söylenilebilir. Milli Şef Döneminin ekonomi alanındaki karakteristik özelliğinin anlaşılması açısından önemli bulunan; Milli Korunma Kanun (MKK), Varlık Vergisi Kanunu (VVK), Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu (TMVK) incelenmeye çalışılmıştır.

II. Dünya Savaşının Türkiye'ye sıçraması durumunda ekonomide daha etkin ve hızlı kararlar alıp uygulayabilmek için hükümet 18 Ocak 1940 tarihinde MKK isminde bir kanun çıkarttı (TBMM, 18 Ocak 1940: 138 - 158). Hükümete fiyatları belirlemeden zorunlu fazla mesaiye kadar birçok alanda geniş yetkiler veren bu kanun, savaş zamanı için çıkartılmış olsa da 1960 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.

MKK ilk başlarda görece fiyatların artış hızını frenlese de, dışarıda ağırlaşarak devam eden savaş koşullarının da etkisiyle karaborsacılık, stokçuluk, rüşvet, vurgunculuk olgularının alıp başını gitmesine ve her geçen gün artan enflasyona engel olmadığı görülmektedir. Başbakan Refik Saydam 8 Temmuz 1942 tarihinde gece yarısı kalp krizi sebebiyle aniden vefatı üzerine Dışişleri Bakanı Saraçoğlu Başbakan olarak atandı. Saraçoğlu hükümeti MKK kapsamında yapılan piyasa denetiminin sıkılığında yumuşamaya gitti. Bu durum kırsal kesimdeki köylünün ürünlerinin bir kısmını piyasa üzerinden satmasına imkân tanıyarak onların nefes almasına olumlu katkı sunduysa da bu kez de şehirde ve orduda temel gıda yokluğu baş gösterdi. Bu durumun sonuçta savaşa giren birçok ülke gibi (Deringil, 2015: 261) savaşa girmeyen Türkiye'nin de temel gıda maddelerini tanzim satış noktalarında satmalarına ve ekmeği karneye bağlamalarına sebep oldu. Fiyatlar genel düzeyi 1942 – 1943 yılında %75 – 90 arası bir artış göstermiştir. Bu yıllar savaş döneminin en yüksek enflasyonunun yaşandığı yıllar olmuştur (Boratav, 1989: 306). Bu yıllar için Birand Türkiye savaşa girmese de savaş Türkiye'ye girdi (Birand, et al., 1991: 20 - 22 dk) yorumunu yapmaktadır. Dışarıda dünya savaşının içeride ekonomik savaşın sürdüğü bu dönemde, hükümet MKK dayanarak çeşitli vergi kanunları çıkarttı.

1942 yılında sürekli artış eğiliminde olan askeri harcamalar dolayısı ile devlete yeni kaynak gerekiyordu. Savaş şartlarından kaynaklanan ve kitleleri olumsuz etkileyen krizi fırsata çevirerek zenginleşmiş çok az sayıda ithalatçı, tüccar, büyük çiftçi ve ilgili devlet bürokratları bulunuyordu. İşte bunlara karşı toplumda bir öfke oluşmaya başlamıştı (Zürcher, 2000: 290). Nitekim 1942 TBMM açılış konuşmasında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü bu insanlara ateş püskürdü. İnönü yaptığı konuşmasında,

“Bulanık zamanları, bir daha ele geçmez fırsat sayan eski batakcı, çiftlik ağası ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metası yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar ve bütün bu sıkıntıları politik ihtirasları için büyük bir fırsat sayan ve hangi yabancı milletin hesabına çalıştığı belli olmayan birkaç politikacı büyük bir milletin bütün hayatını küstah bir suretle kundak koymaya çalışmaktadır. Üç beş yüz kişiyi geçmeyen bu insanların vatana karşı aşikâr olan zararlarını gidermek yolu elbette vardır (TBMM, 1 Kasım 1942: 4).”

diyerek ateş püskürmüştür. Yine Cumhurbaşkanı İsmet İnönü açılış konuşmasında, “*Dünya pahalılığının yükünü yalnızca köylümüzün yüklenmesini istemek büyük haksızlıktır* (TBMM, 1 Kasım 1942: 4).” diyerek VVK'nun hedef kitlesi hakkında ipuçlarını vermiştir diyebiliriz.

Ayrıca Şevket Süreyya Aydemir, Başbakan Refik Saydam'ın ölümü üzerine aniden yükselişe geçen enflasyonla mücadele için piyasadan para çekilmesi gerektiği ve bu anlamda Varlık Vergisinin bir zaruret olarak belirlediğini savunur (Weisband, 2000: 29). Bununla birlikte o tarihte uygulamada olan vergi mevzuatı vergi yükünü daha çok ücretli çalışanlara yükleyen (Demirel, 2014: 270) Sosyal adaletten uzak ve çağdaş olmayan bir vergi mevzuatıydı. Bu yüzden gelir dağılımının da adaleti sağlamaya yönelik bir ihtiyaç kendini hissettirdiği (Koçak, 2007: 476) söylenebilir. Bu verginin konulmasındaki bir diğer neden de; ülkede stokçuluktan kaynaklı oluşan mal yokluğu ve karaborsacılığın önüne geçmek isteğidir. Bunun içinde mal stoklama gücü bulunan tüccar ve büyük çiftçileri hedef alan bir kanun çıkarma gereği hâsıl olduğu söylenebilir.

Yukarıda belirtilen şartlar doğrultusunda Varlık Vergisi taslağı 9 Kasım 1942 tarihinde meclise sunuldu. 11 Kasım 1942 tarihinde yasalaştı (TBMM, 11 Kasım 1942: 29 - 33). VVK büyük çiftçiler ve normalde ticaret ile uğraşmayan ama 1939'dan bu yana ticaret ile uğraşmaya başlayanları kapsıyordu. Verginin oranı yerel komisyonlarca belirlenecekti. Vergi bir yılda bir defaya mahsus olarak alınacaktı ve komisyon bedeline itiraz hakkı yoktu. Vergi 1 ay içinde ödenmeliydi, bir ayı bir hafta geçiren %1 iki hafta geçiren %2 faiz ödeyecekti. Ödeme süresini bir ay geçiren ise bedeni bir işte çalıştırılacaktı. Bu sürenin bu kadar az oluşunun sebebi söz konusu kişilerin yaptığı stoklarını piyasaya sürmesini sağlamak düşüncesi idi (Karpat, 2017: 206).

VVK yasa metninde herhangi bir azınlık yâda gayrimüslim ibaresi geçmemesine karşın, uygulamada komisyonlar Müslümanlara servetleriyle orantılı bir vergi belirlerken, Müslüman olmayanlara ödeme gücünün çok çok üzerinde bir matrah çıkartmışlardır. Kanunun uygulamasında izlenen bu yol birçok yabancı ülkenin dikkatini çekmiştir. Bu kapsamda Almanya, Bulgaristan, Yunanistan, Amerika bir şekilde konu ile ilgili rahatsızlıklarını Ankara'ya duyurmuşlardı (Weisband, 2000: 26).

11 Kasım 1942 tarihinde çıkartılan yasa kapsamında vergisini ödeyemeyenlerden oluşan ilk katile Ocak 1943 tarihinde Aşkale gönderildi. Aşkale çalışma kampına sürülen 1.400 kişinin neredeyse tamamı gayrimüslimdi (Akşin, 2020: 236). Kendilerini kısa sürede büyük miktarda ödeme getiren VVK sebebiyle birçok gayrimüslim evlerini, dükkânlarını yok pahasına Müslümanlara satmak durumda kaldı. Bu durum gayrimüslimden Müslümana bir servet akışına sebep oldu (Tören, 2007: 119 - 120),

(Demirel, 2014 : 271). Bu zor durumdaki insanların mallarını alarak dükün avcılığı ile zengin olan Müslümanlar için “Hacıağa” kavramı kullanılmaya başlandı (Boratav, 1989: 309).

1943 yılının sonuna doğru Maliye Bakanlığı vergi borcunun bir kısmını ödeyenlerin kalan borcunu silerek yasada bir yumuşamaya gitti (Demirel, 2014: 241). Bu yumuşamadan bir yıl sonra 15 Mart 1944 tarihinde kanunun tamamen yürürlükten kaldırılarak (TBMM, 15 Mart 1944: 10 - 15) tüm kovuşturma ve tahsil edilmemiş alacakları düşürdü. Böylece yürürlüğe girişi gibi çıkışı da adaletsiz uygulamalara vesile olarak VVK Türk Vergi Tarihindeki yerini aldı. Ulusal ve uluslararası tepkilere konu olan bu vergi uygulaması (Çavdar, 2008: 433), Cumhuriyetin farklı millet ve dinden vatandaşlarına yaklaşımı bakımından olumsuzluk hanesine yazıldığı (Lewis, 1993: 299 - 301) söylenebilir.

1943 yılında artan savunma harcamaları ve bozulan ithalat – ihracat dengesi sebebiyle Türkiye ekonomisindeki kötü gidişat iyice artmaktaydı. Fazla para basmadan kaynaklanan enflasyonda alıp başını gitmişti. Devlet yeni kaynaklara ihtiyaç duyuyordu. Bu kapsamda ticaret burjuvazisini hedef alan VVK dan sonra şimdi de çiftçileri hedef alan TMVK 4 Haziran 1943 tarihinde çıkarttı (TBMM, 4 Haziran 1943: 14 - 38). VVK gibi azınlık bir grubu değil kitleleri etkileyen bir kanundu (Boratav, 1989: 307). Kanunla savaş zamanında yüksek gelir elde etmiş olan büyük çiftçiler vergilendirilmek isteniyordu. Bu amaçla düzenlenen kanuna göre; büyük çiftçilerin ürünlerinin yarısını, küçük çiftçilerin de ürün fazlasına el konulmasının önünü açılıyordu (Uygun, 2010: 221 - 222). Küçük çiftçi için bu vergiyi ödemek büyük bir sorun haline gelmişti. Kentte karneli ekmek, kırsalda ise tahsildar çantası ve jandarma dipçığı günlük yaşamın bir parçası haline gelmeye başlamıştı (Demirel, 2014: 302 - 303).

Zor zamanlar geçinceye kadar bu kanunu yürürlükte kalacağını söyleyen hükümet, TMVK üç mahsul yılı yürürlükte kaldıktan sonra (Koçak, 2007: 525), tarım burjuvazisinin yoğun eleştirilerinin de etkisiyle (Uslu, 2015: 352). 18 Ocak 1946 tarihinde yürürlükten kaldırıldı (TBMM, 18 Ocak 1946: 6 - 7).

1.2.2. Milli Şef Döneminde Eğitim

1923 yılında kurulduğu zaman nüfusunun 12 milyon olduğu düşünülen Cumhuriyet, eğitim öğretime verdiği önem dolayısıyla okullaşma ve okuryazar oranında müthiş bir artış kaydetmiş olsa da, yükseköğrenim azlığından ötürü köylerde hala büyük öğretmen açığı devam ediyordu. (Köse, 2007: 168 - 169). Köy öğretmeni açığını gidermek için Atatürk zamanında askerde okuma yazma bilen çavuşların köy öğretmeni olarak görevlendirilmesi uygulaması başlanılmıştı (Başbuğ, 2019: 219). Lakin öğretmen açığı yine de büyük oranda devam ediyordu.

Milli Eğitim Bakanı (MEB) Saffet Arıkan zamanında (1937 – 1938) köy okullarının öğretmen sorunun çözmek için Köy Öğretmen Okulları kuruldu. V. CHP Kurultayında da öğretmensiz köylere “Köy Eğitimcileri” gönderilmesi projesi kabul edilerek (Halıcı, 2013: 130), Köy Enstitülerinin ilk versiyonları oluşturulmuştur denilebilir.

H. A. Yücel’in MEB olmasıyla birlikte Köy Enstitülerini kurma girişimleri hızlandı. Cumhurbaşkanı İnönü, MEB H. A. Yücel ve İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç dan oluşan dar ama etkili bir kadronun etkisiyle (Altunya, 2009: 126) 17 Nisan 1940 tarihinde Köy Enstitüsü Kanunu meclisten geçmiştir (TBMM, 17 Nisan 1940: 70 - 99). Bu kanun görüşmelerine birçok milletvekili katılmamıştır. Bu tek parti döneminin kendine has sessiz muhalefet etme biçimi olduğu bilinmektedir. Nitekim H. A. Yücel de daha sonra bu milletvekillerini kast ederek, enstitüler kurulurken sadece sessizce izleyenler, kapatılmasında büyük bir rol üstlenmişlerdir (Yücel, 1997: 377) demiştir.

1940 yılında ülke nüfusu 18 Milyon civarındaydı. Nüfusun %81’i köylerde yaşamaktaydı (Başbuğ, 2019: 217). Ülkedeki 40 bin köyün 31 bininde okul yoktu. 1935 verilerine göre erkeklerin %76,7’si ve kadınların %91,81’i okuma yazma bilmiyordu. Ülkede ulaşım büyük bir sıkıntıydı ve bu şartlar altında cereyan etmekte olan savaş dolayısı ülke seferberlik ederek 1 milyon yetişkin erkeği silahaltına aldıktan sonra birde 17 Nisan 1940 yılında birde okuma yazma seferberliği ilan edildiği (Kili, 2002: 48) söylenebilir. Bütçenin %50’den fazlasının orduya ayrılmasından ötürü Köy Enstitüleri için devletin ayırabileceği yeterli fon yoktu. Bu yüzden Köy Enstitülerinin kurulmasında öğretmen – öğrenci ve köylü imece usulü çalışacaktı. Bu dönemde verem gibi yetersiz beslenme kaynaklı hastalıkların oldukça yaygın olduğu Türkiye’de köylü; üzerine bir angarya olarak beliren Köy Enstitülerinden, hoşnut olmamıştı.

Hızla hayata geçirilmeye başlayan Köy Enstitüleri, ekonomik sorunların yanında, Güneydoğulu öğrencilerin eğitim için yeterli Türkçe bilmemeleri, muhafazakâr ailelerin kız çocuklarını okula göndermek istememeleri gibi (Şahhüseyinoğlu, 2015: 73-77) sosyolojik sorunlarda yaşıyordu. 1946 yılında çok partili hayata geçince bunlara birde politik sorunlar eklenmiştir.

Köy Enstitülerinden bazı toprak ağaları rahatsız olmaya başlamışlardı (Kırby, 2000: 314). Burada kızlı erkekli aynı kıyafetle eğitim alınmasından ve yatılı kalınıyor olmasından tutucu çevreler rahatsız olmaya başlamışlardı. Solcular bu enstitülerin Kemalizm propagandasını, sağcılar ise komünizm propagandasını yaptığını ileri sürüyorlardı. Enstitüler zaten asıl hitap ettiği tabaka olan köylülerin ise desteğini öteden beri hiç alamamıştı (Koçak, 1986: 243).

1947 yılında Başbakan Recep Peker, H. A. Yücel'i MEB görevinden, İsmail Hakkı Tonguç'u İlk Öğretim Genel Müdürlüğünden alarak Köy Enstitülerinde değişiklik yapmanın önünü açtı (Kırby, 2000: 372-373).

1948 yılında hükümetin kurduğu Komünist Propagandayı Araştırma Komisyonu, Köy Enstitülerinin eğitiminin sınıf bilinci yaratarak komünizme kapı araladığı şeklinde yapılan sunuları Cumhurbaşkanı İnönü kızıp itiraz etse de (Erim, 2005: 267 - 270) dönemin en popüler damgası olan “solculuk” etiketi köy enstitü mezunlarına kadar uzandığı (Sarısır, et al., 2018: 356) görülmektedir. Nihayetinde 1920'lerde dillendirilmeye başlanan ve 1930'larda iyice güdeme gelerek ilk adımları atıldıktan sonra 1940'larda vücut bulan ve 1950'linin ilk yarısında kapatılan Köy Enstitüleri, *“Türkiye'nin yakın tarihinin en eğitsel deneyimlerinden birisidir* (Karaömeroğlu, 2009: 286).”

1940 yılında kurulan ve 1947 yılında yapısında bazı değişikliğe gidilen Köy Enstitüleri 27 Ocak 1954 tarihinde Öğretmen Okuluna dönüştürülmek kaydıyla kapatılmıştır (TBMM, 27 Ocak 1954: 370 - 378). Köy Enstitüleri için TSH yürürlükte olduğu zamandan çok daha uzun süre gündemde kalarak tartışmalara konu olduğu söylenebilir.

1.3. Milli Şef Dönemi Siyasal Hayat

Bu başlık altında, Milli Şef Döneminde gerçekleştirilen parti kurultayları, genel seçimler, politik davalar, basın özgürlüğü, yöneten – yönetilen ilişkisi ve muhalif mücadeleler üzerinden çok partili hayata izleri sürülmeye çalışılmıştır.

1.3.1. 29 Mayıs – 3 Haziran 1939 V. CHP Kurultayı

İnönü V. CHP Kurultayından iki ay önce İstanbul Üniversitesi öğrencilerine yaptığı konuşmasında, demokratik idarenin önemini vurgulayarak demokrasiyi övmüştür. V. CHP Kurultayı açılışında da yine aynı şekilde, siyasi tecrübesi olan insanlar olarak amaçlarının halk iradesini kemale erdirmek idealinde olduklarını, başlıca amaçlarının gelecek nesillere gelişmiş bir siyasi yapı bırakmak olduğunu söylemiştir (Halıcı, 2013: 130).

İnönü'nün İstanbul Üniversitesi konuşması ve Kurultay açılış konuşmasına uygun olarak kurultayda parti içi seçimlerin gizi oyla yapılması (Parlar, 2010: 230), parti tabanının aldığı kararları kurultayda dile getirme imkânı sunan “dilekler sistemi” gibi (Erdoğan, 2018: 156) liberal adımlar atılmıştır. Öte yandan ülke 20 seçim bölgesine ayrılıp her bölgeye bir parti müfettişi atanarak partinin merkezileşmesi güçlendirilmiştir. Aydın parti müfettişliğine de Adnan Menderes getirilmiştir (Aydemir, 2000: 101). Ayrıca Kurultayda Başbakan'ın aynı zamanda CHP Genel Başkan Vekili olması uygulaması kaldırılmıştır. Lakin İnönü genel başkan vekilliğine yine Başbakan Refik Saydam'ı attığı için bu uygulama o an için far edilmemiş (Demirel, 2014: 261) olsa da ileride gündeme gelecektir.

Kurultayda alınan kararların en dikkat çekicilerinden birisi de, TSH açısından önemli olduğu ve çok partili hayata geçişte olumlu katkılar sunduğu düşünülen Müstakil Grup uygulamasıdır (Erdoğan, 2018: 34). Sıra dışı bir yapılanma olan bu uygulamaya daha detaylı değinilmesinin çalışmanın anlaşılabilirliği bakımından olumlu katkı sunabileceği düşünülmektedir.

21 kişiden oluşan Müstakil Grup kendi içinden bir yıllığına bir Genel Başkan Vekili ve 3 kişilik yönetim kurulu seçecekti. Müstakil Grubun üyelerinde bir boşalma olması durumunda buraya ilgili atamayı Müstakil Grubunda başkanı olan İnönü yapacaktı.

Müstakil Grubun niçin oluşturulmuş olabileceği hususunda çeşitli görüşler vardır. Bunlardan bazıları Müstakil Grubun İngiltere ve Fransa ile Müttefik Görüşmeleri hususunda yakınlaştığımız bir zamanda vücut bulmasına dikkat çekmektedir. Bazıları ise bunun çok partili hayatın bir ön hazırlığı olarak değerlendirmektedir. Bazıları ise ülkede ayrılıkçı bir harekete meyil vermeden partinin eleştirilerek zinde kalmasını sağlayan bir formül olarak değerlendirmektedir (Parlar, 2010: 99 - 100). Bazılarına göre ise bu oluşum 1931 ve 1935 yıllarında meclise giren bağımsız milletvekillerinin sadece 4 tanesinin 1939 yılında meclise girmiş olmasına dikkat çekerek, mecliste 1939 yılında azalan bağımsız milletvekillerinin bir ikamesi olarak oluşturulduğuna dikkat çekmektedir (Uyar, 1999: 28).

Müstakil grup TBMM toplantılarında kendi grup kararlarını alabiliyorlardı. Müstakil Grubun CHP Parti Grubu toplantılarına katılabilirdi ama bu toplantılarda söz ve oy hakları yoktu. Müstakil Grubun soru sorma, gensoru verme, güvenoyu isteme gibi hak ve yetkileri vardı.

Fakat Müstakil Grup söz konusu haklarını var olduğu süre boyunca etkin bir şekilde kullanmamış ve ılımlı eleştirilerle yetinmiş, etkin bir denetim organı olamamıştır (Demirel, 2014: 262). Bu yüzden midir bilinmez 1943 Kurultayında Müstakil Grubun sayısı 35' ve Yönetim Kurulu sayısı da 5'e yükseltilmiştir. Fakat yine de etkin bir muhalefet ve denetim gerçekleştirdiğini söylemek zordur denilebilir.

1945 yılında çok partili siyasal hayata geçişle birlikte anlamsız hale gelen Müstakil Grup 1946 CHP Kurultayında artık siyasi partiler kurulabilir olduğu için kaldırılmıştır (Payaslı, 2014: 193 - 194).

Sonuç olarak her ne maksatla kurulmuş olursa olsun, Müstakil Grup uygulamasının demokratik bir gidişata aracılık ettiği söylenebilir. 1948 yılında Demokrat Parti'den parti için demokrasi yokluğunu idea ederek ayrılan milletvekillerinin mecliste daha rahat çalışmak için kurdukları Müstakil Demokratlar Grubu oluşumunun, CHP tarafından kurulmuş olan Müstakil Grup ile arasında sadece bir isim benzeşmesinin ötesinde; demokratik bir zihniyetin tohumları olduğu düşünülebilir.

1.3.2. 1943 VII. Dönem TBMM Seçimleri

Zamanında iki dereceli olarak yapılacak olan 1943 genel seçimlerden önce partinin milletvekili kontenjanlarından fazla aday göstereceği şeklinde bir karar alacağı söylentileri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bazı milletvekilleri bu uygulamayı desteklerlerken, bazıları ise bunun kendilerini satılığa çıkartmak olduğunu söyleyerek karşı çıkıyorlardı (Mahmutoğlu, 2015: 474). İnönü'nün bu konudaki eleştirilerden haberdar olduğu söylenebilir. Bu anlamda kendi fitratına uygun bir çözüm bularak CHP bu genel seçimlerde bazı illerde kontenjan kadar aday gösterirken bazı illerde kontenjandan fazla aday gösterip rekabetçi bir yarışma ortamına sağlamıştır. 1943 genel seçimlerinde ikinci seçmenden yeterli oy olamayarak seçilemeyenler arasında, Faik Kaltakkıran, H. R. Gürpınar, Kenan Öner, Yunus Nadi Abaloğlu, Y. K. Beyatlı, Şükrü Kaya gibi önemli isimlerde bulunmaktaydı (Demirel, 2014: 278).

8 Mart 1943 tarihinde toplanan 7. TBMM Cumhurbaşkanı olarak yine İnönü'yü seçti. İnönü de Başbakan olarak yine Saraçoğlu'nu atamıştır. Dışişleri Bakanı olarak Menemencioğlu, İçişleri Bakanı olarak ise Recep Peker atanmıştır (Koçak, 2007: 298).

1.3.3. 8 – 15 Haziran 1943 VI. CHP Kurultayı

II. Dünya Savaşının en şiddetli çarpışmalarının sürdüğü bir zamanda yapılan bu kurultayın da gündeme daha çok savaş ve savunma konuları olmuştur (Halıcı, 2013: 131). Bu kurultayda CHP Genel Başkanı olarak İnönü, Genel Başkan Vekili olarak Başbakan Saraçoğlu ve CHP Genel Sekreteri olarak Mahmut Şevket Esendal görevlerine devam etmişlerdir (Demirel, 2014: 303). Savaşın gölgesinde yapılan bu kurultayda ülke ve parti adına önemli kararlar alınmamış (Koçak, 2007: 339) olabilir belki ama konumuz bakımında önemli olabilecek kararlara imza atıldığı söylenebilir. Bu anlamda Müstakil Grubun sayısı arttırılmış ve parti yönetim kurulu üyelerinin muhalif oldukları kararlara şerh düşebilme hakkı tanınmıştır (Parlar, 2010: 230).

1.3.4. Mayıs 1944 Irkçı – Turancı Dava

Basının taktığı isimle Irkçı – Turancı dava esasen kendinden önceki Sabahattin Ali ve Hüseyin Nihal Atsız davası ile kendinden sonraki Hasan Ali Yücel – Kenan Öner davası ile organik bağı bulunan politik bir duruşma olduğu söylenebilir.

Özel Boğaziçi Lisesinde Öğretmenlik yapan Hüseyin Nihal Atsız 1933 – 1934 yılında milliyetçiliği kan esasına dayandığı için Bakanlar Kurulu tarafından kapatılan Orhon isimli dergiyi 1943 – 1944 yıllarında yeniden çıkartmaya başladı. Atsız bu derginin 15. Sayısında “Başvekil Saraçoğlu Şükrü’ye Açık Mektup” başlığında bir yazı yayınladı (Öztekin, 2018: 215 - 216). Bu mektubuna Nihal Atsız Başbakan Şükrü Saraçoğlu’nun TBMM 5 Ağustos 1942 tarihinde yaptığı, “ *Biz Türk’üz, Türkçüyüz ve daima Türkçü kalacağız. Bizim için Türklük bir kan meselesi olduğu kadar ve laakal o dara bir vicdan ve kültür meselesidir. Biz azalan ve azaltan Türkçü değil, çoğalan ve çoğaltan Türkçüyüz ve her vakit bu istikamette çalışacağız* (TBMM, 5 Ağustos 1942: 21 - 22).” şeklinde yaptığı konuşmaya gönderme yaparak, Türkçülüğün gereğinin yerine getirilmemiş olmasından şikâyet ediyordu. Atsız söz konusu derginin 16. Sayısına mektubun ikincisi yayınlamıştır. Burada Atsız komünist tehlikeye karşı Başbakan Saraçoğlu’nu uyarmaktadır. Atsız, MEB Hasan Ali Yücel’in kayıtsızlığı sebebiyle devletin eğitim kurumlarına komünistlerin yuvalandığından bahsetmektedir. Atsız ikinci mektubunda komünist olarak sıralayıp “vatan haini” dediği isimlerden Sebahattin Ali davası açmıştır. Kamuoyunda bu dava iki MEB öğretmenin bir birine açtığı hakaret davasından çıkıp iki ideolojinin davasına dönüştüğü (Öztekin, 2018: 215 - 216) söylenebilir.

Söz konusu davanın ilk duruşması 26 Nisan 1944 tarihinde yapılmıştır. Davalı taraf Sebahattin Ali’nin vatan haini olduğunu kanıtlamaları için ek süre talep etmiştir. Bu sırada Atsız taraftarı bazı gençler mahkeme giriş ve çıkışlarında “kahrolsun komünizm” şeklinde sloganlar atmıştır. Davanın ikinci duruşması 3 Mayıs 1944 tarihine ertelenmiştir.

3 Mayıs 1944 tarihinde yapılan bu ikinci duruşmadan sonra mahkeme bir sonraki duruşmayı 9 Mayıs tarihinde olacağını duyurarak oturumları sonlandırmıştır. Bu arada Atsız’a destek için toplanan gençler komünizmi yeren ve Atsız’ı öven sloganlar atarak mahkeme salonundan Ulus Meydanı’na doğru yürüyüşe geçtiler. Ulus Meydanında toplanıp sloganlar atan bu gençlere polis müdahale etti ve göstericilerden bazılarının tutukladığı (Öztekin, 2018: 218).

Bu olaydan birkaç gün sora Atsız’ın avukatlarından Hamit Şevket İnce Atsız’ın “Dalkavuklar Gecesi” isimli kitabını okuduktan sonra bu kişinin Atatürk ve devrim

düşmanı olduğunu anladığını ve kendisinin Irkçı – Turancı bir emele bilmeyerek alet edildiğini söyleyerek davadan çekildi (Turan, 1999: 186).

9 Nisan 1944 günü Ankara 3. Asliye Ceza Mahkemesi kararını verdi. Hüseyin Nihal Atsız, Sebahattin Ali'ye hakaret ettiği için Atsız'a 4 ay hapis ve 60 lira para cezası ile cezalandırıldı. Lakin cezası ertelendi. Böylece devletin iki öğretmeni olan Hüseyin Nihal Atsız ve Sebahattin Ali'nin birbirlerine açmış olduğu hakaret devası sonuçlanmış oldu.

9 Mayıs 1944 günü hakaret davasının sonuçlanmasıyla birlikte Hüseyin Nihal Atsız Ankara'da kalmakta olduğu otele, ikamet ettiği İstanbul'a dönmek için geldiği zaman, kendisi 3 Mayıs 1944 tarihinde Ulus meydanında yapılan gösterilerin sorumlularından birisi olarak tutuklandı. Bu kapsamda genelde Irkçı – Turancı dergilerde yazı yazan insanlardan oluşan 23 kişi tutuklanmıştır. Bunların arasında Zeki Velidi Togan, Hüseyin Nihal Atsız, Necdet Tevetoğlu, Alparslan Türkeş gibi isimlerde vardı. Bu tutuklular hakkında ilk resmi bildiri 18 Mayıs tarihinde geldi. Bu açıklamaya göre 3 Mayıs 1944 tarihinde tutuklanmış olanların üzerinde çıkan belgelerden bunların hükümeti devirmek için yapılmış, milliyetçi gençlerin duygularından faydalanan Irkçı – Turancı bir örgüt olduğundan bahsediliyordu (Öztekin, 2018: 218). Hemen bir gün sonra İnönü bu tutuklamalar hakkında yaptığı konuşmasında, bizde milliyetçiyiz fakat ırkçılığın düşmanınız dedikten sonra, Türkiye'nin kuruluşundan bu yana iyi ilişkiler içinde olduğu komşusu Sovyetlerle arasını bozmak isteyenlere değinmiştir (Weisband, 2000: 40), (Demirel, 2014 : 307). Ulus Gazetesinde Falih Rıfkı Atay'ın da bu dava kapsamında tutuklananları, Sovyet Lideri Stalin'in baş siyasi rakibine gönderme yaparak “Troçkist”ler olarak (Demirel, 2014: 307) olarak tanımlaması da Sovyetlerle yakınlaşma gayesinde manidar görünmektedir.

Irkçı – Turancı Dava esasen uluslararası alanda değişen dengelere göre Türk siyasal elitinin ulusal politik dengeleri ayarlama girişimi olarak bakılabilir. Bu husus genel olarak Almanların yükseliş safhasında görmezden gelinen Irkçı – Turancı cenahın dizginlenerek Sovyetlerle ilişkileri düzeltme girişimi olarak görülebilir. Fakat Sovyetler bu operasyonları bir hokkabazlık olarak değerlendirmiştir (Weisband, 2000: 39 - 40). Bu dava hakkında İnönü daha sonra yaptı bir konuşmasında, Irkçıların, “Almanlarla beraber olup Ruslara savaş açmamızı istiyorlardı. Bilerek veya bilmeyerek Alman

propagandasına alet oluyorlardı” (Erim, 2005: 113) şeklinde tutuklamaların gerekçesini açıklamıştır.

1.3.5. Milli Şef Döneminin de Basın Özgürlüğü

1940 yılında devam eden savaş dolayısıyla 6 il için ilan edilen sıkıyönetim (TBMM, 25 Kasım 1940: 52), 1947 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Bu süre zarfında söz konusu illerde kurulan sıkıyönetim mahkemeleri her türlü gösteri, yürüyüş, toplanma, neşriyat haklarına kısıtlama getirmiştir (Güzel, 1998: 198), (Eroğul, 2003: 53 - 54).

Tek parti döneminde hükümet basına, hükümeti eleştirmedeği ve aşırıya kaçmadığı sürece belli bir özerklik veriyordu. Bu sayede basın aracılığı ile resmi olmayan görüşlerini de dünya kamuoyuna aktarmış oluyordu. Mesela; İkinci Dünya Savaşı sırasında tarafsız olduğunu ilan eden Türkiye’de çıkan gazetelerden; Sertel’lerin Tan Gazetesi Rus taraftarıydı, Yunus Nadi’nin Cumhuriyet Gazetesi Alman taraftarıydı, Hüseyin Cahit’in Tanin Gazetesi - İngiliz taraftarıydı. Hükümet duruma göre hareket edebilmek için bu basın serbestliğine izin veriyordu (Öymen, 2009: 268 - 269), (Baban, 2009: 301). 18 Ocak 1940 tarihinde yaptığı bir konuşmada Başbakan Refik Saydam basın özgürlüğünün ve şeffaf demokratik yönetimin önemini vurgulayan (TBMM, 18 Ocak 1940: 159) konuşmalar yapıyordu.

Başbakan Saydam’ın konuşmasına bakarak Milli Şef döneminde basının tam bir serbestlik içinde olduğu hükmü çıkmamalıdır. Bu dönemde Basın Kanunun, hükümete gazete kapatma yetkisi veren 50. Maddesine dayanılarak birçok gazete kapatılmıştır (Çelikiz, et al., 2019: 117). Yine aynı şekilde bazen gazetelere neyi yazıp neyi yazmayacakları şeklinde yönlendirmeler de yapılmıştır (Birand, et al., 1991: 20 - 23 dk). Bununla birlikte Milli Şef dönemine ilk yüksek sesli eleştiride 1944 ortalarında basından gelmiştir. Solcu Tan Gazetesinin başlattığı tek parti dönemi eleştirilerine liberal Vatan Gazetesi de katılarak, tek parti yönetimine karşı bir muhalif cephe oluşturmuşlardır (Akandere, 1998: 468), (Birand, et al., 1991: 22 - 23 dk). 1945 yılında bazı CHP’li milletvekillerinin yönetimde daha liberal adımlar isteyen “Dörtlü Takrir” sahipleri basın tarafından desteklenerek (Duman, 2016: 150) seslerini duyurmasına katkı sağlanmıştır.

1944 yılının ikinci yarısında Türk basını hükümeti eleştirme dışında, bir birini eleştirmede de oldukça canlanmıştı. Bu kapsamda Cumhuriyet Gazetesi, Tancıları kızıl propaganda yapmakla, Tancılar, Ahmet Emin Yalman'ı Kurtuluş Savaşı sırasında mandacılığı savunmakla ve Hüseyin Cahit Yalçın'ı faşistlikle suçluyorlardı (Goloğlu, 2003: 350). Yalçın, 3 Aralık 1945 tarihinde Tanin Gazetesinde yazdığı yazısına Namık Kemal'e ait olan; “ *Kalkın ey ehli vatan, bir vatan cephesine lüzum vardır*” sözleri ile Sertelleri adeta hedef göstermiştir. Sovyetlerin Türkiye'den toprak ve üst istekleri dolayısı ile kamuoyunun hassas olduğu bir dönemde kaleme alınan bu yazının etkisiyle bazı gençler toplanıp komünizm ve Sovyetler aleyhine slogan atarak Tan Matbaasını basıp yağmaladılar.

CHP'liler olayı milli galeyana kapılmış gençler tarafından gerçekleştirildiği açıklamasını yapsalar da, Tan Matbaasının sahibi Sertel çiftleri bu olayın polis tarafından tertiplendiğini iddia etmişlerdir (Toker, 1998: 147; Bozarslan, 2015: 620). Bu olay gerçekleştiği zaman şehrin sıkıyönetim altında bulunduğu ve Tan Matbaasının polis karakoluna 3 sokak ötede oluşu ve Tan gibi muhalif olana Vatan Gazetesi binasının olay mahalline 500 metre uzaklıkta olması ve buna dokunulmamış olması (Karpat, 2017: 238) bu olayın basit bir gençlik gösterisi olmadığına işaret eden deliller olarak görülebilir. Nitekim bu olaydan sonra bir daha kendini toparlayamayan Tan Gazetesi basın hayatına son verirken (Duman, 2016: 149), bu olaydan ötürü mahkemeye baskını yapanlar değil gazete sahiplerinin çıkartılması da (Öymen, 2009: 497) bir başka dikkat çekici durumdur.

Tan Baskının yapıldığı saatlerde Çankaya da buluşan İnönü ve Bayar yeni parti konusunda anlaşmışlardı. İnönü yeni partiye destek vereceğini açıklıyordu. Bu duruma dikkat çeken Eroğul, Türkiye'de çok partili hayata geçişin bir anlamda solun ezilmesiyle birlikte gerçekleştiğini (Eroğul, 2003: 20) söyler. Lewis de bir kararsızlık faslından sonra hükümet solu susturma politikası güttüğünü (Lewis, 1993: 308) iddia eder. Karpat, demokrasiye geçerken sol görüşü yasaklayan CHP'nin bu hususta gerekirse yasa dışı şiddete başvurabileceğini Tan Olayı ile gösterdiği (Karpat, 2017: 239) çıkarımında bulunur. Akşin, Tan Olayından sonra sol düşünörlere, derneklere ve basına sindirme politikası güdüldüğünü (Akşin, 2020: 244) vurular. Bozarslan, CHP döneminde başlayan sola karşı sistemli otoriterlik ve toplumu sağdan liberalleştirme

serüveninin DP tarafından da artan ölçüde benimsenerek devam ettirildiği (Bozarslan, 2015: 308) kanısındadır.

Sonuç olarak, 3 Mayıs 1944 Irkçı – Turancı Dava gibi 4 Aralık 1945 Tan Matbaası olayını da, hükümetin uluslararası konjonktüre göre ulusal politikayı şekillendirme çabası olduğu (Duman, 2016: 149) söylenebilir.

1.3.6. Milli Şef Döneminde Yönetim ve Seçimlerin Genel Özellikleri

Milli Şef döneminde birisi 1939 ve diğeri 1943 yılında yapılmak üzere iki tane genel seçim yapılmıştır. Bu dönemde titizlikle ve zamanında yapılan seçimler 1877 yılından 1946 yılına kadar uygulanan çift dereceli seçim sistemi kanunu yürürlükte kalmıştır. Bu sistem esasen yeterli okuma yazma bilmeyen toplumlardaki seçim yapmanın zorluğunu aşmak için formüle edilmiştir. CHP 1931 yılı parti programında seçimleri tek dereceli yapılmasına değindiye de bunun uygulamaya konulması ancak 1946 yılında mümkün olmuştur (Uyar, 1999: 22 - 30).

Milli Şef döneminde valilerin büyük yetkileri vardı. Valiler aynı zamanda CHP İl Başkanı, Halkevleri Başkanı, Belediye Başkanı veya belediye başkanını atayan makam olarak görev yapıyordu. CHP milletvekili aday olmak isteyen insanlar illerde valilere başvuruyordu. Valiler bu isimleri CHP ilçe teşkilatı üzerinden CHP Parti Divanına bildiriyordu ve Parti Divanı tarafından onaylanan isimler CHP Milletvekili Adayı oluyordu (Ortaylı, 2012: 144). Mesela 1939 seçimlerinde CHP milletvekili aday olmak için 4.500 kişi başvurmuştu.

Seçimlerde önce kasaba, köy, buçuklarda ilgili yerin okuma yazma bilenleri arasından aday olanlardan ikinci seçmenler seçilirdi. Daha sonra ikinci seçmende il ve ilçe merkezlerinde yapılan seçimlerde milletvekillerini seçerlerdi.

CHP milletvekili aday olabilmek için, CHP'ye çok önce kayıt olmak yâda parti çalışmalarına katılmış olmak değil; milli mücadeleye katkılar sunmuş olmak, halk tarafından sevilen, saygın bir kişi olmak, ciddi yazar, gazeteci, entelektüel olmak kıstasları aranıyordu (Uyar, 1999: 23). Bu dönemde toplumun erkeklerin 3/5'i okuma yazma bilmezken, mecliste bulunan erkek milletvekillerinin 3/5'i üniversite mezunu (Deringil, 2015: 38 - 42) oluşu, meclisin elit yapısını göstermesi bakımından önemlidir.

Prensip olarak Milli Şef döneminde milletvekilliği adaylığı herkese açıktı. Fakat hem bağımsız aday olmaya istekli olan pek fazla insan yoktu (Zürcher, 2000: 262), hem de bağımsız bir adayın pratikte seçilme şansı çok düşüktü. Mesela 1935 yılında Erzurum'dan bağımsız milletvekili adayları olan Hüseyin Avni Uluş seçilememiştir. Ama aynı yıl 4 tanesi Gayrimüslim olmak üzere 13 bağımsız milletvekili seçilmiştir. Öte yandan bu dönemde toplumun tüm kesimini temsil ettiğini iddia eden CHP'nin tarihsel koşullarının bir gereği olarak çok yönlü yapısını korumaya devam ettiği görülmektedir. Bu anlamda içinde neredeyse her sınıf ve zümreden insan barındırabiliyordu. Siyasi yelpazenin her yanından ve her tondan insan CHP çatısında bulunabiliyordu. Atatürk döneminde görülen bu özellik Milli Şef döneminde de görülmeye devam ederek partinin kapıları her türlü eğime açık kalmaya devam etmiştir (Akandere, 1998: 77 - 78).

Milli Şef Döneminde bir kişinin yerelde ne kadar nüfuslu oluşunun, CHP milletvekili adaylığı olması bakımından son demde bir önemi yoktu. Çünkü CHP Milletvekili Adaylığı olabilmesi için CHP Genel Başkanlık Divanı tarafından isminin onaylanmış olmak gerekliydi (Zürcher, 2000: 259). Bu Divanda, CHP Genel Başkanı, CHP Genel Başkan Vekili ve CHP Genel Sekreteri olmak üzere üç kişilik dar bir kadrodan oluşmaktaydı. Fakat CHP Genel Başkan Vekili ve CHP Genel Sekreterini de CHP Genel Başkanı tarafından belirlediği için, tüm CHP adaylarının son demde İsmet İnönü'nün onayını almış olması pratikte işleyen bir durumdu (Uyar, 1999: 23). Öte yandan 1939 ve daha sonraki 1943 seçimlerinde milletvekili seçilenlerin ortalama %75'i bir önceki mecliste zaten milletvekili olanlardı (Demirel, 2014: 277). Yani tek parti döneminde milletvekilliği devamlılığı uzun olan bir işti denilebilir.

Bu dönemde bir kanun teklifi yâda tasarısı üzerinde ciddi ve çetin tartışmalar, TBMM'de değil; CHP Meclis Grubunda yapıldı. Burada herkes kendi görüşleri ekseninde fikirlerini söyleyebilirdi. Buradaki konuşmaların kırmızıçizgisi, Atatürk Devrimlerine ve Atatürk'e dil uzatmamak, Milli Şef İnönü hakkında konuşurken üsluplu olmak, Başbakan hakkında seviyeli konuşmak olduğu söylenebilir. Bu kırmızıçizgileri aşmayan milletvekillerinin kanaatlerini beyan etmelerinde bir sıkıntı yoktu³. Nitekim bu kırmızıçizgiye uyduğu sürece bir ismin yeniden ve yeniden CHP

³ Tek Parti ve Milli Şef döneminin mühim tartışmalarının yaşandığı CHP Meclis Grubu tutanakları 1965 – 1970 döneminde TBMM başkanlığı yapan Ferruh Bozbeyli zamanında TBMM Başkanlığına CHP

adayı olmasında da bir bahis olmadığı söylenebilir. Çıkarılacak yasa hakkında herkes fikrini söyleyip eleştirisin yaptıktan sonra, TBMM kararlar genellikle oy birliği ile alınarak (Ortaylı, 2012: 145) mecliste ayrılık olduğu izlenimi verilmemeye çalışılırdı. Bununla birlikte çıkan bir yasaya karşı muhalif olanlar genellikle tepkilerini oylamaya katılmayarak verirlerdi.

Milli Şef döneminde yapılan seçimler esasen bir seçimden ziyade bir tür onaylatma işlevi görüyordu (Mahmutoğlu, 2015: 474) söylenebilir. Nitekim büyük bir olasılıkla CHP Milletvekili Adayı olan bir insanın seçilme şansı çok yüksekti. Bu yüzden milletvekili adaylarının seçilmek için bir çalışma yürütmesine gerek yoktu. Zaten adaylar seçimlere 1 hafta kala belirlenip birkaç gün kala da halka ilan ediliyordu. Yani seçim çalışması yapmaya bir süre kalmıyordu (Uyar, 1999: 23). Fakat 1943 seçimlerinde CHP bazı seçim bölgelerinde, milletvekillerinin itirazlarına rağmen, kontenjan sayısından fazla aday göstererek ikinci seçmene seçme hakkı tanıdı. Aynı şekilde 1945 yılındaki 17 Temmuz ve 2 Aralık tarihlerinde gerçekleşen ara seçimlerde de hiçbir aday göstermeyerek tercihi tamamen ikinci seçmene bırakmıştır (Akandere, 1998: 123). CHP'nin seçimler hususundaki bu sınırlı demokratik eğilimlerine paralel partinin iç işleyişinde de demokratik eğilimler göstermiştir. Mesela 1939 yılında parti tabanının kurultayda isteklerini dile getirebileceği bir kanal olarak “Dilekler Sistemini” kabul etmiştir (Erdoğan, 2018: 31 - 34). Yine V. CHP Kurultayında parti içi seçimlerin gizli oyla yapılması kararını alırken, VI. CHP Kurultayın da ise, Yönetim Kurulu üyelerinin muhalif oldukları kararlara şerh düşebilmesi kararını almıştır (Parlar, 2010: 230). Öte yandan Milli Şef döneminde İngiltere ve ABD’ de olduğu gibi düzenli seçimler yapılmıştır. Fakat ne İngiltere gibi keskin güçler ayrılığı, ne de ABD gibi fren ve denge mekanizması kurulmamıştır. Milli Şef döneminde yönetim otoriter, hiyerarşik ve merkeziyetçi (Deringil, 2015: 38 - 42) olduğu söylenebilir. Özbudun yönetimin bu yapısına rağmen rejime “eksik totalitarizm” bile demeyeceğimizi (Özbudun, 2016: 13) vurgular.

Milli Şef Döneminde kararların Milli Şef ve çevresindeki dar bir kadro tarafından alınarak, CHP Meclis Grubunda tartışıldıktan sonra TBMM onaylandığı ve yasamanın yürütmenin meşrulaştırıcısı olarak görev yaptığı (Koçak, 2009: 122) söylenebilir. Milli

Yönetimi tarafından teslim edilmiştir. Lakin bu tarihi tutanak belgeleri iyi korunamadığı için kaybolmuş ve böylece yakın tarihimizin bu alanında büyük bir açıklık oluşmuştur (Ortaylı, et al., 2012: 247).

Şef Döneminde yönetim piramidinin en tepesinde Milli Şef ve Değişmez Genel Başkan, Cumhurbaşkanı İnönü bulunuyordu. Bir alt kademede CHP Parti Divanı, daha sonra Bakanlar Kurulu, daha sonra CHP Meclis Grubu, daha sonra TBMM ve seçmen şeklinde özetlenebilir.

1.3.7. Çiftçi Topraklandırma Kanunu (ÇTK) ve Ona Müteakip Ortaya Çıkan Gelişmeler ve Muhalefetin Doğuşu

Öteden beri konuşulmakla birlikte uygulamaya yönelik pek adım atılmamış olan Toprak Reformu hususunda Mayıs 1945 yılında CHP 32 kişilik bir komisyon kurdu. Bu kanuna itirazlar henüz bu komisyon esnasında CHP içindeki büyük toprak sahipleri tarafından başlatıldı. Nitekim bu kanuna karşı çıkanlar, çok partili hayata geçişte ulusal politik gelişmelerin taşlarını döşediği söylenilebilir. Bu kanun ve sonrasındaki gelişmelere, ikinci bölümün, çok partili hayata geçişin ulusal dinamikleri kısmında değineceğimiz için burada fazla üzerinde durmuyoruz.

BÖLÜM 2: CHP İKTİDARINDA DEMOKRATİK GELİŞMELER (1946 – 1950)

Bu bölümde CHP’945 yılında çok partili hayata geçmesinde etkile olan faktörlerin neler olduğu sorusuna yanıt aranmaya çalışılmıştır. Ayrıca çok partili hayata geçişle birlikte 1946 – 1950 arasında CHP’nin muhalefete bakışı, CHP içinde yaşanan mücadeleler ve CHP tarafından atılan liberal adımlar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2.1. Demokrasiye Dair Kavramsal Çerçeve

Demokratik yönetim biçimleri tarih boyunca sürekli bir değişiklikler göstererek günümüze gelmiştir. Erdemlerinin yanında kusurları da bulunan demokrasi, farklı kişilerde farklı anlamlar ifade etmesinden dolayı özü itibarıyla tartışmalı bir kavramdır (Heywood, 2013: 274 - 278). Bu durum demokrasi kavramı ekseninde bilimsel bir çalışma yaparken tanımlama zorluğu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Günümüzde, sanayileşme, kentleşme, belirli bir eğitim ve ekonomik seviyeye ulaşma, güçler ayrılığını tesis etme, çoğulculuğu sağlama, örgütlü toplum, özgür basın, etkili ve yaygın iletişim gibi demokrasinin herkesçe kabul edilen “nesnel” koşulları vardır. Fakat bunları sağlayan her toplumun demokratik olacağı anlaşılmamalıdır. Çünkü demokrasinin birde hoşgörü ve uzlaşma kültürüne dayalı olan ve oluşması uzun zaman alan “öznel” koşulları da vardır (Kışlalı, 2001: 23). İşte esasen temelinde uzlaşma ve hoşgörü bulunan demokrasi kültürünün yerleşmesi uzun zaman isteyen bir süreç olduğundan dolayı bu gün dahi Türkiye’de demokrasi tam anlamıyla yerleşebilmiş değildir. Halen Türkiye’de yaşanan demokratik bunalımların sebebi, şeklen demokratik olunurken, buna ruhen direnmekten kaynaklandığı (Karpas, 2017 s. 56) ifade edilebilir. Öte yandan Huntington’a göre zaten bir yerde demokrasinin ortaya çıkabilmesi için bir otoriter rejimin sona ermesi ve yerine demokratik bir rejimin kurulması ve daha sonrada bunun pekişmesi gerekir (Huntington, 1996: 34 - 37). Bu anlamda Türk demokrasinin hala pekişme sürecinde olduğunu söyleyebiliriz.

Çağdaş demokrasi, Ortaylı’nın tabiriyle İngilizce konuşan memleketlerde ortaya çıkmıştır ve bu devletlerden onu alan Fransa ve Almanya onu kendi bünyelerinde işletebilir hale getirene kadar çeşitli kanlı ve ağır bedeller ödemişlerdir (Ortaylı, 2008: 229 - 230). Bu anlamda çok az ülkede demokrasi eski ve millidir (Lewis, 2007: 29).

Türkiye'nin demokrasiyi ithal etme serüvenini bir anlamda 1808 Senedi İttifak ile başlatabiliriz. Lakin bu çalışmanın kapsamı 1945 yılının demokratik atılımı ile sınırlıdır.

Nihayetinde, “*siyasal alanın bir düzenlemesi*” olan demokrasiyi (Galston, 2012: 96) en basit şekliyle J. Schumpeter, bir ülkede herkesin oy verip aday olabildiği çok partili rejim varsa o ülkede demokrasi var şeklinde tanımlamaktadır. Bu tanıma R. Dahl ise birde özgürlükler (inanç özgürlüğü, düşünce özgürlüğü, ifade özgürlüğü, basın hürriyeti, kanunların üstünlüğü gibi) boyutunu da eklemektedir.

Biz bu çalışmada demokrasiyi, bir rejimin demokratik olarak tanımlanabilmesi için azami düzeyde sağlaması gereken 6 kıstas üzerinden tanımlamaya çalışacağız. Bu ön kabul ekseninde demokrasiye de şu şekilde tanımlanabilir; *Demokrasi, etkin siyasal makamların, düzenli aralıklarla tekrarlanan, birden fazla siyasal partinin katıldığı, muhalefetin iktidar olma şansına sahip olduğu serbest seçimlerle belirlendiği ve temel kamu haklarının tanınmış ve güvence altına alınmış olduğu bir rejimdir* (Gözler, 2012: 105 - 106). Bu çalışmada demokrasi bu tanım ekseninde kullanılmaya çalışılmıştır.

2.2. Çok Partili Hayat Geçerken Etkili Olan Ulusal Faktörler

Bu başlık altında İnönü'nün yönetimde başlattığı demokrasi vurgusuna paralel olarak yaşanan siyasi gelişmelere, İnönü ve CHP'nin tepkileri bağlamında, DP'nin kuruluşuna uzanan siyasi gelişmelere tarihsel gelişim çizgisi önemsenererek değinilmeye çalışılmıştır.

1 Kasım 1944 TBMM açılış nutkunda İnönü, ordunun, ekonominin ve eğitimin durumu, devam eden yatırımlar gibi devletin işleyişine ilişkin meclise açıklamalarda bulunmuştur. İnönü konuşmasının devamında bütün devletlerle iyi ilişkiler kurmak arzusunda olduklarını söyledi. Artık savaşı müttefiklerin kazandığının kesinleştiğini belirten İnönü, Türkiye'nin yönetim biçiminin bir taklit olmadığını ve savaştan sonrada yine taklit yönetimlerden itinayla kaçınacaklarını belirttikten sonra, “*Türkiye’de halk iradesi, kesiksiz bir tekâmül yolunda yürüyerek durmadan yükselecektir* (TBMM, 1 Kasım 1944: 8)” diyerek esasen savaş sonrası durum için sinyal verdiği söylenebilir.

Milli Şef Dönemi teamüllerine aykırı bir yasalaşma tartışması olarak, Şirketi Hayriye görüşmelerine değinilmesinin işlenen konu açısından önemli olduğu söylenebilir. 1851 yılında ilk Türk anonim şirketi olarak kurulan ve İstanbul'un ulaşımını sağlayan Şirketi Hayriye, 1953 yılında dolacak olan imtiyaz sözleşmesine rağmen 1943 yılında

ekonomik koşullar sebebiyle artık İstanbul'un ulaşımını sağlayamadığını söyleyerek devletten işletmeyi devralmasını talep etti. İşte bu husus meclis gündemine geldiği zaman, bazı milletvekilleri şirketin desteklenerek kapanmasının önlenmesini ve böylece özel sermayenin de ürkütülmemesi gerektiğini savunurken, bazıları da dünyanın en liberal ülkelerinde bile ulaşımın devletin el attığını söyleyerek kamulaştırılmasını talep eden bir şirketin kamulaştırılmasının son derece normal olduğunu savunuyordu. Yoğun ve sert tartışmaların ardından Ulaştırma Bakanı Ali Fuat Cebesoy'un şirketin kamulaştırılmasına yönelik konuşması sonucu tartışma son buldu ama yapılan oylamada 7 kırmızı oy çıktı (TBMM, 1 Ocak 1945: 74 - 107). İşte bu olay Milli Şef döneminde oy birliğini bozulması ve Milli Şef Dönemi teamüllerine aykırı oluşu ve CHP içindeki devletçilik anlayışlarının farklılığı açısından sembol niteliğinde bir olay olduğu söylenebilir. Çünkü Ortaylı'nın da dediği gibi Tek Parti döneminde neredeyse tüm kanunlar meclisten oybirliği ile geçerdi ve çatlak seslere yer verilmezdi (Ortaylı, 2012: 145).

Yukarıdaki gelişmelerin yanı sıra, birinci bölümde de değinildiği üzere ÇTK için kurulan komisyonda söz konusu kanun hakkında fikir ayrılıkları baş gösterdi. Bu kanun hakkında yapılan tartışmalar sebebiyle komisyon faaliyetleri oldukça yavaş ilerlemekteydi. Kanun henüz komisyon aşamasında kendisine muhalifleri oluşturmuştu. Ağırlıklı olarak kanun muhalifleri, CHP içindeki toprak ağaları ve çiftlik sahipleri olduğu görülmektedir. Onlar kanunun toprakları bölmek suretiyle verimliliği azaltan ve bu anlamda dünyanın genel gidişatına ters düşen bir içerikte olduğunu savunuyorlardı. Ayrıca kanunun bazı bölgelerdeki özel arazileri kamulaştırarak topraksız köylüye dağıtan 17. Maddesinin, anayasanın özel mülkiyet hakkına ters düştüğünü ileri sürüyorlardı. Kanunu savunanlar ise, bu kanun ile topraksız Türk köylüsünün kalmayacağını ve artık Türk köylüsünün birilerinin marabası ve ırgatı olmaktan kurtulacağını savunan, olaya daha sosyolojik temelde bakan aydın ve memur tabanlı CHP milletvekilleri idi. Kanunu savunanlar, bu kanunun anayasaya aykırı olmadığını, aksine bu kanunun halkçılık ilkesinin doğal bir uzantısı olduğunu ileri sürüyorlardı (Karpas, 2017: 209). Yoğun ve sert tartışmalara konu olan ÇTK üzerindeki çalışmalar kanuna olan muhalefet dolayısıyla oldukça geç ilerliyordu. Buna paralel olarak o tarihlerde dünya ve ülke gündeminde ise baş döndürücü hızla gelişmeler yaşanıyor. Bu gelişmelere İnönü'nün getirdiği yorumlar ve CHP'nin yaklaşımı söz konusu

kanunun muhaliflerini cesaretlendirerek, seslerinin daha gür çıkmasını sağladığı (Kayıran, et al., 2018 : 656) söylenebilir. Bir yandan ÇTK çalışma ve görüşmeleri devam ederken, bir yandan da İnönü'nün 19 Mayıs Nutku, 29 Mayıs bütçe görüşmeleri ve güvenoyu yoklaması, Türkiye'nin BM Anayasasını imzalaması, Dörtlü Takrir gibi gelişmeler cereyan ediyordu. Bu gelişmeler de ÇTK dolayısı ile ortaya çıkan muhalefetin bir parti şekline bürünerek yoluna devam etmesinin taşlarını döşediği söylenebilir. Bu açıdan ÇTK tüm muhalefetine rağmen çıkmıştır (TBMM, 11 Haziran 1945: 232) ama ne hikmetse hiçbir zaman çıktığı haliyle uygulanamamıştır. Bir yerde kanun toprak reformundan ziyade⁴ çok partili hayata geçişe hizmet ettiği söylenebilir.

ÇTK üzerindeki tartışmalar devam ederken, 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı dolayısıyla yaptığı konuşmasında İnönü; *“Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkların kalkıkça, memleketin siyasi ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir* (İnönü, 2003 s. 31 - 32).” şeklindeki nutku politik gündeme gelmiştir. Bu sözleri ile o sırada San Francisco Konferansına katılmış olan Türkiye'nin niyeti hakkında uluslararası camiaya ve ÇTK dolayısı ile başlamış olan ulusal muhalefete sinyaller verdiği söylenebilir.

29 Mayıs 1945 tarihinde yapılan bütçe oylamasında CTK vesilesi ile ortaya çıkmış olan muhalif isimler hayır oyu vermiştir. Başbakan Saraçoğlu, meclis koridorlarında devletin işlerinin aksamaması için bütçeye evet oyu vereceğini söyleyen Hikmet Bayur'un sözlerini güdeme getrince, Saraçoğlu ve Bayur arasında bir tartıma çıkmıştır. Bu tartışmaya ÇTK gündeme gelene kadar hükümete güvenin tam olduğun söyleyen ama bu kanundan sonra hükümete güvenini sarsıldığını söyleyen Eskişehir Toprak Ağası ve CHP Milletvekili Emin Sazak da konu olmuştur. Saraçoğlu onlar ne kadar güveni sarsılırsa sarsılsın, Toprak Kanunu bu memleketin yararına olduğu için sonuna kadar savunacağım demiştir. Nihayetinde Saraçoğlu'nun isteği üzerine yapılan güvenoyu yoklamasında CTK dolayısı ile ortaya çıkan, Bayar, Menderes, Fuat Köprülü, Refik Korlatan, Emir Sazak'a ek olarak Hikmet Bayur ve Recep Peker'de hayır oyu vermiştir

⁴ ÇTK kanununun yürürlüğe girişinden bir ay gibi kısa bir süre sonra, kanunu baş mimarı Tarım Bakanı Şevket Reşit Hatipoğlu bakanlıktan alınıp yerine kanunu baş muhaliflerinden olana Adanalı Toprak Ağası Cavit Oral Tarım Bakanlığına getirilmiştir (Karpaz, 2017: 214). Cavit Oral döneminde ve sonrasında Kanunun 17. maddesi esasen hiçbir zaman etkin şekilde uygulanmamıştır (Aydemir, 2000: 118) diyebiliriz. Kanunun da yapılan her değişiklik onun ilk reformcu yanlarını budamaya yönelik olduğu görülmektedir.

(TBMM, 29 Mayıs 1945: 507 - 510). Hikmet Bayur zaten öteden beri muhalefettir (Demirel, 2014: 309; Karpat, 2017 : 239). Peker ise hükümetin ekonomi politikasını beğenmediğini söylemiştir. Peker Cumhuriyetin önemli ve etkin isimlerindendir. Nitekim Saraçoğlu'ndan sonra başbakanlığa o gelecektir. Diğer muhalefet ise rengini iyice belli etmiş ve bu şekilde kendilerini kabul ettirmiş gözüküyorlardı. Nitekim tüm bu tartışmalar Milli Şef dönemi teamüllerinin aksine, rutinin tersine cereyan eden olaylar olduğu söylenebilir.

7 Haziran 1945 tarihinde CTK ile isimleri öne çıkmaya başlayan Celal Bayar, Fuad Köprülü, Adnan Menderes ve Refik Koraltan dörtlüsünden oluşan CHP milletvekilleri CHP Meclis Başkanlığına bir takrir verdiler. Bu takrirden bulunan 4 imza dolayısı ile TSH buna “Dörtlü Takrir” ismi verildi (Zürcher, 2000: 306). Bu takrirden özetle İnönü'nün 19 Mayıs 1945 nutkuna atıfta bulunarak yönetimde demokratik prensiplerin daha fazla işletilmesini istiyordu (Demir, 2013: 148). Bu takriri verenler için 11 Haziran yani CTK meclisten geçtiği günün akşama Çankaya toplantısında bulunan İnönü; böyle şeyleri parti içinde yapmasınlar, ayrı bir parti kursunlar diyordu (Demirel, 2014: 310). Nitekim söz konusu önerge 12 Haziran tarihinde CHP Meclis Grubunda süren 7 saatlik bir görüşme sonucunda reddedildi. Haklarında hiçbir cezai işlem uygulanmayan takrir sahiplerinin önergelerinin reddedilme sebebi olarak da, takrir ile istenilenlerin muhatabının CHP Meclis Gurubu değil, TBMM ve CHP Kurultayları olduğu söylendi. Bu cevap üzerine Bayar söz konusu önergeyi TBMM Başkanlığına sundu lakin meclis tatile girdiği için önerge değerlendirilmeye alınamadı (Goloğlu, 2003: 275). Koçak, bu önergeyi verenlerin esasen yeni bir parti kurmayı değil, partinin politikasının değişmesini ve bu yeni politikayı uygulayacak olan ekibinde kendileri olmasını istedikleri görüşündedir (Koçak, 2013: 293).

Kemal Karpat bu önergede istenilenlerin çoğunun CHP iktidarı tarafından birkaç ay içinde yapılmasına rağmen önergenin reddedilmiş olmasını, üstelikte bu önergede istenilenlerin İnönü'nün 19 Mayıs nutkunda dile getirdikleri olması, İnönü'nün muhalefeti parti kurmaya yönlendirmesi olarak yorumlar. Nitekim önerge CHP Meclis Grubunda reddedildi ama önergeyi verenlere her hangi bir disiplin cezası uygulanmadı (Zürcher, 2000: 306). Bir yerde esasen CHP yönetimi önergeyi reddederek kabul etmiştir denilebilir.

Türk politik gündeminin oldukça hareketli olduğu bir zamanda ortaya konulan, Cumhurbaşkanı İnönü'nün 1 Kasım 1945 Nutku TSH ve Türk Demokrasi Tarihi açısından çok önemli olduğu söylenebilir. İnönü buradaki konuşmasında Cumhuriyet'in bir prensip olarak hep demokratik değerleri benimsediğini, diktatörlüğün yerildiğini, Cumhuriyet yönetiminin iki kez teşebbüs ettiği çok partili hayat denemesinin başarısız olmasının bir talihsizlik olduğu ve şuanda bir muhalefet partisi eksikliğinin olduğunu, 1947 seçimlerinin tek dereceli yapılacağını ve çoğunluğun oyunun gelecek iktidarı belirleyeceğini, şuanda hizip şeklinde parti içinde çalışan arkadaşların ayrı bir parti kurmasının milletin siyasi olgunlaşması açısından daha yararlı olacağını, siyasi görüş ayrılıklarının düşmanlık yaratmaması için gereken her önlemi alacaklarını söylemiştir (TBMM, 1 Kasım 1945: 7 - 9). İnönü adeta CHP içinde başlayan muhalefete bir yol haritası çizmiş ve bu yolda yürümeleri için cesaretlendirmiştir denilebilir. Koçak ise bu hususta daha da ileri giderek, İsmet İnönü'nün çok partili hayata geçişin zamanını ve kadrosunu belirlediğini veya en azından onayladığını idea eder (Kocak, 1989: 141).

1945 yılında Türkiye de dünyada başlayan değişimi, hemen fark ederek bir siyasi parti olarak ortaya çıkan ilk parti, Millî Kalkınma Partisi'dir (MKP). Lakin bu parti savaş sonrası kurulan ilk parti olması dışında Türk siyasal hayatında kalıcı bir iz bırakmadığı söylenebilir. 22 Eylül 1945 tarihinde bu partinin resmen kurulması ile hukuken Milli Şef dönemi son bulmuştur. Fakat bu partinin bütünlük gösteren bir hali yoktu ve kurucuları arasında derin ayrılıklar mevcuttu (Akandere, 1998: 408) Bu parti ne halk, ne basın ne de İnönü tarafından ciddiye alınmadığı söylenebilir. İnönü'nün bir MKP olmasına rağmen ülkede muhalefet partisi eksikliğinden söz etmesi (TBMM, 1 Kasım 1945: 7) bu hususa delil gösterilebilir. Girdiği seçimlerde her hangi bir başarı gösteremeden 1958 yılında kendini fesheden MKP yerine DP ile Milli Şef döneminin sonlandırılmasının, bu çalışma kapsamında daha uygun olduğu düşünülmektedir.

21 Ekim 1945 tarihinde Köprülü ve Menderes'in CHP'den ihraç edilmiş olmalarını eleştiren bir demeç veren Koraltan da 27 Kasım tarihinde CHP'den ihraç edildi. Bu arada ÇTK ile sivrilmeye başlayan muhalefet 1945 sonlarına bir parti kurma hazırlığına başlamışlardı. Arkadaşlarının ihraçlarından sonra Bayar 1 Aralık tarihinde milletvekilliğinden ve daha sonra da CHP'den istifa ettiğini açıkladı (Akşin, 2020: 243). 3 Aralık tarihinde de yeni bir parti kuracağını kamuoyuna açıkladı. Bu açıklamadan bir

gün sonra 4 Aralık 1945 tarihinde Celal Bayar, İnönü'nün davetlisi olarak Çankaya Köşküne çağırıldı. Atatürk döneminin iki başbakanı burada görüşerek yeni parti üzerine konuştular. Bu görüşmede, İsmet İnönü, laiklik, dış politika, köy enstitüleri, meclisin saygınlığı konusunda hep fikir olup olmadıklarını Celal Bayar'a sordu. Bayar'ın bu hususlarda mutabık olduklarını söylemesi ile İnönü yeni partiyi destekleyeceğini söyledi (Kongar, 2013: 146). Bunun görüşmeden sonra Bayar'ın DP'nin kuruluş dilekçesini 7 Ocak 1946 tarihinde İçişleri Bakanlığına vermesiyle DP resmen kurulmuş oldu.

2.3. Çok Partili Hayat Geçerken Etkili Olan Uluslararası Faktörler

Türkiye'nin ilişkileri henüz savaş başlamadan önce komşusu Sovyetler Birliği ile bozulmaya başladığı görülmektedir. Savaştan sonra Sovyetlerin yayılmacı bir politika izlemesinden öteden beri endişe duyan Türkiye, Almanların tamamen yenilmesi durumunda Sovyetlerin nasıl dengeleneceği hususunda endişelerini Müttefiklere belli etmeye başlamıştı (Yakut, 2013: 110). Lakin bu tarihlerde Müttefikler uzayıp giden savaşın her geçen gün kendilerine olan maliyetlerinden dolayı bir an önce savaşı bitirmeye odaklanmışlardı. Bu anlamda da savaşa girmeyen Türkiye'nin savaşta en büyük kayıplara katlanan Sovyetler hakkında söylediklerini pek önemsemedikleri söylenebilir.

Türkiye 1944 yılında Irkçı – Turancı Dava ile 1939 yılında kendisinden toprak ve üst isteyen komşusu Sovyetlerle bozulmaya başlayan ilişkilerini düzeltmeyi istemişse de, bu hususta olumlu bir netice alamadığı söylenebilir. Nitekim Sovyetlerle ilişkisinin daha kötüye gitmesinden endişelenen Türkiye'nin korktuğu başına gelir ve Sovyetler 1939 yılında dile getirdikleri Boğazlardan Üst ve Kafkaslardan toprak talebini 1945 yılında yeniden dile getirirler. Lakin 1939 yılında bu istekler dile geldiği zaman Türkiye İngiltere ve Fransa gibi iki büyük ülkenin müttefik, Sovyetler ise batı tarafından pekte desteklenmeyen bir konumundaydı. 1945 yılında ise Türkiye Savaş Dışı kalma politikasının bir sonucu olarak uluslararası camiada gözden düşmüş, Sovyetler ise Nazi Almanyası'nı yenip Balkanları özgürlüğüne kavuşturan ve büyük devletler statüsüne yükselen, Batı ile ilişkilerinin iyi olduğu bir konumdaydı (Akçakaya, 2011: 120). Yani istekler aynı olsa da, tarafların konumu başkalaşmıştı.

Balkanlarda ve Kafkaslarda askeri varlığını arttıran ve yayılmacı bir politik çizgi emareleri gösteren Sovyetlere karşı Türkiye askerini terhis etmeyip sınır bölgelerine

yığınaklar yapmaya başlamıştı. İnönü 1 Kasım 1945 açılış konuşmasında, “*Açıkça söyleyebiliriz ki, Türk topraklarından ve haklarından hiç kimseye verilecek bir borcumuz yoktur. Şerefli insanlar olarak yaşayacağız ve şerefli insanlar olarak öleceğiz*” (TBMM, 1 Kasım 1945: 6). Diyerek Türkiye’nin Sovyet taleplerine karşı bakışını gösteriyordu.

Günümüzden geçmişe baktığımız zaman Türkiye’nin Sovyetler karşısında bu denli bir tehdit algısına kapılmış olması anlamsız gelebilir. Bu hususta 27 Şubat 2020 tarihinde Suriye sınırında 33 Türk askerinin kaybedildiği saldırıya yönelik bir değerlendirme yapan Emekli Tümgeneral Ahmet Yavuz, Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı sonrası Batı kampına eklemlenme çabasının arkasında, Birinci Dünya Savaşını yaşamış yönetici kadronun, acımasızca resmen vuran Rus karakterini bizden çok daha iyi biliyor olduklarını fark ettiğini (Küçükkaya, 28 Şubat 2020: 45 - 47 dk) söylemesi, olayı daha anlamlı kılabilir. Türkiye bu tarihlerde Portekiz, İspanya gibi ülkelerin aksine yanı başında bulunan komşusu Sovyetlerden büyük bir tehdit algısı hissediyordu. Bu kapsamda Batı desteğine bir an önce ihtiyaç duyduğu söylenebilir.

Dünya için 1945 tarihinde savaş bitmiş olsa da Türkiye için Güçlü Komşusu Sovyet tehdidi başladığı görülmektedir. Savaştan sonra Türkiye batılı devletlerden özellikle de Amerika’dan Sovyetler karşısında destek bulma arayışlarına girişmişti. Bu kapsamda, Amerika’nın rejimi olan liberal demokrasi Türkiye’nin arzu ettiği Batı desteğini Sovyetler karşısında elde etmek için bir taktik cazibe yaratmış olabilir. Rejimini liberalleştirilmesi Batı’nın Türkiye’ye sempati duymasında etkili olup olmayacağından ziyade, Türk siyasal elitinin bu hususun Türkiye sempatisini arttıracığı düşüncesinin daha önemli olduğu söylenebilir. Nihayetinde Türkiye komünist sistemle yönetilen komşusuna karşı desteğini istediği Batılı devletlerin rejimi olan liberal demokrasiye olumlu bakmış olabileceği söylenebilir.

2.4. Çok Partili Hayata Geçerken Etkili Olan Diğer Faktörler

Bu başlık altında Cumhuriyetin demokrasiye nasıl baktığı ve Cumhuriyetin kurucu kadrolarının ileri gelenlerinden olan İnönü’nün demokrasiye nasıl yaklaştığı soruları irdelenmeye çalışılmıştır.

Literatürde CHP'nin "halkçılık" ilkesinin doğal uzantısının zaten demokrasi olduğu ve bunu gerçekleştirmek için CHP'nin 1925 ve 1930 yıllarında iki deneme yaptığını ama devrim kurumlarının yeterince kökleşememesi ve halkın demokrasiye hazır olmaması dolayısı ile CHP'nin şartlar olgunlaşana kadar demokrasiyi askıya aldığı yani vesayetçi bir anlayışla hareket ettiği söylenmektedir. Yine literatürde yukardaki düşünceye karşılık olarak, CHP'nin hiçbir zaman demokrasi idealinde olmadığı fakat 1945 yılında ortaya çıkan Sovyet tehdidi karşısında Batıya eklemlenmek için demokrasiyi benimsediği görüşü de ileri sürülmektedir (Özbudun, 2016: 121 - 125). Hatta bu görüşte olanların bazıları CHP'nin esasen DP'yi güdümlü bir muhalefet olarak dizayn ettiği ama, kantarın topuzunun fazla kaçması sonucu evdeki hesabın çarşıya uymadığını dile getirmektedir.

Literatürde bu iki görüşün abartılı yanlarının törpülenmesi ile bir sentez daha oluşmuştur. Bu üçüncü görüşe göre CHP kendi tarihsel şartlarında doğup gelişmiş bir siyasi partidir. Bu anlamda demokrasiyi ne reddetmiş ne de salt demokratik kaygılarla hareket etmiştir. Bu çalışmada söz konusu üçüncü görüşün daha isabetli olabileceği kanısına varılmakla birlikte, hem zamanın konjonktürü, hem de demokrasi kavramının zamana ve mekâna göre değişen tanımlaması gereği, tek parti CHP'sinin sahsına münhasır gelişimi dolayısı ile direk demokratik veya değil şeklinde değerlendirilmelerinin zorluğuna dikkat çekilmek istenmektedir. Bununla birlikte demokrasi adına Tek Parti CHP'sinin yaşadığı gelişmelere bakılabilir.

Esasen CHP'yi anlamaya çalışırken partinin kurucu kadrolarının özellikle de Mustafa Kemal Atatürk'ün demokrasiye dair düşüncelerinin irdelenmesi önemli hale gelmektedir. Atatürk'e; bu kadar devrimler yapan bir partinin ideolojisinin olması gerektiği kendisine söylendiği zaman, Falih Rıfkı Atay, "*o zaman donarız*" diyerek buna sıcak bakmadığını aktadır. İnan'da partinin kurucu elitlerinin ülkenin çıkarlarını nerede görürlerse dümeni oraya kırarak bir pragmatik düşünce ekseninde olduklarını (İnan, 2004: 113 - 112) savunur. Bu anlamda Atatürk'ün "*biz bize benzeriz*" sözü de CHP'nin bir ideolojiye eklemlenme gayretinde olmadığına yorulabilir. İnönü de Atatürk'ün bu sözünü ilim ve sağduyu içinde memleketin ihtiyacına göre yol almak olarak tanımlamaktadır (İpekçi, 2004: 28). Aynı şekilde İnönü'nün 1 Kasım 1944 yılında TBMM Açılış Nutkunda "*Türkiye halk idaresinin amelî tedbirlerini bulurken, ilk*

günden itibaren taklit bir idareye düşmekten sakındık ve daima sakınacağız (TBMM, 1 Kasım 1944: 8).” şeklinde verdiği demeci, CHP’nin kendine has pragmatik yönünün kuvvetine yorumlanabilir. Bu pratik yapısının doğal bir sonucu olarak CHP katı bir ideoloji benimsenmediği görülmektedir. Zira CHP’nin toplumun tüm kesimini temsil ettiği şeklindeki ideasını (Erdoğan, 2018: 24) doğrular mahiyette içinde siyasi yelpazenin sağından ve solundan her görüşü barındırdığı görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında zaman İnalçık’ın, “*Kemalizm temelde bir ideoloji değil, bir demokrasi ve batılılaşma atılımıdır*” (İnalçık, 2016: 111) yargısının da isabetli olduğu söylenebilir.

Linz totaliter rejimlerin, katı bir şekle bürünüp, az çok işlenmiş olan ideolojileri baz alırlarken, otoriter rejimlerin durumlara göre değişen şekilsiz ve gerekirse duygusal kararlar alabilen zihniyetleri baz aldığını (Özbudun, 2016: 5 - 6) söylemektedir. Bu açıdan da Tek Parti CHP’sinin otoriter ve pragmatik bir yapıda olduğu söylenebilir. Karpat’a göre de; “...*temelde halkçı, demokratik ve ferdîyetçi bir felsefeye sahip olan Atatürk*” (Karpat, 2017: 51) tarafından kurulan CHP, çok partili yaşama geçiş imkânı sunan Anayasanın mimarıdır (Uzun, 2010: 138). Ayrıca belirtmek gerekir ki; cumhuriyeti kuran yönetici kadronun zihninde ki “muasır medeniyet” Batı medeniyeti olsa gerek. Böyle olduğunu düşünürsek, demokrasiyi kurucu kadroların bir ideal olarak benimsediğini söyleyebiliriz. Atatürk’ün Medeni Bilgiler kitabında demokrasiyi övmesi⁵ (Atatürk, 2010: 52 - 60), yine Atatürk’ün Fethi Okyar’a demokrasinin gençlik yıllarından beri hayran olduğu bir sistem olarak belirtmesi ve SCF kuruluşunda bizzat rol oynaması (Özbudun, 2016: 121 - 127) bu düşünceye çeken eylemler olarak gösterilebilir. İnönü’nün Baban’a aktardığına göre; Atatürk ve İnönü baş başa kaldıkları zaman devleti tek adam rejiminden kurtarmanın çarelerini ararlarmış ve Atatürk’ün bu hususta adım atmaya ömrü yetmemiştir (Baban, 2009: 303 - 304).

İki savaş arası dönemde sürekli savaşın yarattığı, düzensizlik, belirsizlik, istikrarsızlık kitlelerin disiplin rejimlerine yönelmesine vesile olmuştur ve bunun bir sonucu olarak liberalizm gözden düşerken tek parti rejimlerinin yıldızı parlamaya başlamıştır (Armaoğlu, 2015: 158). 1930’lardan sonra Avrupa da yükselişe geçen tek parti yönetimlerinden dünya konjonktürü gereği CHP etkilenmiş olsa da, akranı Faşist,

⁵ Atatürk 1931 yılında yazdığı bu kitapta demokrasiyi “halkçılık” ile eş anlamlı olarak kullanmıştır ve eski Türk Devletlerinde yapılan kurultaylarda demokrasinin işletildiğine dikkat çekerek demokrasinin erdemlerini övmüştür (Atatürk, 2010: 52 - 60).

Nazizst ya da Komünist partiler gibi bir totaliter yönetim benimsememiştir. Bununla birlikte İngiltere veya Amerika gibi demokratik bir rejimde işletmemiştir. Lakin prensip olarak İnönü'nün de vurguladı gibi hiçbir zaman demokrasiyi reddetmemiş (TBMM, 1 Kasım 1945: 7) fakat devrimin doğası gereği otoriterlik sergilemiştir. Bir anlamda halk iradesinin üstünlüğünü kabul eden ama halkın kendi kendini yönetecek olgunluğa gelinceye kadar yönetimi seçkinlerin yapmasını savunan bir düşüncenin ürünü (Güneş, 2011: 76) olan vesayetçi bir anlayışı benimsediği söylenebilir. Bununla birlikte Tek Parti CHP'sinin hiçbir şekilde mevcut yönetimin "geçici" olduğuna dair bir yazılı belge yada demeç bırakmamış olduğu hususunun da (Özbudun, 2016: 125) belirtmek yerinde olur.

Cumhuriyetin ve Atatürk'ün demokrasiye bakışını açıklamaya çalıştıktan sonra, demokrasiye geçiş sürecinin en kritik isimlerinden birisi olan İnönü'nün karakter tahlili üzerinde durulması iki açıdan önemlidir: Birincisi tarihi kişiliği sebebiyle, ikincisi, Türk Siyasal Hayatında parti liderlerinin parti teşkilatı üzerindeki etkisi dolayısıyladır.

Cumhuriyetin kurucu kadrolarından olan 1923 yılından üç buçuk aylık Fethi Okyar hükümeti hariç 1937 yılına kadar başbakanlık yatı. 1938 yılından 1950 yılına kadar Cumhurbaşkanlığı yapan İnönü, 1945 yılında Milli Şef, Cumhurbaşkanı, Değişmez CHP Genel Başkanı unvanlarıyla, ordu içindeki saygınlığıyla Türkiye Cumhuriyetinin en güçlü adamı konumunda bulunuyordu (Başbuğ, 2019: 191). Peki öyleyse neden çok partili hayata geçmek istemiş olabilir? Bu soruyu İnönü Çankaya sofrasında şöyle cevaplıyor; ben ömrümü çok rahat bir şekilde tek parti devrinde geçirebilirim. Lakin bütün isteğim sizlere normal işleyen bir rejim bırakmaktır. Bu saatten sonra şahsıma yapılan bütün saldırılar beni yüceltir. 1950 seçimlerini kazansak da kaybetsek te kazanan benim (Erim, 2005: 352) diye yanıtlamıştır. Baban, İnönü'nün bütün ihtirasının Türkiye'ye hizmet etmiş ve onu demokratik düzene kavuşturmuş bir insan olarak tarihe geçme arzusu (Baban, 2009: 308) olduğu saptamasında bulunur. İnönü'nün Hatay gezisinde basına verdiği demecinde, bütün askeri ve siyasi hayatının ötesinde öldükten sonra Türk milletine birisi köy okulları diğeri çok partili hayat olmak üzere iki eser bırakmış olacağını (İnönü, 2003: 156) söylemesi Baban'ın saptamasını doğrular mahiyettedir. Yine demokrasiye geçiş sürecinde İnönü'yü henüz erken olduğu veya ilk kendisine saldırılacağı şeklinde yakın çevresinin uyarılarına aldırmayarak, "*Elli sene*

sonrada başlasak aynı dertleri yaşayacaktık. Bari bunu benim sağlığında yaşayalım (Aydemir, 2011: 424).” başkaları benim kadar sabırlı olamayabilir bu yüzden demokrasiye benim sağlığında geçelim ben bu konuda kendime güveniyorum (Birand, et al., 1991: 27 - 28 dk) sözleri de aynı ekseninde değerlendirilebilir. 1946 Haziranında Çankaya’da yapılan bir toplantıda CHP kurmaylarının DP’nin işi anarşiye götürebileceğini söylemeleri üzerine İnönü, ben İhtilalci ve Kuvayi Milliyeci İsmet olarak anarşiye izin vermem. *“Yaptığımız bir tecrübedir. Muaffak olursak ne ala, olmazsak vaz geçer birkaç sene daha eski usulde devam eder yeniden deneriz* (Erim, 2005 : 59)” şeklindeki yaklaşımı da İnönü’nün sağlığında demokrasiye geçmedeki kararlılığına bir başka örnek olarak gösterilebilir. Yine Atatürk ile devleti tek adam rejiminden kurtarma çareleri aramış olması (Baban, 2009: 303 - 304), Avrupa da ki tek adam rejimlerinin akıbetlerinin belirsizliğine tanık olması onu sağlığında çok partili hayata itmiş olabilir (Özbudun, 2016: 123 - 126).

İnönü çok partili hayata geçmek istediği zaman onu birçok arkadaşı engellemeye çalıştıysa da o kararlı bir şekilde bu konuda adımlar attığı söylenebilir. Lakin ne CHP ne de DP içinde demokrasiye inanmış çok fazla insan olmadığı söylenebilir. Bu hususta Kongar İnönü’nün durumunu, Atatürk’ün Cumhuriyeti kurarken ki yalnızlığına benzedir (Kongar, 2011: 192). Çok partili demokratik hayata ne maksatla geçildiği bir kenara, tarihi hadiseler çok partili hayata geçildikten sonra İnönü’nün demokrasinin sağlamlaşması için samimiyetle (Karpata, 2017: 487) ve sabırla çalıştığını göstermektedir.

Fevzi Çakmak’ın dünyanın en ölçülü insanı olarak tanımladığı (Weisband, 2000: 44) ve temkinli olmayı destur edinen İnönü’nün nezaretinde Türkiye çok partili hayata yavaş bir geçiş yapmıştır. Bu hususta İnönü, *“Benim tabiatım, yaratılışım böyledir. Birden bire yapamam. Yavaş yaparım. Atatürk ani yapardı. Ben öyle yaratılmamışım* (Erim, 2005: 230).” diyerek kendi hareket tarzını açıklamıştır. Bu husus muhalefete güvenli bir alan sağlayan bir anayasa yapmadan çok partili hayata geçtiği için İnönü’ye yapılan eleştirilere başka bir boyut kazandırabilir. Şöyle ki; taklit yönetimden kaçmak isteyen İnönü (TBMM, 1 Kasım 1944: 8), ilim ve tecrübe ışığında 9. Meclisin çağdaş demokratik prensiplere uygun bir anayasa yapacağını 1950 seçimlerine giderken

vadetmiştir (İnönü, 2003: 388 - 446). Lakin CHP iktidar olamamış ve iktidarın iyi niyetine bırakılan demokratik adımlar çoğunluk despotizmine dönüştüğü söylenebilir.

Sonuç olarak İnönü'nün çok partili hayata geçişte ve daha sonrada demokrasinin sağlamaştırılmasında büyük çabaları olduğu söylenebilir.

2.5. 1946 - 1950 Yılları Arasında Yaşanan Politik Gelişmeler

Bu başlık altında, CHP'nin iktidar olduğu 1946 – 1950 yılları arasında muhalefete yaklaşımı, CHP Kurultaylarında alınan kararlar, CHP meydana gelen parti içi mücadeleler ve demokratikleşme adına yapılan yasal düzenlemeler, tarihi gelişim sırası gözetilerek incelenmeye çalışılmıştır.

DP'nin kurucuları yılların CHP'lileriydi, DP kurulurken de İnönü ile Bayar bazı temel noktalarda mutabık kalmışlardı (Toker, 1990: 80 - 81). İnönü Eski İttihatçı ve Cumhuriyetçi Bayar'ın laiklikten taviz vermeyeceği kanısıyla DP'nin kuruluşunda kolaylıklar gösterdiği (Findley, 2012: 268) söylenebilir. İnönü'den işaret almış olan CHP teşkilatları DP'ye karşı ilk başlarda oldukça olumlu bir hava takındı. DP'lilerin rahat çalışması için CHP'liler kendi odalarını bile tahsis ettiler (Halıcı, 2013: 149). DP ilk kurulduğu zamanlar onun il ve ilçelerdeki teşkilatlanması Anadolu Ajansı ve radyodan duyurularak (Toker, 1991: 83) bir yerde tanıtım reklamı yaptıkları görülmektedir. CHP'nin DP'ye gösterdiği bu kolaylıklar, DP'nin bur muvazaa partisi olabileceği algı ve söylentilerini ortaya çıkardı. DP bu algıyı kırmaya başladıkça toplumun bütün kesimlerinden ilgi görmeye başladığı (Karpat, 2017: 488 - 489) görülmektedir. Kuruluşundan kısa bir süre sonra toplumsal desteğini arttırmaya başlayan DP karşısında CHP'de yavaş yavaş DP yapmakta olduğu desteği çekmeye başladığı (Toker, 1991: 89) görülmektedir.

CHP ile programlarında büyük bir farklılık olmayan DP'nin bu kadar kası sürede bu denli toplumsal destek bulmaya başlamasının Karpat, "*partinin biricik özel niteliği, hükümete muhalif olmasıydı*" şeklinde yanıtlamaktadır (Karpat, 2017: 241). Toker'de aynı şekilde bu ilginin altında muhalif oluşunun yattığı kanısındadır (Toker, 1991: 96). Yılların Tek Parti CHP'si muhalifleri hızla DP çatısı altında toplanmaya başladı. DP Genel Başkanı Bayar, 22 Nisan 1946 tarihinde Tasviri Efkar Gazetesinde verdiği röportajında, hükümetin bir an önce antidemokratik kanunları kaldırıp seçimi girmesi

durumunda partisinin 1947 yılına kalmadan seçimleri kazanabilecek güçte olduğunu söyledi (Yeşil, 2001: 75). Bu röportajı hükümet bir erken seçim çağrısı olarak algıladı veya erken seçime bir bahane olarak kullandı. Kısa süre içinde ülkenin politik gündemi, çok partili bir seçim havasına bürünüverdiği görülmektedir.

Ülkede değişikliğe duyulan özlemin mi? DP'nin baş döndürücü hızla büyümesinin mi? Uluslararası politik arenada Türkiye'nin imajının daha olumlu olmasına katkı sunacağı inancından mıdır? Yoksa hepsinin etkisinden dolayı mıdır? Tam olarak kestirilememekle birlikte CHP Meclis Grubu toplantısında erken seçim kararı almıştır. Bu kararı duyan muhalefet, bunun iktidarın muhalefeti hazırlıksız yakalama girişimi olduğunu söyleyerek şiddetle karşı çıkıp, seçimleri boykot edeceğini ilan etmiştir.

CHP Meclis Gurubunda aldığı kararlar doğrultusunda da yeni döneme uygun yasal değişiklikleri yapmak ve antidemokratik kanunları kaldırmak için 10 – 11 Mayıs 1946 tarihinde II. Olağanüstü CHP Kurultayını gerçekleştirdi. Kurultay açılışında İnönü, uluslararası ve ulusal meselelere değindiği bir konuşma yaptı. Uluslararası politika kapsamında II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı haksız istek ve propagandalar karşısında, Türkiye'nin haklılığının anlaşılmaya başlanmasıyla, Türkiye'nin BM üye, İngiltere ile müttefik ve ABD ile artan bir dostluk içine girerek durumunun daha iyi olduğunu vurguladı. İnönü bu konuşmasının ulusal kısmında ise, uluslararası ve ulusal gelişmelerin gerekli kılmasından, muhalefet partisinin olumlu beyanının⁶ da etkisi ile yeni döneme uygun yasal değişiklikleri yaparak bir an önce tek dereceli seçimler sonucunda daha demokratik bir meclis oluşturulmasından söz etti. Bu kapsamda İnönü:

- Tek dereceli seçim kanunun çıkartılması,
- Değişmez Genel Başkanlık ve Milli Şeflik unvanlarının kaldırılması,
- Cemiyetler Kanununda yer alan sınıf esasına dayalı cemiyet ve parti kurma yasanının kaldırılması gerektiğini söyledi. Lakin bu yasaktan kökü dışarıda olan ve dini siyasete alet etme maksadı taşıyan cemiyet ve partiler istisnaydı.

⁶ Burada bahsettiği; yukarıda Bayar'ın Tasviri Efkar Gazetesine 22 Nisan 1946 tarihinde verdiği demecidir.

- Muhalefet partilerinin olmadığı zamanların bir teminat cihazı olarak kurulan Müstakil Grubun kaldırılması ve bu yasal düzenlemelerin akabinde de yeni seçimlere gidilmesini savundu.

Muhalefetin öteden beri partili cumhurbaşkanlığına ve seçimlerin erkene alınmasını eleştirdiğinden haberdar olan İnönü, konuşmasında da bu konulara değindi. Partili Cumhurbaşkanlığı sisteminin değişmesi için anayasanın değişmesi gerektiğini ve şuanda böyle bir ihtiyaca gerek olmadığını ama zamanla böyle bir ihtiyaç belirirse bunu gelecek nesillerin yapacağını vurguladı. Muhalefetin erkene alınan seçimlere katılmayıp boykot edeceği söylentilerine de değinen İnönü; muhalefetin, milletin iradesinin meclise yansımaları, bazı memleketlerde olduğu gibi çeşitli bahanelerle engellemeyeceğini ümit ettiğini söyledi. Ayrıca İnönü, ilk defa yapılacak olan tek dereceli seçimlerin bize neler getireceğini şimdiden kestiremeyeceklerini ve gerekli önlemleri almaya çalıştıklarını (İnönü, 2003: 84 - 88) söyleyerek, o zamana kadarki iktidar – muhalefet arasındaki tüm meselelere değindiği görülmektedir.

CHP'nin erken seçim kararına karşı çıkan muhalefet 21 Nisan'daki ara seçimlere katılmayacağını duyurarak, genel seçimlerinde erkene alınmasına karşı çıktı (TBMM, 29 Mayıs 1946: 216 - 217). CHP kararını değiştirmeyince DP'de bu kez 26 Mayıs 1946 Belediye seçimlerine de katılmayacağını açıkladı. CHP de Belediye seçimlerinde resmi aday göstermeyeceğini, aday olana herkesin serbestçe yarışacağını duyurdu. DP resmi olarak bu seçimlere katılmasa da sandıklara gözlemci göndererek bazı adayları destekledi. Öte yandan serbest rekabetçi seçimlere alışık olmayan bürokrasiye nazaran seçimler vukuatsız geçtiği (Karpas, 2017: 244) söylenebilir.

Ara ve belediye seçimlerinden hemen sonra CHP II. Olağanüstü Kurultayında aldığı kararları hızla hayata geçirmeye başladı. Bu kapsamda cemiyetler kanununda sınıf esasına dayalı cemiyet ve parti kurma yasağını kaldırdı. Hemen aynı gün tek dereceli seçim sistemini getirdi (TBMM, 5 Haziran 1946: 39 - 65). Muhalefet seçim yasasındaki değişikliği yeterli görmedi ve ayrıca gizli oy açık sayım ve seçimlere yargı denetimi istedi ama istekleri hükümetçe karışık bulmadı. CHP hükümete gazete kapatma yetkisi veren 50. Maddeyi kaldırdı, aynı gün üniversite özerkliği kanunu çıkarttı (TBMM, 13 Haziran 1946: 234 - 252). Muhalefet CHP tarafından yapılan liberal açılımları yeterli görmemekteydi. Bir yerde bunda haklı olduğu da söylenebilir. Fakat öte yandan

Karpat’ın da deyimiyle, “*Halk Partisi, yirmi beş yıl içinde koyduğu hürriyet kısıtlayan kararları birkaç ay içinde ortadan kaldırdı ya da çok gevşetti* (Karpat, 2017: 246).”

Muhalefet büyük önem verdiği erken seçim kararında iktidarı vazgeçirmek için çeşitli mitingiler düzenledi lakin amacına ulaşamadı. Nihayetinde bu erken seçim kararı iktidar ile muhalefet arasındaki ilk ciddi krizin oluşmasına sebep oldu (Köse, 2020: 122). DP kurulu 6 ay kadar olmuştu ve bir yandan teşkilatlanmasını sürdürürken bir yandan da seçime hazırlanması çok zordu. Üstelik karşısında yılların kurumsallaşmış, örgütlü iktidar partisi bulunuyordu ve bu seçimin haksız rekabet yarattığı ortadadır. Bu yüzden DP erkene alınan genel seçimlere girip girmeme konusunda kısa bir süre gelgit bile yaşadı fakat sonunca seçimlere hazır olmasa bile girme kararı aldı (Karpat, 2017: 247). Nitekim 465 kişilik milletvekili kontenjanının ancak 273 tanesine aday gösterebilmişti (Demirel, 2014: 313).

İki partide kesinleşen 21 Temmuz 1946 genel seçimlerine hazırlanmaya başladı. Seçim hazırlıkları kapsamında CHP tarafında pek bir hareketlenme yokken, DP yoğun bir çalışma içine girdiği (Koçak, 2012: 471) söylenebilir. DP 1946 seçimlerinde iktidar olması durumunda ne yapacaklarını vadeden bir seçim propagandası gütmedi. Onun yerine CHP döneminin eleştirisinde bulundu. Bu politikayı en iyi DP İstanbul İl Başkanının, “*Bizim seçim propagandamız, Halk Partisinin bu güne kadar yaptıklarıdır.*” şeklindeki sözleri özetlemektedir. Bu anlamda DP genel olarak, hayat pahalılığını, ÇTK yersizliğini, Ormanları Koruma Kanunun (OKK) gereksizliğini, partili cumhurbaşkanlığı sisteminin taraflılığını ve tek parti dönemini eleştiriyordu. Bunu yaparken muhalefette olmanın ve eleştirilecek bir parti tarihinin olmamasının avantajını yaşadığı söylenebilir.

CHP ise 1946 seçimlerinde iktidarda kalması durumunda ne yapacağını vaadi yerine, DP eleştirilerine yanıt vererek çalışmasını sürdürüyordu. Bu anlamda, hayat pahalılığının sebebinin 6 yıla yakın süren savaş dolayısı ile hazine gelirinin %50’den fazlasının orduya ayrılmış olmasının olumsuz etkilerinin özellikle sabit gelirli vatandaşlara yansması şeklinde açıklıyor ve nihayetinde savaşa girilmemiş olmasına dikkat çekiyordu. ÇTK hakkında ise, birçok devrimlere imza atan bir parti olarak Türk köylüsünü köle olmaktan kurtaracağını söylüyordu. OKK konusundaki eleştirileri ise, eğer şimdi ülke ormanlarını, “*zalim baltanın elinden kurtarmak*” için bir şey

yapmazsak, yarım asra kadar ormansız kalacağız diyerek son derece yerinde bir kanun olduğunu söylüyordu. Partili cumhurbaşkanlığı hususundaki eleştirileri ise bu hususun anayasaya uygun olduğu şeklinde yanıtlıyordu. Tek parti dönemi eleştirilerine ise, yıllarca CHP’de milletvekilliği, bakanlık ve başbakanlık yapan insanların şimdi böyle konuşmasının samimiyetten uzak ve ilginç bir taktik olarak cevaplıyordu (Burgaç, 2013: 166 - 172).

II. Dünya Savaşı sonrası geçilen çok partili demokratik hayatın ilk rekabetçi seçimleri görünüşe göre yüksek katılımlı ve vukuatsız geçmiş gibiydi. Lakin seçim sonuçları gelmeye başladıkça bir yaygara da kopmaya da başladı (Karpata, 2017: 250). İstanbul seçimlerinin sonuçları, seçimlerin üzerinden 3 gün geçmesine rağmen açıklanmamıştı ve Mareşal’in İstanbul Valisini ziyaret edip oylara saygı göstermesini istemesinden sonra seçim sonuçları açıklandı. DP’liler bu 3 günlük süre içinde sandık sonuçlarıyla oynadığını iddia ediyorlardı (Karpata, 2017: 250). Celal Bayar gazetelere seçimlere fesat karıştığı şeklinde bir demeç vermişti (Duman, 2016: 150). İnönü’nün 24 Temmuz 1946 tarihli Ulusa Sesleniş bildirisinde önemli olan çok partili ve bağımsız milletvekillerinden oluşan bir meclis oluşturmanın bu gün ve gelecek nesiller için önemini vurgulayan (İnönü, 2003: 149) konuşması bile seçim sonuçları çalkantısını durdurmaya yetmedi. DP seçim esnasında seçmenlere baskı yapıldığını, seçim sonrasında ise tutanaklara DP oylarının az, CHP oylarının şişirilerek geçirildiğini söyledi (Demirel, 2014: 313). Seçim sonuçlarını araştıran komisyonun usulsüzlük yoktur kararına DP itiraz etti. Bu kararı İstanbul, İzmir, Adana, Konya gibi büyük illerde yoğun katılımların mitingler düzenleyerek (Eroğul, 2003: 37) protesto etti.

Bu gün bile 1946 seçimlerinde bir usulsüzlük yapıp yapılmadığı veya ne derece yapıldığı hususunda birinci elden kaynağa ulaşmamız mümkün değildir. Fakat ateş yamayan yerden duman çıkmaz mantığı ile yaklaşarak genel kabulün usulsüzlük yapıldığı şeklinde olduğu söylenebilir. Öte yandan zaten İnönü’de dahil bazı CHP’liler 21 Temmuz 1946 seçimlerinde İstanbul başta olmak üzere bazı illerde usulsüzlük yapıldığını kabul etmişlerdir (Balcı, 2015: 69). Lakin bu usulsüzlüklerin bütün yurttan yapılmış gibi gösterilmeye çalışılmasını eleştirmişlerdir (Turan, 1999: 232). İnönü’nün daima karşısına çıkan 21 Temmuz seçimleri hususunda esasen İnönü, İstanbul Valisi Lütfü Kırdar’a seçimlerin doğru dürüst yapılması hususunda talimat vermişti. Lakin

CHP'nin seçimleri kaybetmesinin kıyameti koparacağını düşünen CHP'liler bu talimata aykırı hareket ederek esasen CHP büyük kötülük yaptıkları (Baban, 2009: 305) söylenebilir.

21 Temmuz 1946 seçimleri çok partili ve çok tartışmalı seçimlerdi (Öymen, 2004: 406). Açık oy, gizli sayım ve seçimlere idare denetim gibi kıstasları ile skandal oluştursa da, *“Muhalefet cumhuriyet tarihinde ilk kez bu kadar meşru sayılmaktaydı* (Uzun, 2010: 140).”

Çok partili 8. Dönem TBMM 5 Ağustos 1946 tarihinde ilk toplantısını gerçekleştirdi. Meclis Başkanlığı makamı için CHP Kazım Karabekir'i aday gösterirken, DP de Yusuf Kemal Tengirşek'i aday gösterdi ve 58 oya 378 oy ile Kazım Karabekir meclis başkanı oldu. Cumhurbaşkanlığı makamına ise, CHP İnönü'yü aday gösterirken, DP de Çakmak'ı aday gösterdi ve 59 oya karşılık 388 oy alarak İnönü Cumhurbaşkanı seçildi (TBMM, 5 Ağustos 1946: 2 - 7).

2.6. Recep Peker Hükümeti (7 Ağustos – 10 Eylül 1947)

Yeni dönemde yeni hükümeti kurmayı Eski Başbakan Saraçoğlu istemedi (Toker, 1990: 133). Bunun üzerine hükümeti kurmayı İnönü, Hilmi Uran'a teklif ettiyse de o bunu kabul etmeyerek yerine Recep Peker'i önerdi. İnönü yeni dönemin koşullarına ayak uydurmasından şüphe ettiği Peker'i tereddütlü bir şekilde onaylamıştır (Uran, 2017: 368). İnönü bu şüphesinden ötürü Peker'i başbakan olarak atamakla birlikte, CHP teamüllerine aykırı olarak onu aynı zamanda CHP Genel Başkan Vekili olarak atamayıp bu makama Saraçoğlu'nu getirmiştir (Aydemir, 2011: 456; Demirel, 2014: 261).

Peker tek parti devrinin nüfuslu isimlerindendir. CHP içinde bulunan rejimin çağdaş temellerinin oy kaygısı ile aşındırılmasından çekinen ve çok partili hayata ağır ağır geçilmesini, devrimlerin zedelenmemesini savunan ve bu anlamda muhalefete karşı gerek duyulması durumunda tavizsiz davranılmasından yana olan yaşlı kuşak partililerin önde gelenlerindendi. Ayrıca Recep Peker disiplinli otoriter kişiliği, doğrucu, sert ve dik başlı mizacı (Karpat, 2017: 258 - 259), politik kıvraklıktan uzak dili, çalışkanlığı ve cumhuriyet rejimine yürekten bağlılığı, liberalizm ve sosyalizme karşı olan görece mesafeli ön kabulleri (Özkaya, 2020: 148 - 155) onu çok partili dönemin siyasetçi profiline pek uygun düşürmediği söylenebilir.

Peker, erkene alınan seçimler ve seçim sonucunda yaşananlar sebebiyle gergin bir iktidar - muhalefet ilişkisi devralmıştı. 14 Ağustos tarihinde hükümet programı okunduğu zaman DP programın eleştirisini yapabilmek için birkaç günlük süre isteğine Peker hükümeti onay vermeyince DP Meclisi terk etti (TBMM, 14 Ağustos 1946 : 60). Bu gergin devralınan iktidar – muhalefet ilişkisinin geriliminin artarak devam edeceği izlenimini verdiği söylenebilir. Nitekim Peker hükümeti 21 Temmuz seçimleri hakkında her türlü yayını yasaklayan bir karar alması da (Uran, 2017: 370) bu ekseninde okunabilir.

Peker hükümeti 1940 yılında savaş dolayısı ile 6 ilde ilan edilmiş olan sıkıyönetim kararının, Balkanlardan hala tam barışın sağlanamamış olması sebebiyle 6 ay daha uzatılmasını istedi. DP bu isteğe, sıkıyönetimin ister istemez vatandaşın özgürlüklerini kısıtlamasından ötürü ve gerek duyulması durumunda hemen çıkartılabileceği gerekçesiyle karşı çıktı. Fakat uzun ve sert tartışmaların sonucunda sıkıyönetimin uzatılması kararı çıktı (TBMM, 4 Aralık 1946: 13 - 27) bu olay meclisin politik havasına gerginlik olarak yansiyordu. Bu gerginlik, Peker hükümetinin solcu dernek ve vakıfları kapatma kararı alması sırasında, solun ezilmesinde iktidar – muhalefet hem fikir olduğu için (Karpat, 2017: 264 - 265) biraz yumuşadığı idea edilebilir. Fakat öyle olsa bile bu geçiciydi ve nitekim iktidar – muhalefet arasındaki gerilim 1947 bütçe görüşmelerinde iyice tırmanışa geçti. DP’nin 1947 bütçesine eleştiri konuşmasını yapan Menderes’ten sonra kürüye gelen Peker konuşmasında, şan ver şerefle geleceğe uzanmak isteyen bir devletin hayatındaki boşluk olarak dinlediğimiz arkadaşın, her şeyi geriye çeken anlaşılmaz hareketlerle dolu hallerinin *kötümser ve psikopat*⁷ ruh halinden kaynaklandığını şimdi anlıyorum dedi. Bu konuşmadan sonra DP Meclisi terk etti (TBMM, 18 Aralık 1946: 23 - 24). Bu olay Türk siyasal hayatına “Psikopat Krizi” olarak geçmiştir.

9 gün süren Psikopat Krizi, TBMM’nin ilk en uzun süreli siyasi boykotuydu (Turan, 1999: 238). İktidar DP’nin bu davranışını “komünist bir taktik” olarak değerlendiriyordu (Akşin, 2020: 245). İnönü meclisin sağlıklı bir şekilde çalışmamasından hoşnut değildi ve araya girerek 26 Aralık Bildirisini yayınlarak DP’lilerin yeniden meclise dönmesine aracılık etti (İnönü, 2003: 160). Bu olay İsmet İnönü’nün partiler arası ilk arabuluculuk deneyimi yaşamasına vesile oldu. Ayrıca

⁷ Metin Toker, Başbakan Recep Peker’in “psikopat” ifadesini DP Milletvekili Emin Sazak’ın “Pis köpek” şeklinde anlayarak, DP Meclis Grubunu galeyana getirdiğini (Toker, 1990: 156) aktarmaktadır.

Peker’in muhalefete olan tavizsiz politikası CHP içinde başını genç kuşağın çektiği bazı kesimleri rahatsız etmeye başlamıştı.

İktidar ile muhalefet arasındaki ilişkiler gerginlik bulunduğu bir dönemde toplanan I. DP Kongresinde Kenan Öner başkanlığında, yoğun bir katılım ile toplandı (Aydemir, 2011: 467). Kurultayda söz kalan hiçbir konuşmacının sözü demokrasi adına kesilmedi (Oğuzhan, 2019: 138). Konuşmacılar genel olarak partinin gelecekteki plan ve stratejisi yerine, tek parti döneminde çektikleri sıkıntı ve günlük politik konular hakkında konuştukları (Karpata, 2017: 269) gözlemlenmiştir.

Kongrede ana sorunların tespiti için kurulan komisyonda CHP’ye karşı daha sert bir politika izlenmesi ve ılımlı bir politika izlenmesi hususunda bir gruplaşma meydana geldi. Lakin yine de komisyon ortak bir zeminde şimdilik mutabakat sağlayabildiği söylenebilir. Bu komisyonun çalışmaları neticesinde adı Kurtuluş Savaşındaki Misakı Milliye’ye bir gönderme mahiyetinde “Hürriyet Misakı” olarak adlandırıldı (Zürcher, 2000: 310 - 311) bir metin ortaya çıktı. Bu metin demokrasinin sağlanması için 3 şartı ileri sürüyordu. Bu şartlar;

- Anayasaya aykırı antidemokratik kanunların kaldırılması,
- Seçim kanunun seçim güvenliğini sağlayacak şekilde yenilenmesi,
- Partili Cumhurbaşkanlığı uygulamasına son verilmesi şeklindedir.

Oybirliği ile Hürriyet Misakını kabul eden kurultayın asıl stratejik hamlesi, söz konusu 3 maddenin TBMM kabul edilmemesi durumunda DP Meclis Grubuna isterse meclisten çekilme hakkı tanınması (Karpata, 2017: 269) olduğu söylenebilir.

DP Kongresinin ertesi günü Çankaya’da toplandı yapan CHP kurmaylarıyla yaptığı konuşmasında Peker, kongrede toplanan kalabalığı “derme – çatma uyumsuzlar” (Aydemir, 2011: 467) olarak nitelendirmiştir. Peker daha sonraki bir konuşmasında da DP’nin esaslı fikir ve sağlam temelli bir programdan yoksun olduğunu, Hürriyet Misakının Misakı Millînin kaba ve kötü bir taklidi olduğunu, DP kurultayının hiçbir yararlı ve yapıcı sonuca varmadan dağıldığını (Karpata, 2017: 272) söylemiştir. Kongrede alınan kararlara bakıldığı zaman, DP’nin uzun vadeli kalkınma ve demokratikleşme planlarından, partinin sosyal ve ekonomik felsefesinden bahsetmeyen bir metin olduğu (Karpata, 2017: 490) görülebilir. Bu noktada yaptığı eleştiride Peker’in

haklı olduğu ileri sürülebilir. Lakin her şeye rağmen DP çatısı altında toplanan kalabalığın, toplumsal hoşnutsuzluğun bir göstergesi olduğu da göz ardı edilmemelidir.

İnönü, Hürriyet Misakı dolayısı ile DP'nin istediğim olmazsa meclisi terk ederim tehdidi altında kanun yapmanın meclis saygınlığını zedeleyeceğini dile getirerek bu kararı eleştirmiştir (Erim, 2005: 88 - 90).

Sonuçta Hürriyet Misakından sonra iktidar ile muhalefetin arası gittikçe gerginleşen bir sürece girdiği söylenebilir. Peker hükümeti kendin önce başlatılan liberal açılımları yavaşlatıp, muhalefeti baskılama politikasını artırdığı görülmektedir. Hükümetin muhalefete olan yaklaşımını CHP içinde onaylamayan insanların sayısını artırmaya sebep olmuştur. Öte yandan DP içindeki sertlik yanlıları bir an önce Hürriyet Misakının gereklerinin yerine getirilerek CHP'ye karşı neden daha şiddetli bir muhalefet yapılmadığı hususunda parti yönetimini eleştirmeye başladığı görülmektedir.

Nisan başında İstanbul'da yapılacak olan ara seçimlere, DP seçim sisteminin yetersizliği sebebiyle katılmayacağını açıkladı. Bu husus hakkında kendisine soru sorulan Peker, seçimlere katılmanın siyasi partilerin görevi olduğun ve ülkede kanunen hala İstiklal Mahkemelerinin varlığını sürdürdüğünü hatırlatmak (Eroğul, 2003: 52) suretiyle muhalefeti seçimlere girmeye zorladığı görülmektedir. Muhalefet her hangi bir gözdağına pabuç bırakmayarak seçimlere girmedi. Bu arada DP seçimlere katılımın çok düşük olacağını idea etmişti. Hükümet ise seçimlere katılımın yüksek olduğunu söyleyen beyanının daha sonra gerçeği yansıtmadığı anlaşıncı, CHP içinde öteden beri Peker'e karşı baş gösteren hoşnutsuzların (Erim, 2005: 161 - 162) seslerini daha da yükselterek, hükümetin muhalefete ve demokratik açılımlara yaklaşımını eleştirmeye başladığı (Köse, et al., 2021: 1052) görülmektedir.

CHP ve DP arasındaki gerginliğe ek olarak birde partilerin kendi aralarında yaşanmakta olan ılımlılar – sertler çekişmesinin iyice belirginleştiği bir zamanda, İngiltere'den Türkiye'ye bir iyi niyet daveti geldi. Bu davet kapsamında İngiltere'ye gidecek olan 8 kişilik heyetin içinde iki tane de DP'den temsilci olarak Köprülü ve Enis Ataygen alınmıştır (Erim, 2005: 115). 10 Mayıs Londra'ya giden İngiltere ekibi, buradaki temaslarını bitirdikten sonra izlenimlerini anlatmak için 6 Haziran tarihinde Çankaya'da İnönü'nün konuğu olarak toplanmışlardır (İnönü, 2008: 453 – 454; Akın, 2005: 93).

İngiltere temasları sırasında iki partinin de ılımlı kanadında yer alan Köprülü ve Erim arasında iki parti arasındaki gerilimin düşürülmesi gerektiği hususunda bir yakınlaşma oluşmuştur. Öte yandan Peker hükümeti ile muhalefetin arasındaki politik hava adeta, “Nasıl başlarsa öyle gider” kadim sözünü doğrular mahiyette cereyan ederek ve hatta her geçen gün daha da şiddetlenerek iki parti arasındaki ilişkiyi koparma noktasına gelmiştir denilebilir. Bu durumdan rahatsız olan ve partiler arası gerilimi düşürmek isteyen işadamlarından Vehbi Koç ve Hüseyin Avunduk araya girerek Peker ve Bayar’ı görüştürdülerse de bu görüşmeden olumlu bir sonuç çıkmamıştır (İnönü, 2008: 454).

İktidar ve muhalefetin bir birleriyle ve kendi içindeki durumlarının çok yönlü olduğu bir dönemde, İnönü ve Bayar bir araya gelirler. Burada Bayar, DP’nin iktidardan baskı gördüğünden şikâyet eder. İnönü bu şikâyetleri Başbakan Peker’e iletir (İnönü, 2008: 455 - 456). Bu şekilde başlayan görüşmelerde İnönü, birçok kez Bayar ve Peker ile bazen ayrı ayrı bazen birlikte görüşmeler yapmıştır. Bu gergin ortamda bir aydan uzun süren görüşmeler neticesinde İnönü, hem iktidar hem muhalefet partisi başkanlarının mutabık olduğu 12 Temmuz Beyannamesini⁸ yayınlamıştır (İnönü, 2008: 466 - 467). Söz konusu beyannamede İnönü açık bir şekilde düğümlenmiş olan iktidar – muhalefet ilişkilerine değinerek, “*Şimdi ben, bu düğümü çözmeye çalışacağım*” diyerek bir ay boyunca yaptığı görüşmelerin seyrini aktarmıştır. Bu beyannamede İnönü özetle, muhalefetin iktidarın kendisini ezmeyeceğinden, iktidarın da muhalefetin kanundışı yollara sapmayacağından emin olması gerekliliğini vurgulamıştır (İnönü, 2003: 171 - 173).

12 Temmuz Beyannamesinden Başbakan Peker’in pek memnun olduğu söylenemez (İnönü, 2008 : 468). Peker’e göre İsmet İnönü kendisini cumhurbaşkanı seçen CHP’den ayrı yâda onun üzerinde değildi. Ayrıca ona göre iki parti arasındaki yegâne hakem, seçim zamanı milletti. Bu yüzden de İnönü’nün hakemliği antidemokratik bir girişimdi (Karpaz, 2017: 283) denilebilir. Nitekim Peker, 4 Aralık 1947 tarihinde Ulus Gazetesine

⁸ 12 Temmuz Beyannamesi ile ilgili yapılan bilimsel çalışmalar genelde onun TSH açısından bir çatışma çözümü ve uzlaştırmacı siyasal kültür açısından bir dönüm noktası, çok partili hayatın garanti belgesi, muhalefetin güvenlik sertifikası, Türk Siyasi Partiler kanununu ilk versiyonu, iktidarın kansız el değiştirmesinin temel dönemeci, demokratikleşme eğilimlerini arttıran bir etkiye sahip olduğu⁸ (Karpaz, 2017: 284; Kocak, 1989: 147; Yalman, 1997: 1404, Demir, 2013 s. 153; Akın, 2005: 104; Şeyhanlıoğlu, 2012: 97 – 98; Findley, 2012: 268); Köse, 2020: 137) şeklinde olumlu yorumlamaktadırlar.

verdiği bir demeçte, 12 Temmuz Beyannamesini hukuken bağlayıcı bir belgeden ziyade, tecrübeli bir devlet adamının nasihati şeklinde yorumlamıştır.

CHP’de Peker hükümetini eleştirenlerin başında gelen Nihat Erim, Ulus Gazetesinde yeni bir anayasa yapılması konusunu işleyen bir “Anayasa Değişikliği” yazı dizisi başlattı. Bu diziden rahatsız olan Peker, İnönü ile konuşarak 12 Temmuz Beyannamesi açıklayan ve hükümetin anayasa değişikliği gibi bir gündeminin olmadığını anlatan beyanname yayınlamak istediğini belirtmiştir. İnönü anayasa meselesine karışamayacağını belirttiikten sonra, 12 Temmuz Beyannamesi üzerine bir söz söylemesine karşı olduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine ikili arasındaki tartışma büyümüş ve en sonunda İnönü, “*Konuşmaya devam edersek bir birimizi inciteceğiz, ayrılalım*” demesi üzerine ayrılmışlardır⁹. İnönü bu günü not defterine, “*Akşama kavga*” şeklinde kaydetmiştir (İnönü, 2003: 467). Devam eden süreçte gelişen olaylar sebebiyle Başbakan Peker, bir yandan muhalefetin eleştirileri bir yandan CHP içinde İnönü tarafından desteklenen gençlerin muhalefeti ile iyice yıpranmış ve 4 Ağustos 1947 tarihinde İnönü’ye onun yeni siyasetini takip etmekte zorlandığını söyleyerek istifasını sunmuştur. İnönü’nün meclis açılıncaya kadar görevde kalması önerisi üzerine istifasını geri çekmiştir (İnönü, 2008: 471).

12 Temmuz Beyannamesinden memnun olmayan sadece Başbakan Recep Peker değildir. 12 Temmuz Beyannamesi’nin yayınlandığı gün Mareşal Fevzi Çakmak DP’den ayrıldı (Zürcher, 2000: 37; İnönü, 2008 : 470). DP içindeki sertlik yanlıları da 12 Temmuz Beyannamesinden memnun olmamışlardı. Örneğin Hikmet Bayur, 12 Temmuz Beyannamesi’nin demokratik mücadele ruhunu öldürmeye yönelik bir girişim olarak (Karpaz, 2017: 299) değerlendirmiştir.

Peker hükümetinden rahatsız olan Genç CHP’liler, kendi aralarında toplanarak Peker hükümetini devirip partiyi onlara bırakmamak hususunda neler yapabileceklerini planlamaya başlıyorlar. CHP içindeki var olan Peker yanlısı ve karşıtı iki grubun bir birisi ile mücadelesi CHP’nin yayın organı Ulus vasıtasıyla kamuoyunca da duyulmuştu (Erim, 2005: 169 - 171). Esasen parti içindeki başlamış olan bu gruplaşmada gençlerin

⁹ Baban, CHP kendi içinde ve muhalefet ile sıkıntılar yaşadığı 1947 yılında Peker’in İnönü’ye Paşam görüyorsunuz ya daha erken yürümüyor. Siz üzerinize düşeni yaptınız. Bırakınız tarihi sorumluluk benim üzerime kalsın. Çok partili hayatı şimdilik askıya alalım dediğini ama İnönü’nün bunu kabul etmediğini (Baban, 2009: 306) aktadır.

sayısı azdır. Lakin bu zamanda gençlerin ileri gelenlerinden Nihat Erim CHP'nin yeni parlayan yıldızı konumundadır. Ona “İnönü'nün Prensi” (Öymen, 2004: 32) denilmektedir. Bir taraftan Başbakan Peker ile İnönü'nün arası git gide açılırken (Berber, 2012: 145), ağırlığını gençlerden yana daha çok hissettiren İnönü sebebiyle gençlerin etkinliği sayılarına nazaran daha da arttığı görülmektedir. Öte yandan İnönü'nün muhalefete fazla yüz verdiğini düşünen Peker'le aynı fikirde olan birçok CHP'li vardı. Fakat 12 Temmuz Beyannamesini destekleyen ve karşı çıkan Cumhurbaşkanı ile Başbakan arasında sıkışıp kaldıkları (Toker, 1990: 113) söylenebilir.

26 Ağustos CHP Meclis Gurubu toplantısında Başbakan Peker kendi partisi tarafından, gençlerin başını çektiği bir grup tarafından izlediği politikalar sebebiyle eleştirilmiştir. Burada yapılan tartışmalar sonucunda yapılan güven oylamasında Peker hükümetine 34 tane hayır oyu çıkmıştır (Berber, 2012: 146; Eroğul, 2003: 60). Tek parti uygulamalarından gelen bir zihniyet olan Peker için 34 hayır oyu önemli bir muhalefet olduğu (Kara, 1999: 119) söylenebilir. Üstelik oylamanın kapalı olması durumunda hayır oyunun daha çok çıkacağı ileri sürülmeye başlanmıştır (İnönü, 2008: 474). Erim anılarına bu gününü; hükümetin kendine güveninin yıkıldığını, esasen manen Recep Peker'in kaybettiği gün olarak (Erim, 2005: 175 - 176) kanımca biraz abartarak aktarmaktadır. Ama abartan sadece Erim değildir, bu tarihten sonra basının büyük bir kısmı da söz konusu bu genç CHP'lilere “35'ler”¹⁰ ismini takarak kahraman ilan etmişlerdir (Lewis, 1993: 307).

Peker hükümeti üzerindeki baskıyı kırmak ve partinin tam desteğini almak için, kabinede en çok eleştiri alan 6 bakanı değiştirme kararı aldı. Bu kapsamda 4 Eylül 1947 tarihinde CHP Meclis Grubu toplandı. Bu toplantıda söz alan 35'lere mensup isimler, henüz yeni güvenoyu almış bir hükümetin şimdi kabineni yarısında değişiklik yapmasındansa istifa etmesinin daha yerinde bir davranış olacağını söylediler. Nitekim bu kez yapılan oylamada Peker karşıtı oyların sayısı 47'e yükselmişti (Erim, 2005: 181 - 182). Umut ettiğinin aksine Peker bu kabine değişikliğinden sonra iyice sarsılır. 8 Eylül 1947 tarihinde CHP Parti Divanı yaklaşan VII. CHP Kurultayına hazırlık için

¹⁰ Güven oylamasında 34 çıkan hayır oyuna karşı bu guruba 35'ler denilmesi hususunda literatürde iki görüş vardır. Onlardan birisine göre, hayır oyu veren 34 kişi bu oylamada bulunmayan İnönü'nün de hayır dediğini söyleyip onu aralarına alarak kendilerine 35'ler dediği (Berber, 2012: 146) şeklindedir. Bir diğer görüşe göre ise, bu esnada yapılan oylamaya yetişemeyen Mahmut Şevket Esendal'ın daha sonra oyunu hayır olarak açıklamasıyla kendilerine 35'ler dedikleri (Unat, 2011: 856) şeklindedir.

toplanır. Bu toplantıda bulunan Peker, bu kurultayda kendinden önceki bütün CHP'li başbakanlarda olduğu gibi Başbakan'ın aynı zamanda CHP Genel Başkan Vekili olması şartının geri getirilmesi önerisinde bulunmuştur. 35'lerin lideri Erim, başbakanın bu önerisini sert bir dille eleştirmiş ve onu diktatörlük heveslisi olmakla suçlamıştır (Toker, 1990: 206). Bu olayın akşamı Çankaya'ya çıkan Peker, burada İnönü ile Erim'i yemek yerken bulmuştur. İnönü ile biraz yalnız konuşmak istemiş ve o sırada istifasını sunmuştur (Toker, 1990: 206; Kara, 1999: 121).

Peker'in istifasından bir gün sonra, önceden yapılmış bir program kapsamında Çankaya'ya akşam yemeğine gelen DP kurucularına (İnönü, 2008: 477) İnönü, Peker'in istifa ettiğini ve yerine Peker hükümetinde Dışişleri Bakanlığı yapan Hasan Saka'yı başbakan olarak atamayı düşündüğünü onlarında uygun bulup bulmadıklarını sormuştur. Uran; ağırbaşlı, temkinli, ılımlı ve İnönü'ye bağlı olan Hasan Saka'nın Peker yerine başbakan olarak atanması Bayar'a müjde gibi gelmiş olsa gerek (Uran, 2017: 384) yorumunu yapmaktadır. DP'liler Peker hükümetinin istifasını beklediklerini ve bunun onları haklı çıkartan bir zafer olduğu açılmasını yapmışlardır (Yalman, 1997: 1408; Kocak, 1989: 148).

Yeni hükümetin kurulmasından hemen sonra eski ve yeni kabine üyelerine Çankaya'da bir yemek veren Cumhurbaşkanı İnönü, o akşam yanına CHP Milletvekilleri Nihat Erim ve Tevfik Şevket Sılay ile DP'yi temsilen partisi tarafından görevlendirilen Muğla DP Milletvekili Nuri Özsan'ı da alıp 14 gün sürecek olan bir yurt gezisine çıktı. İnönü'yü Ankara'dan uğurlayanlar arasında DP ileri gelenlerinden Fuat Köprülü'de bulunmaktaydı. Cumhurbaşkanı bu gezisi boyunca hem CHP hem DP il ve ilçe teşkilatlarıyla temaslarda bulundu, valilerden ve devlet memurlarından iki parti arasında adaletli olmaları talimatlarında bulunup halka demokrasiyi anlattı (Ateş, et al., 2019: 485 - 486).

2.7. I. Hasan Saka Hükümeti (10 Eylül 1947 – 10 Haziran 1948)

Peker'in istifası ve I. Hasan Saka¹¹ kabinesinde kendilerinden isimlerinde yer almasıyla CHP içindeki mücadeleyi 35'ler kazanmış gözüксе de, iki grubun kozlarını son olarak

¹¹ Hasan Saka, İnönü'ye bağlılığı ve ılımlı kişiliğiyle bilinen, Paris'te eğitim almış olan ve üniversitede hukuk ve ekonomi eğitimi veren, II. Mecliste yer almış olan ve 1924 Anayasasının hazırlayıcıları arasında bulunun yorgun bir kişilik (Aydemir, 2011: 465) olduğu söylenebilir.

yaklaşan VII. CHP Kurultayında paylaşacakları anlaşılıyordu. Konu bütünlüğünü bozmamak adına I. Hasan Saka hükümetinin icraatlarına geçmeden önce VII. CHP Kurultayının işlenmesinin konuyu daha anlaşılır kılacağı düşünülmektedir.

VII. CHP Kurultayı 17 Kasım 4 Aralık 1947 tarihinde yapıldı. 19 gün süren bu toplantılarda önceki kurultayların sakin, saygılı sessizliği yerine, partinin silkinmesini, ıslah edilmesini, genişletilmesini savunan, arayış içinde olan ve yönetime eleştirilerde bulunan delegeler vardı (Uran, 2017: 385 - 386).

Bu kurultayın açılış konuşmasında İnönü, 1945 yılından itibaren çok partili hayatı tesis yolunda muhalefet partisinin kurulmasından, tek dereceli seçimlerin yapılmasından ve nihayetinde bağımsız parti ve adaylardan oluşan meclisin oluşturulmasına değindi. 1950 seçimlerine giderken basın, seçim, polis, memur, mahkemeler hususunda yeni düzenlemelerle idarenin gerekli güvenlik önlemlerini alacağına vurgu yaptı. Ayrıca İnönü devletin parası ile kurulmuş olan bir kültür kurumu olan Halkevlerinin partiler üstü bir konuma sahip olması gerektiğini belirttikten sonra bu hususta DP Genel merkezine nasıl bir proje istedikleri hususunda yazı yazdıklarını söyledi. İnönü kurultayın açılışında 12 Temmuz beyannamesinin hem iktidara hem muhalefete yapması gereken eksikleri gösteren önemli bir belge olduğunun altını çizdi (İnönü, 2003: 196 - 201). Bu vurgu kurultayda İnönü'nün ağırlığını 35'lerden yana bir kez daha koyması şeklinde yorumlanabilir.

Bu kurultayda CHP Genel Başkanlığı seçiminde İnönü karşısında Peker adaylığını koymamış olmasına rağmen 25 oy aldı. Böylece İnönü'nün oybirliği ile Genel Başkan Seçilmesi geleneği de bozulmuş oldu. İnönü'nün Genel Başkan Vekili adayı Hilmi Uran karşısına adaylığını koyan Peker, Uran'ın 328 oyuna karşılık 159 oy alarak seçimi kaybetti. Uzun uzadıya tartışılan Peker meselesinin seçimlere yansısı bu şekilde cereyan etti (Toker, 1990: 208). Peker hükümetini devirmek için bir araya gelmiş olan 35'ler bu amaçlarına ulaşmışlardır. Peker sonrası hükümetlerde de gittikçe daha fazla ağırlığını hissettiren 35'lerin bu ağırlığına paralel olarak CHP'nin liberal adımlarının da hızlandığı söylenebilir.

Parti içi mücadeleler bir kenarı bırakılırsa VII. CHP Kurultayı parti program ve tüzüğünde yaptığı değişiklikler dolayısı ile Demokratikleşme Kurultayı olarak da

nitelendirilen bu kurultayda zamanına göre oldukça ileri düzeyde demokratik düzenlemeler yapıldığı (Parlar, 2010: 232) söylenebilir. Bu kurultayda ele alınan değişikliklerin belli başlılarını şöyle sıralayabiliriz;

- DP tarafından sürekli eleştirilen Partili Cumhurbaşkanlığı meselesine İnönü, CHP Genel Başkanı'nın Cumhurbaşkanı olması durumunda yetkilerin kurultayca seçilecek olan Genel Başkan Vekiline devretmesi düzenlemesi yaparak kendince bir çözüm buldu.
- 3 kişiden oluşan Genel Başkanlık Divanı kaldırılarak yerine 40 üyeden oluşan Parti Divanı kuruldu.
- Partinin milletvekili adaylarının %70'inin parti teşkilatı tarafından belirlenmesine karar verildi (Kocak, 1989: 150).
- Parti Divanı kendi arasından 12 kişilik Yönetim Kurulu seçecekti.
- Seçmen ve partiye kayıt olma yaşı 22'den 18'e indirildi.
- CHP Genel Sekreterinin yetkileri arttırıldı.
- Parti Divanının üçte birinin veya en az on il idare kurulunun yazılı talebi olması durumunda parti olağanüstü kulayı toplayabilecekti.
- Parti içi tüm seçimlerin gizli oyla yapılması kararı alındı.
- Kadın ve gençlik kolları oluşturulması kararlaştırıldı (Parlar, 2010 : 111 - 116).

Bu kurultayda türbelerin açılması, din eğitimi verilmesi hususu, komünizmle mücadele konusu, parti içi demokrasi gibi birçok konu masaya yatırılmıştır (Balcı, 2015: 88 – 89; Koçak, 2017: 69) ve laiklik ve devletçilik daha ılımlı bir şekilde tanımlanmıştır.

İktidar partisinde VII. Kurultay sonrası yavaş yavaş sular durulmaya başlarken DP'deki çalkantılar daha da şiddetlenmekteydi. DP genişler genişlemez bünyesine tüm CHP muhaliflerin almaya başlamıştı. Daha ilk kongrede bu öteden beri muhalif olanlar ile CHP ekolünden gelen kurucular arasında bir anlaşmazlık çıktıysa (Toker, 1990: 211) da Bayar'ın Hürriyet Misakı metni çıktısı ile o anlık bu mesele kapatılmıştı. Fakat 12 Temmuz Beyannamesi sonrası iktidar partisinin muhalefete olan ılımlı yaklaşımı DP içindeki sertlik yanlılarının kurucuları muvazaa ile itham etmelerine zemin hazırlamıştı. Bu anlamda parti içinde süre gelen ayrılık 1947 sonbaharında CHP'nin milletvekillerine maaşına zam kararı almasıyla iyice gün yüzüne çıktı. DP zamlara hayır denilmesi hususunda grup kararı aldı. Lakin oylama sonucunda DP'li bazı milletvekillerinin bu

kararı uymayarak evet dediği ortaya çıktı. Bu olay DP içindeki bardağı taşıran son damla oldu ve nihayetinde DP kurucuları parti disiplin kurulu aracılığıyla kendilerine muhalefet eden bazı milletvekillerini partiden ihraç ettiler. Bu ihraçları eleştiren 6 Yönetim Kurulu üyesini de bu ihraçlara eklediler (Turan, 1999: 254 - 255). 14 Mart tarihinde İnönü'nün bilgisi dahilinde DP kurucuları ile görüşen Nihat Erim, bu zam meselesini fazla uzattıklarını söylediği zaman Menderes, zam bahane işin kökü daha derinlerde (Erim, 2005: 260) olduğunu söylediğinde haklıdır. Çünkü partiden ihraç edilen ilk 5 kişi partinin zam kararına uyan isimlerdir (Toker, 1990: 228). Bu ihraçlardan sonra DP den istifa edenlerde oldu. Nihayetinde DP den ayrılanların bir kısmı 12 Mayıs 1948 tarihinde mecliste Müstakil Demokratlar Grubunu kurarken, Kenan Öner ve Hikmet Bayur'un başına çektiği diğerleri de 20 Temmuz 1948 tarihinde Millet Partisi (MP) kurdular. DP'nin II. Kongresinde partiden ihraç edilenlerin ihraçları onaylanınca, Müstakil Demokratlar Grubu da MP'ne katıldılar (Uyar, 1998: 144). MP si Mareşal Fevzi Çakmak'ı Fahri Başkan ilan etti. DP Milli Şeflik ile Fahri başkanlığın aynı şey olduğunu, milletin artık üniformalı yönetimlerden bıkip sivil yönetim istediğini söylüyordu (Turan, 1999: 259).

Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü, Celal Bayar, Fevzi Çakmak'ın özel terende çekilmiş fotoğrafları (Öymen, 2004: 144).

1948 yılına gelindiği zaman, Atatürk'ün en uzun çalışma arkadaşı İsmet İnönü, Atatürk'ün son başbakanı Celal Bayar ve Atatürk'ün değişmez Genel Kurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak birer siyasi parti genel başkanı olarak mecliste Türk Siyasi Hayatını şekillendirmeye devam ediyorlardı.

1947 – 1948 arasında CHP ve DP'nin bir birleriyle ve kendi içindeki gruplarla olan mücadelesi hakkında bir çerçeve çizilmeye çalışıldıktan sonra, I. Hasan Saka hükümeti gelişmelerine bakmaya çalışalım. I. Saka hükümeti tam bir denge hükümetiydi. Oluşturulan kabineye hem Peker taraftarlarından hem de 35'lerden isimlere yer verilerek bir denge oluşturulmaya çalışılmıştır. Mesela; 35'lerin önde gelenlerinden Kasım Gülek bu kabinede Bayındırlık Bakanlığına gelmiş ve ilk kez burada elde etmiştir “eksantrik politikacı” unvanı (Toker, 1990: 208). Öte yandan Peker hükümetinin en sert ismi olarak bilinen Şükrü Sökmen Süer, Saka Kabinesine alınmamıştır (Öymen, 2004 : 36). Bir geçiş hükümeti olduğu düşünülen (Öymen, 2004: 32) I. Saka kabinesini oluşturan insanların görece iki parti arasında bir orta yol bulunması taraftarı olan insanlar olduğu söylenebilir.

I. Saka hükümet programını meclise getirmeden önce, muhalefet partilerine göndererek incelemesi için zaman verdi (Turan, 1999: 249). Bu Peker hükümetinin yanlışlarından çıkarımlar yapıldığının göstergesi olarak okunabilir. 13 Ekim 1947 tarihinde DP adına konuşan Menderes Hasan Saka'ya hükümet programını incelemeleri için yetersizde olsa vakit vermiş olmalarına teşekkür etti. Menderes hükümet programın 25 yıldır iktidarda olan bir iktidar partisinin programına yakışır olgunlukta olmadığını ve bu anlamda “...daha ziyade programsızlığa vesika olarak...” gösterilebileceğini söyledi. Menderes programda antidemokratik kanunların kaldırılmasına, sıkıyönetim kararının kaldırılmasına yönelik hiçbir bahsin geçmiyor oluşunu eleştirdi. Bu haliyle Hasan Saka'nın 12 Temmuz Beyannamesinin izini izleyip izlememe hususunda şüpheli olduğunu söyledi. Bu konuşma üzerine söz alan Nihat Erim, böyle bir şüphenin yersiz olduğunu, Hasan Saka Kabinesinin 12 Temmuz Beyannamesinin yarattığı bir zihniyet sonucu iktidara geldiğini ve bu zihniyeti yaygınlaştırmak için çabalayacağını belirtti. Erim daha sonra 12 Temmuz Beyannamesini baltalamaya ne Hasan Saka nede bir başkasının artık gücünün yetmeyeceğini söyleyerek konuşmasını bitirdi ve hem CHP hem de DP gurubundan alkış topladı. En son yeniden kürsüye gelen Başbakan Hasan

Saka, 12 Temmuz Beyannamesinin ruhuna ve kavramına aykırı bir zihniyetle hareket etmekle beni şaibeler görmelerine rica ederim, tamamen onun içindeyim. Bazı arkadaşların söylediği gibi onun gereklerini tamamen gerçekleştirmek karar ve kanaati ile bu görev ve mesuliyeti üstlendim” diyerek hem CHP hem de DP saflarından alkış topladı. Nihayetinde bu hava ekseninde I. Saka Hükümeti 362 evet ve 49 hayır ile güvenoyu aldı (TBMM, 13 Ekim 1947: 676 - 735).

İktidara gelir gelmez I. Saka hükümeti liberal adımlar atarak partiler arası gerilimi düşüren politikalar izlemeye başladı. Bu kapsamda Peker hükümeti zamanında uzatılmış olan sıkıyönetim ilanını Aralık 1947 yılında kaldırdı (Eroğul, 2003: 54). Bu durum 12 Temmuz sonrası başlayan partiler arası yumuşamayı daha da kuvvetlendirdiği söylenebilir. Sıkıyönetim kararı özellikle basın üzerinde büyük bir baskı kuruyordu (Turan, 1999: 148). Dolayısıyla sıkıyönetim ilanının kalkması ile İstanbul basınında bir hareketlenme görülmeye başlandı (Lewis, 1993: 308). I. Saka hükümetinin bir diğer liberal adımı ise, polise mahkeme kararı olmaksızın tutuklama yetkisi veren Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu’nun tartışmalı 18. Maddesini (TBMM, 20 Şubat 1948: 260 - 273) kaldırmak olmuştur. Bu adımlar iktidar ve muhalefet arasındaki gerilimin azalmasına yardım ediyordu. Fakat 1948 yılına girildiği zaman yukarıda bahsedildiği üzere DP içinde büyük bir hesaplaşma yaşıyordu. İnönü DP içindeki hesaplaşmada Köprülü ve arkadaşlarının desteklenmesi gerektiğini dile getiriyordu. Menderes, Nihat Erim aracılığıyla İnönü’ye Kenan Öner ve çevresini güçlendiren bir tutuma girmemesinden dolayı teşekkür ediyordu (Erim, 2005: 244 - 251).

2.8. II. Hasan Saka Hükümeti (10 Haziran 1948 – 16 Ocak 1949)

Muhtemelen İnönü ile danışıklı olarak, Hasan Saka yeni bir kabine kurmak için 8 Haziran 1948 tarihinde istifa etti ve 11 Haziran tarihinde İnönü yeni hükümeti kurma görevini yine Hasan Saka’ya (TBMM, 11 Haziran 1948: 153). II. Saka hükümetinin kabinesinde birincisine nazaran daha fazla 35’lerden isimlere yer verilmişti. Bu durum CHP’nin daha fazla liberal adım atmasında kaldıraç görevi gördüğü söylenebilir (Köse, et al., 2021: 1053). Nitekim DP’nin öteden beri istediği seçim yasasında değişiklik yapılması meselesi II. Saka hükümetince ele alınarak Milletvekilleri Seçimi Kanunun 15. maddesine bir fıkra ekleyerek ve 24, 25, 27 ve 34. maddelerinde değişikliğe giderek seçim kanunda bir değişikliğe gidildi (TBMM, 9 Temmuz 1948: 1097 - 1110). Bu

kanun değişikliği ile artık seçimler gizli oy açık tasnif ilkesine göre yapılması kabul edildi. Fakat seçim güvenliği hususunda endişe duyan DP, seçimlere adli teminat getirilmesini önerdi. Bu neri CHP tarafından yargının siyasallaşmasına yol açabileceği gerekçesi ile reddedildi (Kocak, 1989 : 150). Bu kararı protesto eden DP 17 Ekim 1948 tarihinde 13 ilde yapılacak olan ara seçimlere girmedi (Karpas, 2017: 310 - 311).

Yeni kurulan MP hem CHP'ye hem de DP'ye karşı etin bir muhalefet yürüttüğü (Zürcher, 2000: 371) söylenebilir. MP yöneticileri kendilerine DP'ye benzememek için "kurucular" değil "sunucular" diyorlardı. MP sistemli bir şekilde DP'nin bir muvazaa partisi olduğunu ve bu davanın adamı olmadıklarını işliyordu (Toker, 1990: 156). Saka hkmetlerinin liberal politikaları ve muhalefete olan ılımlı yaklaşımı da bu anlamda MP'nin ekmeğine yağ sürdüğü söylenebilir. Öte yandan DP de MP yöneticilerini dar kafalı insanlar olarak suçluyordu (Karpas, 2017: 313).

Ulusal siyasette liberal adımlar atarak, partiler arası gerilimi azaltan Saka hükümetleri, uluslararası alanda da Batıya yaklaşma politikası izliyordu. Bu kapsamda, Dünya Bankasından borç alınmış, IMF'den borç istenmiştir. Avrupa Ekonomik işbirliği örgütüne ye olunmuştur. 1948 yazında Soğuk Savaşanı etkisiyle Komünist Propaganda Araştırma Komisyonu kurulmuştur (Erim, 2005: 267 - 270). Saka hükümetleri döneminde Türkiye Amerikan yardımları gelmeye başlamıştı. Bu yardımların limanlardan ülke içine ulaşması için yoğun karayolu yapımına başlanmıştı. Bu kapsamda Amerikan karayolu şebekesi örnek alınarak Karayolları Genel Müdürlüğü teşkilatı oluşturulmaya başlanmıştı (Balcı, 2015: 79).

Saka hükümetleri sırasında ulusal politikada izlenen ılımlı siyaset partiler arası gerilim düşürmüştü ve önemli liberal adımlar atılmıştı (Kara, 2016: 80). Fakat Saka hükümetleri CHP içindeki bazı kesimler tarafından aşırı tavizkar bazı kesimler tarafından ise pasif olarak eleştirilirken (Uran, 2017: 425), muhalefet tarafından da yeterince liberal girişim yapmadığı hususunda eleştiriliyordu (Erim, 2005: 69). Öte yandan Saka hkmetlerinin uluslararası politikada izlediği Batı yanlısı politika ve yeni ekonomik kalkınma modeli o an için daha yeni yeni gelmeye başlayan Amerikan yardımları da fiili etkisin göstermemiş ve hatta enflasyonun yükselmesine sebep olmuştu. Bu sırada İnönü'nün talimatı ile Ulaştırma Bakanlığından, Devlet Bakanlığına atanan Kasım Gülek'in kendisinin haberi olmadan bu atamanın yapıldığı gerekçesi ile istifa etmesi (Balcı,

2015: 96 - 97), bir geçiş hkmetine göre oldukça uzun süre görevde kalan ve çeşitli eleşitilerle yıpranmış olan Hasan Saka hükümetinin de istifa etmesi için bir bahane olmuştur (Karpas, 2017: 314 - 315). İnönü, Hasan Saka'nın istifa etmemesi için telkinde bulunduysa da, yukarıda belirttiğimiz eleşitiler karşısında iyice yıpranan ve zaten yorgun olan Hasan Saka için, İnönü 13 Ocak Perşembe 1949 tarihli not defterine, “*Hasan Bey cesaretini kaybetmiş. Fena* (İnönü, 2008: 509)” notunu düşmüştür.

2.9. şemsettin Günaltay Hükümeti (19 Ocak 1949 – 22 Mayıs 1950)

Hasan Saka'nın istifasından sonra İnönü yeni hükümeti kurma görevini Hilmi Uran'a önerdiyse de, Uran bu görevi kabul etmeyip yerine şemsettin Günaltay'ı önermiştir. Böylece yeni hükümeti kurmakla Gnaltay¹² görevlendirilmiştir (Uran, 2017: 423). Bu arada 16 Ocak tarihinde oluşturulan Günaltay kabinesinde oldukça çok 35'lerden isime yer verilmişti (Turan, 1999: 263). 35'lerin lideri olarak görülen Nihat Erim bu kabinede Başbakan Yardımcılığına getirilmiştir (Erim, 2005: 361).

18. hükümetinin güvenoyu oturumunda açılış konuşmasını yapan Başbakan Günaltay,

“İ politikamızda gelişmekte ve kkleşmekte olan demokratik rejimin memleketimiz için vadettiğı aydın istikbali yaklaştıracak tedbirleri daima artan bir azimle almak bizim de vazifemiz olacaktır. Tek dereceli seçim ve çok partili meclis sistemine dayanan demokrasimizin gayesi halk iradesini en mükemmel şekilde belirmesine imkân sağlamaktır. Hkmetimiz 1950 seçimlerine hiç bir vatandaşın yüreğinde şüpheye yer bırakmayacak en teminatlı bir şekilde yapılması için, ilim ve tecrübenin telkin edeceğı tedbirleri göz önünde tutmaktan geri kalmayacaktır. İçinde bulunduğumuz demokratik hayatın kolaylıkla ve süratle gelişmesi için, icap ettikçe her sabah yeni kanunlar sunmaktan ve eksikliklerin değiştirilmesini arz etmekte tereddüt etmeyeceğiz.”

şeklinde demokrasiye olan olumlu yaklaşımını dile getirmiştir. Ayrıca, bu konuşmasında Günaltay, Türk Devrimlerini savunamaya devam etmekle birlikte laiklik ilkesini aşındırmadan vatandaşın çocuklarına din bilgisi öğretmesi hususunda gerekli imknları oluşturacaklarını vurguladı. Günaltay, “*Bilhassa din perdesi altında bu milleti asırlar boyunca uyuşturmuş olan hurafelerin yeni baştan belirmesine asla meydan*

¹² şemsettin Günaltay (1983 – 1961) İşlamcı kimliğı ile ön plana çıkılmış bir İttihatıdır (Akşın, 2020: 246). Siyaset hayatına 1915 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti Bilecik milletvekili olarak başlamıştır. İşvire'nin Lozan niversitesinde tabii bilimler eğitimi almıştır. İstanbul'a dönünce tanıştığı Ziya Gökalp onu Türk Tarihine yönelmiştir. İstanbul niversitesinde tarih hocalığı yapmaya başlamıştır. 1930 yılında Türk Tarih Kurumunun oluşmasında Atatürk'e yardımcı olmuştur. Birçok dini ve tarihi eser kaleme alan Günaltay aynı zamanda Türk Tarih Kurumuna Başkanlığı yapmıştır (Aydemir, 2011: 476).

vermeyeceğiz.” diyerek bu husustaki hassasiyeti de vurgulamıştır (TBMM, 24 Ocak 1949: 163).

Başbakan seçilmesinden birkaç gün sonra DP Genel Merkezini ziyaret eden Başbakan Şemsettin Günaltay, burada muhalefetin en büyük şikâyet konusunu oluşturan seçim güvenliği meselesine esaslı bir şekilde eğileceğinin sözünü vermiştir (Eroğul, 2003: 72). 12 Temmuz sonrası partiler arasında gittikçe azalan gerilim Günaltay’ın ılımlı tavrıyla daha da perçinlendiği söylenebilir. Nitekim Celal Bayar ile 15 Şubat 1949 tarihinde öğle yemeği yiyen İnönü o günkü not defterine, “*Celal Bey’i hiç bu kadar yakın görmemiştim* (İnönü, 2008: 512)” notunu düşmüştür. Öte yandan Karpat, Günaltay hükümetinin 1947 CHP Kurultayında alınan kararlar doğrultusunda cumhuriyetin başından bu yana benimsenen laiklik ve kültür politikalarında izlediği liberal yaklaşımın, rejimin çağdaş temellerinin muhafazakârlarca sorgulanmasına kapı araladığını (Karpat, 2017: 317) ileri sürer. Fakat CHP içinde devletin dini eğitim vermesi hususundaki tartışmalar ve bu konudaki adımlar Günaltay hükümetinden önce başlamıştı. Hamdullah Suphi Tanrıöver’in başına çektiği bir grubun etkisiyle 7 Ocak tarihinde Ankara Üniversitesinde İlahiyat Fakültesinin kurulmasına karar verilmiştir. 15 Ocak tarihinde de imam hatip kurslarının açılması karı alınmıştır. 1 Şubat tarihinde de ilkokullarda isteğe bağla din dersi verilmeye başlanmıştır (Turan, 1999: 113). 1 Mart 1950 tarihinde Yüksek Sanat Değeri taşıması ve Türk büyüklerine ait olması kıstaslarını taşıyan türbelerin açılması kararının alındığı (Erdoğan, 2018: 39) görülmektedir.

Şemsettin Günaltay göreve gelir gelmez muhalefete karşı olan ılımlı politikasını göstermişti. Hatta bu kapsamda Hilmi Uran, Günaltay hükümetinin iş görmekten daha çok uzlaşmaz görünen muhalefeti tatmin etmek hususunda kaygılı görüldüğünü (Uran, 2017: 433) dile getirir. Nitekim Günaltay her fırsatta, “iktidar ve muhalefet partilerinin birlikte başarabileceği bir iş olmalı” sözünü dile getirmiştir (Karpat, 2017: 317). Uygulanmasa da bir yerde aba altından sopa gösterir gibi duran İstiklal Mahkemeleri Kanunu Günaltay hükümeti 4 Mayıs tarihinde kaldırdı (TBMM, 4 Mayıs 1949: 94). 10 Mayıs tarihinde Hamdullah Suphi Tanrıöver’in girişimleriyle Türk Ocakları’nın yeniden açılmasına izin verildi (Uslu, 2015: 372).

Çok partili hayata geçilmesiyle birlikte radyo meselesi de bir tartışma konusu olarak gündeme gelmeye başlamıştır. Bu kapsamda muhalefet partilerinin de radyodan sesini

duyurma şansının olmasını savunan DP, bu konuda 1948 yılında bir kanun teklifinde bulunduysa da bu kabul edilmemiştir. Günaltay hükümeti muhalefesinde radyodan sesini duyurmasını sağlayacak bir kanun değişikliği hazırladı. Bu kapsamda, “*Basın ve Turizm Genel Müdürlüğünün gayesi, Türkiye’yi dışarda tanıtmaq ve içerde Cumhuriyet esaslarını ve Türk Demokrasisinin gelişmelerini yaymak...*” şeklinde bir ibare değişikliği (TBMM, 23 Mayıs 1949: 610 - 634) yaparak Muhalefet partilerine de oldukça sınırlı ve muğlak bir şekilde radyonun kapısını araladı. Muhalefet bu değişikliği, siyasi partilerin radyoda propaganda yapma sürelerinin azlığı ve bakanların hükümet icraatı adı altında parti propagandası yapmasına kapı araladığı şeklinde eleştirdi. Bu eleştiriler doğrultusunda CHP seçimlerden 15 gün önce ve son 3 günlük yasak başlayıncaya kadar her biri 15dk olmak üzere toplamda 4 kez radyoda konuşma hakkını muhalefet partilerine tanıdı (Kubılay, et al., 2019: 37).¹³

CHP ile DP arasındaki bu iyi olumlu havayı “balayı” olarak değerlendiren (Karpat, 2017: 318) MP, hem iktidar hem muhalefet liderlerini sıkı bir şekilde eleştiriyordu. MP’nin yöneticileri arasında DP’nin bir muvazaa partisi olduğu hususu dışında g bir söylem birliği yoktu. Parti siyasal konularda liberal, kültürel konularda muhafazakâr bir dil benimsemiş (Karpat, 2017: 507 - 508) gibiydi. DP’nin 1950 seçimlerinden önce açıktan dini konularda popülist beyanatlarda bunmamaya zen göstermesi, dinci, gerici çevrenin DP’yi bir yerde CHP’nin bir başka tonu olarak görmesine sebep olduğu (Zürcher, 2000: 339) söylenebilir. Öte yandan Mareşal ve bazı parti ileri gelenlerinin, kanun korkusu yerine Allah korkusu olmalı şeklindeki beyanatları (Turan, 1999: 108), dinci, gerici kesimin MP’ne yönelmesine ortam hazırladığı idea edilebilir.

Kurulduğu günden bu yana muvazaa algısı ile savaş halinde olan DP’nin bu yumuşak karnını MP’nin kuruluşunun daha hassas bir eksene çektiği söylenebilir. DP kendisinin muvazaa partisi olarak algılanmasının kendisinden büyük bir prestij kaybına sebep olacağından endişesi içinde olduğu söylenebilir. DP’nin böyle endişeler taşıdığı ve CHP

¹³ Celal Bayar bu süreleri de 4 yılda 1 saatlik konuşma hakkı şeklinde yetersizlikle eleştir. CHP muhalefete düştüğü zaman bu srelerin yetersizliği hakkında eleştirilere başladı. 30 Haziran 1954 yılında DP’nin Milletvekilleri Seçimi kanunun 45 ve 46. maddelerinde yaptığı bir değişiklikle radyo bütün siyasi partilere yasaklandı. Fakat kanuna bir ek 69. madde konularak hükümet icraatları bu yasaktan muaf tutuldu. DP iktidarı boyunca hükümet icraatları adı altında DP her türlü propagandasını yaparken (Atılğan, 2015: 463), diğer partiler adeta yok gibi davranıldı.

ile arasının oldukça iyi olduğu bir dönem olan 20 Haziran 1949 tarihinde (Uran, 2017: 404) DP II. Kongresi toplandı.

Toplumsal tabanını CHP'ye karşı birikmiş muhalefeti çatısında toplayarak oluşturan ve MP tarafından muvazaa partisi olmakla itham edilen DP, II. Kongresinde toplumsal tabanını zinde tutmak ve MP bir cevap vermek niyetiyle hareket ettiği söylenebilir.

Kongrenin açılışını yapan Genel Başkan Bayar, 21 Temmuz seçimleri ile gerginleşen partiler arası ortamın 12 Temmuz sonrası yumuşamasının isabetli bir politika olduğunu vurgulamıştır. Lakin bu açılış konuşmasına rağmen kongrede, seçimlerde iktidarın kanunlara aykırı hareket etmesinin, vatandaşın nefsi müdafaası ile karşılaşacağını, böyle bir hareketin kamuoyu vicdanında yaralar açarak, milli bir husumet ile yol açacağını söyleyen ve adına Milli Teminat Andı denilen bir metin ortaya koydu.

Her şeyin normal bir siyasi atmosferde gittiğini düşünen Başbakan Günaltay başta olmak üzere tüm CHP teşkilatında, DP Kongresinden böylesine sert bir bildirinin çıkması şok etkisi yarattığı (Karpat, 2017: 321) söylenebilir. CHP'liler Milli Teminat Andı için vatandaşı kin ve nefret ve anarşiye sürükleyen bir metin olduğunu idea edip, kamuoyunca daha çok benimsenen Milli Husumet Andı isimlendirmesinde bulundular (Karpat, 2017: 319). Bazı CHP'liler ortada böylesi sert bir tepkiyi gerektirecek bir şey yokken DP'nin böyle bir politika izlemesini, onun anarşi yaratmaya çalışan art niyetinden kaynaklandığını ileri sürmeye ve partinin kapatılmasını dillendirmeye başladılar. Bu noktada Yargıtay Başkanı Halil Özyörük, konunun Yargıtay'a taşınması durumunda DP'nin kapatılması için gerekçe oluşturabileceğini belirtti. Fakat CHP böyle bir yolu tercih etmedi (İnönü, 2008: 515 - 517). Fakat hiçbir şey yamamasının da bir zafiyet olarak algılanacağını düşünüyordu. Bu yüzden vatandaşı kanun dışı eyleme yönlendirmenin sakıncalarını anlatıp sonunda DP'nin bu metnini kınayan bir bildiri yayınladı (Erim, 2005: 351). Milli Teminat Andı sonrasında İnönü'nün 12 Temmuz Beyannamesinden sonra üstlendiğı partiler üstü rolü değiştirmeye ittiğı (Ateş, et al., 2019: 487) söylenebilir. Bu arada DP 1949 yılında gerçek bir çekişme konusu bulamayan DP Peker dönemine dönerek çektiğı sıkıntıları gündeme getirmeye çalışıyordu (Karpat, 2017: 322).

1949 yılı sonlarında Türk siyasi kamuoyunun partiler arası ve parti içi çekişmeden ziyade bir ihbar olayı ile çalkalandığı söylenebilir. 1949 yılının aralık ayının başında, MP Denizli Milletvekili Reşat Aydınli, Milli Emniyet Hizmetleri Başkanı Naci Parkel'e MP ileri gelenlerinden Osman Bölükbaşı, Fuat Arna ve Sadık Aldoğan'ın Bayar'a bir suikast düzenleyip, sonra bunu İnönü'nün üzerine atıp daha sonra Mareşal'e de ülke yönetimine el koymasını sağlama planı yaptıkları ihbarında bulunur. Bu ihbar Başbakan Günaltay vasıtası ile İnönü'nün bilgisine gider. Hükümet bu ihbarı halkta bir infial yaratmaması için kamuoyundan gizli tutularak Bayar ve İnönü için ek güvenlik önlemi olarak değerlendirir. Fakat bir süre sonra Reşat Aydınli aynı olayı bir tren yolculuğunda rastlaştığı Bayar'a anlatır ve Bayar'da bunu Kazım Özalp aracılığı ile İnönü'ye duyurunca, bizzat Başbakan Günaltay, Reşat Aydınli ile görüşüp onun ihbar ifadesini alır. Bu ifada Aydınli'nın sonradan inkar etmesine karşı bir önlem olarak gizlice ses kaydına alınır. Daha sonra bir soruşturma başlatılarak ihbarda adı geçen Fuat Arna, Osman Bölükbaşı ve Sadık Aldoğan'ın 16 Kasım tarihinde evlerinde arama yapılır. Sadık Aldoğan milletvekili olduğu için tutuklanmazken diğer iki isim tutuklanmıştır. Bu tutuklamalardan bir gün sonra olay kamuoyunu intikal etmiştir. Olayın kamuoyunda büyük ses getirmesinin ardından Aydınli böyle bir ihbarda bulunduğunu reddetmiştir. Lakin ses kaydının olduğunun ortaya çıkması üzerine de MP'den istifa etmiştir. Savcılığın kısa süre içinde gerçekleştirdiği kapsamlı soruşturma neticesinde tutuklananları delil yetersizliğinden 21 Kasım tarihinde serbest bırakılmıştır. Bu olayın Bayar tarafından tertiplendiğini düşünen MP'nin tutuklu isimleri Osman Bölükbaşı ve Fuat Arna serbest bırakıldıkları gün tesadüfen Ankara Yenışehir Sağlık Bakanlığı önünde karşılaştığı Bayar ile aralarında çok sert sözlü atışmalar, yuhalamalar ve tükürüklü hakaretler yaşanmıştır¹⁴ (Turan, 1999: 277; Erdoğan, et al., 2020: 583; İnan, 2005: 207). Bu arada TBMM "iftira" suçundan Milletvekili Reşat Aydınli'nın dokunulmazlığını kaldırmıştır. Bunun üzerine tutuklanan Aydınli'nın yargılanma işlemleri başlamıştır (Erim, 2005: 382 – 387; İnan, 2005: 203 - 224).

CHP kalemleri Reşat Aydınli'nın kendi partisi olan MP'den ayrılıp şansının daha yüksek olduğu CHP'den aday olabilmek için böyle bir sahte ihbarcılık yoluna

¹⁴ DP'nin 1954 yılında MCP oy verdiği için Kırşehir'in ilçe yaparak cezalandırmasında, Menderes'ten ziyade Ankara Sıhhiye Parkında yaşananlardan dolayı Osman Bölükbaşına bir kin besleyen Bayar'ın etkili olduğu yorumları yapılmaktadır (Erdoğan, et al., 2020: 583).

gidiştiğini yazarlarken (Karpaz, 2017: 321), bu olayın asıl etkisi DP ile MP arasında var olan gerilimi daha da yükselmesi şekline olduğu söylenebilir.

Günaltay hükümeti 1950 seçimleri yaklaşırken, nihayet uzun zamandır üzerinde çalıştığı seçim kanunu çalışmalarını tamamladı. CHP, ilim ve tecrübenin ışığında dört dörtlük bir seçim kanunu ortaya çıkarmak gayretindeydi. Bu kapsamda Günaltay hükümeti 25 kişilik bir komisyon kurdu. Bu komisyon 1877 yılından bu yana Türkiye’de çıkartılan tüm seçime ilişkin yasa ve mevzuatları gözden geçirdi. Ayrıca, Belçika, İtalya, Yunanistan, Romanya, Fransa, Rusya, İsviçre, İngiltere, Güney Afrika, Yeni Zelanda, Avusturalya, Çekoslovakya, Cenevre Kantonlarının seçim kanunları ve mevzuatlarını tercüme ederek inceledi. Bu komisyonun ortaya koyduğu taslak, başkanlığını Temyiz Mahkemesi Reisi Halil Öz Yörük’ün yaptığı 11 kişilik bir ilim heyetinin incelemesine tabi tutuldu. Bu şekilde yeniden şekillenen taslak, DP ve MP gönderilerek onların görüşleri istenirken aynı zamanda, Eski Fransa Başbakanı Avukat Paul Boncour ile Belçikalı Uzman Vabdenbuleken ile İngiliz Uzman Lord Notham’ın yazılı fikirlerine başvuruldu. Bu çalışmaların organize edilmesi ve kanun metninin şekillenmesinde Başbakan Yardımcısı Hukuk Profesörü Nihat Erim’in büyük emeği geçtiği (Uran, 2017: 443 - 445) söylenebilir.

Yabancı anayasalarda ve uzmanların görüşünde nispi yada çoğunluk sistemi hususunda bir görüş birliği yoktu. Fakat o sırada seçim kanununda çalışan İçişleri Bakanlığı Bürokratlarından bazıları seçim sisteminin nispi olması gerektiğini savundular. Öte yandan Nihat Erim ise seçimlerden sonra meclisin anayasa değişikliği yapacağını¹⁵ ve bu yüzden güçlü bir meclise ihtiyaç olduğunu, ayrıca çoğunluk sisteminin İngiliz

¹⁵Nihat Erim 1947 yazından itibaren Ulus Gazetesinde mevcut anayasanın yeni şartlara göre değiştirilmesi gerektiği meselesini işlemeye başlamıştı. Hatta bu hususta 24 Temmuz 1947 tarihinde Celal Bayar, Adan Menderes ve Fuat Köprülü ile görüşmeler bile yapmıştır. Fakat DP anayasanın değişmesinden ziyade antidemokratik uygulamalarının kaldırılması üzerindedir. Anayasa değişikliği meselesini Erim bir oyun olarak gördüklerini görüşündedir. O zamanki Başbakan Recep Peker bu anayasa değişikliği hususun işlenmesinden rahatsız olmuş ve Cumhurbaşkanı’na iletmiştir ve nihayetinde bu husus Erim ile Peker’in arasının daha da açılmasına sebep olmuştur (Erim, 2005: 165 - 166). Peker Hükümetinin düşmesine, İkinci Hasan Saka Hükümeti içinde Nihat Erim yer almasına ve Günaltay Kabinesinde Başbakan Yardımcısı olmasına rağmen anayasada üzerinde konuşulan değişiklikler yapılamamıştır. Bunda 1946 ile 1950 arasındaki 4 yıllık sürede 4 hükümetin kurulmuş olması etkili olmuş olabilir. Nitekim CHP seçim çalışmalarında yeni dönemde anayasayı değiştireceğini bu dönemde uygun iklimin olmadığı gerekçesi ile bu girişimde bulunmadıklarını söylemiştir (İnönü, 2003: 395). Bu husus aktarmamızın sebebi, gelecek dönemde anayasanın değiştirilmesi hususunda Erim ve İnönü mutabık olduklarını vurgulama isteğidir. Anaya Profesörü olarak Nihat Erim anayasa değişikliği için güçlü bir meclisin kolaylığını düşünerek seçim sisteminin nispi yerine çoğunluk sistemi olmasında ısrar etmiştir.

sistemine daha yakın olduğunu belirtip çoğunluk sistemi olması gerektiğini söylüyordu. Öte yandan Başbakan Günaltay ise nispi temsil sisteminin istikrarsızlık getireceğini ileri sürüyordu. MP ise nispi temsil istemi olmasını veya çoğunluk sisteminin dar bölge olarak uygulanmasını istiyorlardı. DP kati bir seçim sistemi tarafı savunmasından ziyade seçim sisteminin güvenliği ile ilgileniyordu (Uyar, 2008: 1 - 3). Nihayetinde İçişleri Bakanının bazı bürokratlarının da¹⁶ nispi temsil sistemi olması gerektiğini savunduklarını İnönü'ye açtıkları zaman, İnönü; “Başbakan Yardımcısı Profesör ne diyorsa onu yapın” demiştir. Bu tartışmalar sonucunda esasen İngiliz seçim sisteminin fren kısmı olan dar bölge çoğunluk sistemi yerine, liste usullü çoğunluk sistemi yasa tasarısına konulmuştur. Uzun süre üzerinde çalışılmış olan Yeni Seçim Kanunu 336 evet ve 10 hayır oyu alarak CHP ve DP'nin desteğiyle geçmiştir (TBMM, 16 Şubat 1950: 666 - 710). 1946 seçimlerinden dili yanan iktidar, muhalefet destek verdiği kapsamlı bir seçim kanunu hazırlamıştı. Bu aşamada muhalefeti tedirgin eden şey seçim kanunun uygulanmasında yaşanabilecek sorunlardı (Öymen, 2004: 407).

8. meclisin süresinin dolmasına yakın gündemine 1925 yılından bu yana çeşitli davalarla yargılanan ve 12 yıldır Bursa Hapishanesinde bulunan Nazım Hikmet'in başlattığı açlık grevi konusu geldi. Nazım'ın şair yönüne vurgu yapan A. E. Yalman gibi isimler onun affedilmesi için bir girişim başlattılar (Öymen, 2004: 375). Fakat hükümet ona özel bir aftan ziyade genel bir af kanunu hazırlığı içindeydi. İşte 8. Meclisin son oturumunda meclisin gündemine gelen bu kanunu, hükümet seçimden sonra uygulamaya koymak gayesiyle geri Adalet Komisyonuna iade etmiştir (TBMM, 24 Mart 1950: 1012 - 1015). Bu hususun konumuzu ilgilendiren tarafı; literatürde bazı çalışmacıların, DP'nin af kanunu çıkartarak CHP dönemi ile bu anlamda hesaplaştığı şeklindeki söylemlerinin böyle bir yanının olduğunu belirtmek isteğidir.

Başbakan Günaltay 8. Dönem TBMM “*yeni seçim kanunda seçimin kanun dairesinde ve tam bir serbesti ile icrasına nezaret vazifesi adalet mekanizmasına bırakılmıştır*” demiştir. “*Hepinize sadetler, selametler diler. Büyük milletimizin bu büyük imtihanında dünyaya karşı hepimizi övündürecek süratte olgunluk başarıları göstermesini Tanrıdan dilerim*” (TBMM, 24 Mart 1950: 1046 - 1048)” sözleriyle kapatmıştır. Böylece partiler seçim çalışmasına başlamışlardır.

¹⁶ Bu bürokratlardan birisi olan Sıddık Tümerkan İnönü ve Erim'i, “Tarihsel lider ve modası geçmiş seçim hukuku uzmanı...” şeklinde eleştirmiştir (Uyar, 2008: 3).

2.10. Partiler 1950 Seçimlerine Giderken Siyasi Partiler

1950 seçimlerini gidilirken Türkiye'nin uluslararası arenadaki durumunu çerçevelemek gerekirse; Türkiye 1950 yılında Truman ve Marshall Yardımlarından faydalanan, Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü üyesi olmuş, IMF ve Dünya Bankası ile ilişki içine girmiş, Amerika'nın süt tozundan, traktörüne, silah malzemesinden, sağlık malzemesine kadar birçok yardımını alan Soğuk Savaşın bir aktörü konumunda olduğu (Kongar, 2011: 179; Uslu, 2015: 348) söylenebilir.

1950 seçimlerine giderken DP düzenlediği mitinglerde CHP'nin demokratikleşme adımlarını, İnönü'nün yerini sağlamlaştırma çabası olarak değerlendiriyordu. Kendilerinin iktidar olmaları durumunda, halkın yararına bir meclis işleteceklerini, kuvvetler ayrılığını sağlayacaklarını, denk bütçe yapacaklarını, devletçilik ilkesini özel yatırımı kolaylaştıran bir anlayışla uygulayacaklarını, daha demokratik bir yönetim benimseyeceklerini, "halka mal olmuş" devrimleri koruyacaklarını, Batı ile olan dostluğu geliştireceklerini vad ediyorlardı. Ayrıca DP' tek parti dönemini ve CHP'nin ekonomi politikasını eleştiriyordu. DP milletvekili adayları giyimleri, konuşma biçimleri ve hareketleri ile CHP adaylarına oranla daha halka yakın bir profil çizdikleri (Mahmutoğlu, 2015: 477; Demir, 2013: 154) gözlemlenmiştir.

1950 seçimlerinde CHP birazda parti örgütüne güvenerek DP'ye oranla daha durağan bir çalışma yürüttüğü (Mahmutoğlu, 2015: 477) söylenebilir. Genel olarak CHP, devletçilik ilkesinde yumuşamaya gideceğini, Türk Lirasının değerini koruyacağını, vergi sistemi reformu getireceğini, köylere yeni okulların yapıp su götürüleceğini, çiftçilere yeni tarım aletleri sağlanacağını ve belediyelerin durumlarının iyileştirileceği vaatlerinde bulunuyorlar. Ayrıca CHP seçimleri gidilirken ilk defa, içinde; dışişlerinden, içişlerine, sağlıktan ziraata, maliyeden, madencilğe ve eğitimden turizme kadar her konunun yer aldığı bir broşür bastı (Uyar, 2008: 4). Fakat bunların dışında CHP bu seçimlere İnönü'nün 23 Mart'tan 8 Mayıs'a kadar süren mitingleri vasıtasıyla hazırlandığı söylenebilir. İnönü bu mitinglerinde genel olarak, dış politikada savaş sonrası karşılaşılan haksız isteklerden ve iç politik gelişmelerden bahsetmiştir. İnönü seçilmeleri durumunda ilk iş olarak, 8. Meclis döneminde fırsat bulamadıkları, yeni döneme ve demokratik prensiplere uygun yeni anayasayı 9. Mecliste yapacaklarını söylemiştir. Seçime giren bütün partilerden daha fazla kadın aday göstermeleriyle ve

topraklarda hürriyet ve demokrasi olmaz yargısını, kendilerinin demokrasinin özünü teşkil eden hoşgörü ve sabır kıstaslarını uygulayarak yanlış çıkarttıkları gerekçesiyle övünmüştür. İnönü Türkiye’de yasal olarak komünist ve gerici faaliyetlerin yasaklanmış olmasını Türk demokrasinin kusuru olarak belirtmekle birlikte bunların gerekli olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca İnönü yeni dönemde anayasa değişikliği ile birlikte 6 okunda yeni anayasada olmayacağını, kimseye zorla CHP ilkelerini benimsetmek gayretinde olmadıklarını (İnönü, 2003: 388 - 446) söylemiştir.

MP seçimlere hazırlanırken 10 Nisan 1950 tarihinde de Mareşal Fevzi Çakmak vefat etti. Çakmak’ın vefatı öğle haberlerinde radyoda duyurulduktan sonra radyo normal yayın akışına devam etti ve bu akışta hareketli müzikler vardı¹⁷. Bu durum toplumun her kesimi tarafından saygı gösterili sevilen Mareşal’e hükümetin gerekli saygıyı göstermediği ve hatta kasıtlı yaptığı şeklinde bir algının oluşmasına ve tepkiler gelmesine sebep oldu. 12 Nisan günü Mareşal’e programda bulunun resmi cenaze töreni, dincilerin gövde gösterisi sebebiyle yapılamadı (Zürcher, 2000: 339; Karpat, 2017: 324). Çıkan arbedelerde 100’e yakın tutuklama oldu. Bu olaylar 40 yıl önceki 31 Mart Vakasına benzetenler olmuştur (Koçak, 2017: 94; Erim, 2005: 435). Mareşal’in cenazesine olan yoğun ilgi ve iktidara olan tepkiler MP’nin seçimler hususunda umutlarını kamçılamiş olabilir. Nitekim MP İstanbul’da milletvekili olarak Mareşal’in eşi Fitnat Hanım’ı aday göstermiştir (Toker, 1991: 19). Lakin evdeki hesap çarşıya uymadığı, Mareşal’in ölümü ile gerçekleşen olaylar CHP’ ye oy kaybettirirken MP yerine DP’ye oy kazandırdığı (Uyar, 2008: 7) söylenebilir.

1950 seçimlerine ramak kala A. F. Cebesoy, Yargıtay Başkanı Halil Özyörük, Rauf Orbay, Fahri Belen, Refet Bele, Ahmet Emin Yalman, Nadir Nadi, Halide Edip, Sinan Tekelioğlu, Behçet Kemal Çağlar ve hatta 10. Yıl Nutkunun yazarı Faruk Nafiz Çamlıbel gibi nüfuslu tanınmış isimler DP saflarında ya bağımsız yâda direk parti adayı olarak geçmeye başladı. Bu durum CHP’nin kan kaybetmekte olduğunun göstergesi olarak (İnönü, 2008: 536; Uyar, 2008: 19) yorumlanabilir. Ayrıca bu isimlerin yanında

¹⁷ Hilmi Uran Mareşal’in vefatından sonra radyoda matem müziği çalınmamış olmasının bir vebali varsa bunun o sıralarda Ankara dolmayan Başbakan Şemsettin Günaltay’da değil Başbakan Yardımcısı Nihat Erim’de olduğu kanısındadır. Ona göre Nihat Erim Mareşal’i bir milli kahraman olarak değil, son yaptığı iş olan muhalefet liderliği ile muamele yapmıştır (Uran, 2017: 379 - 380). Altan Öymen’e göre ise; Atatürk’ten sonra bu kadar büyük bir kayıp ile karşılaşmayan radyo yönetiminin kasıttan ziyade nasıl bir yol yöntem izleneceğini bilmediği için normal yayın akışına devam ettiği kanısındadır (Öymen, 2004: 392).

genel olarak halk, aydınlar, üniversiteler, özgür basın ve hatta askeriye DP yanında (Mahmutoğlu, 2015: 279; Toker, 1990: 242) olduğu söylenebilir. Bununla birlikte CHP'lilerde de 1950 seçimlerine giderken, ülkeye demokrasiyi getiren CHP'ye halkın oy vereceği şeklinde bir kanaatin olduğu da (Balcı, 2015: 116) belirtilmelidir. Öte yandan Karpat da CHP'nin özellikle 1948 sonrası attığı liberal adımların onun prestijini halk nazarında arttırdığı (Karpat, 2017: 328) görüşündedir. Erim ise, İsmet İnönü'nün 1949 sonbaharında yaptığı gezilerde halktan gördüğü ilgi dolayısı ile 1946 yılından bu yana İnönü'nün içine girdiği, “*halk benden soğudu, bıktı*” kompleksinden çıktığını kanıslındadır (Erim, 2005: 379).

14 Mayıs 1950 Pazar günü Türkiye’de şimdiye kadar yapılmış en demokratik kanun kapsamında, adli denetim nezaretinde, gizli oy açık sayıp kıstasına göre, yasal zorunluluk olmadığı halde toplumun %88 gibi yüksek bir oranının katılımı ile seçimler vukuatsız bir şekilde gerçekleştirildi. CHP 63 ilin tamamında seçime katılırken, DP 62 ve MP ise 22 ilde aday gösterebilmişti (İnönü, 2008: 536). CHP sadece 8 ilde seçimi kesin olarak kazanmıştı. Bazı illerde de partiler kısmen kazanmışlardı. 69 milletvekilliği kazanan CHP’nin İnönü, Günaltay ve H. C. Yalçın dışındaki tüm ağır topları parlamento dışı kalmıştı (Öymen, 2004: 428). Nihat Erim’e göre CHP için seçimi kaybetmekten ziyade, bu kadar büyük bir farkla kaybetmek sürpriz olmuştu (Erim, 2005 s. 448). Aslında bizzat Nihat Erim’in başını çektiği CHP öncülleri seçim kanunun çıkarılışında muhalefeti dinleyerek seçim sistemini dar bölge veya nispi yapmış olsaydı temsilde bu denli adaletsizlik olmayacaktı¹⁸. Fakat talihin bir cilvesi gibi, CHP bu zamanda, “kendi düşen ağlamaz iki gözü birden çıkar” kadim sözünü yaşıyordu. Ortaylı bu durum için “*Türk politikasındaki uzağı görmezliktir*” yorumunu (Ortaylı, 2012: 149) yapmaktadır.

¹⁸ (Uyar, 2008: 18); 1950 seçimlerinde partilerin aldıkları oy oranına göre meclisteki sandalye dağılımları;			
Çoğunluk Sistemi		Nispi Temsil Sistemi	
DP	416	DP	275
CHP	67	CHP	200
MP	1	MP	10
Bağımsızlar	3	Bağımsızlar	2

15 Mayıs günü seçimi kaybettiği kesinleşen CHP aynı gün tüm CHP il başkanlıklarına, seçim kaybetmenin demokratik rejimlerin bir gereği olduğu, hiç kimseye bir husumet beslenmemesi gerektiğini ve parti çalışmalarının Genel Başkan İsmet İnönü etrafında devam edileceğini belirten gayet sağduyulu bir tebliğ göndermiştir (Uran, 2017: 463).

İnönü'ye gelince, hiçbir şeyi tesadüfe bırakmamaya özen gösteren özelliğiyle (Uran, 2017: 389), seçimi kaybetmesi olasılığına göre Pembe Köşkü zaten çok öncesinden hazırlatmıştı. Kazanmış olsaydı da yeni dönemin çalışma planı olarak anayasa değişikliği ve başbakanı olarak da Nihat Erim'i ayarlamış (Erim, 2005: 88; Uran, 2017: 459) gözükmemektedir.

Bir Kurtuluş Mücadelesi gerçekleştiren kadrolar tarafından kurulan, köklü devrimlere imza atan, otoriter uygulamalar gerçekleştiren, ülkeyi II. Dünya Savaşı sürecinden geçiren ve 27 yıl başta kalan bir partinin, kendi nezaretinde gerçekleştirilen ilk demokratik seçimlerde iktidardan düşmesi mi bir başarısızlıktır yoksa hala %39 oy alabilmesi nasıl bir başarıdır sorusu (Lewis, 1993: 311 – 314; Mahmutoglu, 2015: 483) literatürde tartışıla gelmektedir.

1946 yılında demokratik hayatı kurmak için adımlar atan ve 1950 yılında barışçıl bir yolla iktidarı muhalefete devrederek otoriter yönetimlerin demokrasiye geçişi bakımından “istisnai bir durum” olarak kabul edilmektedir (Köker, 1993: 213). Türkiye'nin bunu 1950 yılında gerçekleştirmesi Türkiye için olduğu kadar bölge içinde yeni bir durumdu (Lewis, 2007: 9) Bu durum genel olarak literatürde eşsiz bir deneyim olarak değerlendirilmektedir (Zürcher, 2000: 317). “*Yakın dönem Türkiye tarihine bakıldığında 1908'in Hürriyetin ilanı, 1923'ün Cumhuriyetin ilanı ve 1950'nin de Demokrasinin ilanı olduğu idea edilebilir* (Uyar, 2008: 19).”

1950 seçimleri sonrasına seçimleri kaybetmiş olan İsmet İnönü'ye ülke içinden ve dünyadan tebrikler geliyordu (Aydemir, 2011: 106). Bir yerde İnönü nezaretindeki CHP seçimleri kaybederek kazanmıştı denilebilir. İnönü 5 Mayıs 1950 tarihinde Balıkesir Sındırgı seçim konuşmasında, “*Bir hafta on gün sonra Türkiye medeniyetler âleminde büyük bir şeref kazanmış itibarlı bir milletin bütün vasıflarıyla parıl parıl parlayacaktır* (İnönü, 2003: 426).” sözlerindeki gibi Türkiye'nin birden yıldızının parladığı söylenebilir.

İnönü 1950 seçimlerini kaybetme nedenlerini oğlu Erdal İnönü’ye yazdığı mektubunda şöyle açıklıyordu; *“Niçin kaybettik? İnsaflı, insafsız bin bir sebebi var. Fakat en başta geleni, değişiklik arzusudur. Buda milletin hem masum, hem de tabii bir arzusudur...* (Koçak, 2017: 121)” diye açıklıyordu.

BÖLÜM 3: CHP MUHALEFETİ DÖNEMİNDE DEMOKRASİ (1950 – 1954)

Bu bölümde DP döneminin genel görünümünün bir çerçevesi çizildikten sonra, dönemin siyasi gelişmeleri ve çıkartılan kanunları üzerinden, iktidar – muhalefet ilişkisi ve CHP'nin demokrasi adına verdiği tepkiler ve CHP kurultaylarında alınan kararlar üzerinden partinin demokratikleşme süreci incelenmeye çalışılmıştır.

3.1. DP Döneminin Genel Görünümü (1950 – 1954)

Bu başlık altında, DP'nin dış politik gelişmeleri, ekonomik ve eğitimsel gelişmeleri ile, çok partili hayata geçilmesiyle yeni bir konumlandırılmaya tabi tutulan din – siyaset ilişkisine değinilmeye çalışılmıştır.

3.1.1. DP Döneminde Dış Politika (1950 – 1954)

1947 yılında Avrupa'da bir biri ardına yükselen komünist rejimler vasıtası ile Sovyetlerin nüfusunun yayılmasından endişe eden ABD Başkanı Truman, 12 Mart 1947 tarihinde komünist ülkelerin baskısı altında bulunan Yunanistan ve Türkiye'ye mali ve askeri yardım yapacaklarını açıkladı. Bu kapsamda Yunanistan 300 milyon dolar, Türkiye'ye 100 milyon dolar yardım yapıldı (Atay Akdevelioğlu, 2014: 485). Fakat daha sonra ABD komünizmin yayılma tehlikesine karşı daha kapsayıcı bir önlem almaya gitti. Bu kapsamda Marshall Planını devreye sokarak savaştan çıkmış Avrupa ülkelerine kendisini toplaması için yardım yapacağını duyurdu. 1947 Temmuz ayında 16 Avrupa ülkesi bu yardımlardan almak için ABD başvuruda bulundu. Aynı tarihlerde 12 Temmuz 1947 tarihinde Türk – Amerikan Yardım Anlaşması yapılarak Türkiye daha önce İngiltere üzerinden aldığı Amerikan yardımlarını doğrudan ve daha kapsamlı bir şekilde Amerika'dan almaya başladı¹⁹. SSCB Marshall yardımlarının dünya barışını tehdit ettiği şeklinde olayı BM'lere taşıdıysa da bundan her hangi bir sonuç çıkmadı. 4 Nisan 1949 yılında NATO kurulur kurulmaz Türkiye bu oluşuma girmek için hemen başvuruda bulunduysa da bu başvuru Türkiye'nin Baltık havzasında bulunmaması sebebiyle kabul edilmedi. 5 Mayıs 1949 tarihinde kurulan Avrupa Konseyine 8 Ağustos

¹⁹ Bu anlaşmaya göre, Amerika'dan alınan silah ve askeri teçhizat ABD'nin onayı olmadan üçüncü ülkelere karşı kullanılmayacaktı. Bu madde o zamanlar için ortak tehdit olan SSCB açısından düşünüldüğü için bir sorun olarak görülmemiştir. Lakin daha sonra Kıbrıs çıkartmalarında Türkiye bu maddeye takılacaktı (Gönlübol, et al., 1987: 218).

1949 tarihinde Türkiye’de davet edildi. Türkiye’de bazı çevreler bu daveti NATO anlaşmasına alınmamanın bir tesellisi olarak değerlendirdiler (Gönlübol, et al., 1987: 225 - 227). Türkiye NATO’ya girmeyi, kendisine yapılan Amerikan yardımlarının NATO’ya yapılmasından dolayı bir azalma yada kesintiye uğramasından şüphe ettiği için ve olası bir SSCB saldırısı karşısında yalnız kalma endişesi sebebiyle önemsiyordu. Bu sebeple Türkiye 1950 yılında NATO’ya katılmak için yaptığı başvuru ikinci kez yine aynı nedenlerden dolayı kabul edilmedi. 25 Haziran 1950 tarihinde Kore Savaşı patlak verdi. BM Genel Sekreteri hemen iki gün sonra BM üyesi ülkelerden Kore’ye asker gönderme çağırısında bulundu. 25 Haziran 1950 tarihinde Türkiye’de bulunan Amerikalı Senatör Cain Amerikan Askeri Yardım Binasında yaptığı açıklamada Türkiye’nin Kore’ye asker göndermesinin onun NATO katılmasında olumlu rol oynayabileceğini söyledi. Bu sıralarda Bakanlar Kurulu hemen toplanarak Kore’ye ilk etapta 4.500 kişilik bir askeri birlik gönderme kararı aldı (Toker, 1991: 80). Bu Kore’ye Amerika ve İngiltere’den sonra gönderilen en kalabalık askeri birlikti. Türkiye Kore’ye askeri birlik gönderdikten hemen sonra üçüncü kez NATO’ya girmek için başvuruda bulunduydu da yine aynı nedenlerden ötürü kabul edilmedi.

Türkiye’nin Kore’ye asker göndermesine bir tepki olarak o sıralarda Sovyet Peyki olan Bulgaristan’da yaşayan 850.000 Türk’ten Bulgar yönetimi ilk etapta 250.000’ini sınır dışı edeceğini açıkladı. Cumhurbaşkanı Celal Bayar Türkiye’ye gönderilen Türk göçmenlere kucak açacaklarını söyleyerek onlar için bir yardım kampanyası başlattı. Bu tarihlerde ülke gündemi göçmenlerden ziyade Kore Savaşı olduğu için bu olayların pek gündeme gelmediği söylenebilir (Toker, 1991: 95 - 98).

Kore’ye asker gönderme işinin Bakanlar Kurulu tarafından alınan bir kararla yapılması hususunu muhalefet partileri Anayasanın 26. Maddesi gereği savaş ve barış kararlarının mecliste alınması hükmüne uymadığı gerekçesi ile iktidarı eleştirmiştir. İktidar ise bunun bir savaş yada barış kararı olmadığı, BM Anlaşmasından kaynaklı bir hüküm olduğunu söyleyerek kendisini savunmuş ve bu şekil tartışması uzun süre Türk parlamento gündemini meşgul etmiştir.

Kore’ye asker gönderilmesini şekilden ziyade içerik olarak da karşı çıkan gruplar vardı. Özellikle sol dünya görüşünü benimsemiş dernekler buna karşıydı. Bu kapsam Türk Barış Severler Derneği Kore’de halka kimyasal silah kullanılabileceği gerekçesi ile

Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesine karşı çıktılar. Bu hususta broşürler dağıtım, meclise dilekçe verdiler. Hükümet bu dernek yetkilileri ve broşürlerini basan matbaaya sert müdahalelerde bulunarak, 15 ay hapis ve 5 ay sürgün ile cezalandırdı. Bu müdahaleleri Başbakan Menderes komünizmle mücadele olarak tanımladığı (Öymen, 2004: 556 – 557; Aksoy, 2019: 8 - 9) görülmektedir.

Kore'ye giden Türk birliklerinin Amerikan askerinin korunmasında gösterdiği gayret ve kahramanlıklar Türkiye'nin Batı dünyasındaki imajını ve özellikle Amerikan kamuoyunda yıldızını iyice parlattığı söylenebilir. Öte yandan Amerika, NATO üyesi olmayan Türkiye'nin kendisine hava üstlerini kullanırmayacağı kanısına vardığı söylenebilir. Bu nedenlerden ötürü Amerika Türkiye'nin NATO'ya katılması hususunda Baltık ülkeleri ve İngiltere'yi ikna faaliyeti yürüttü ve nihayetinde Türkiye, Türkiye'den daha önce NATO'ya girmiş olan Tek Partili Salazar İspanya'nın Başkenti Lizbon'da 16 - 20 Şubat 1952 tarihinde yapılan NATO toplantısında Yunanistan ile birlikte NATO ya girdi²⁰.

Komünist bir yönetimde olmasına rağmen, SSCB ayrı bir politikalar izleyebilen ve bu sebeple Amerikan yardımlarından bile faydalanan Yugoslavya ABD tarafından özel bir ilgi ile izleniyordu. Bu kapsamda ABD yeni NATO üyesi olan Türkiye ve Yunanistan aracılığı ile Yugoslavya'yı Batı Blokuna çekmek stratejisi güdüyordu. Bu kapsamda Amerika'nın telkinleriyle Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya 1953 yılında bazı iyi niyet anlaşmaları yaptılarsa da bu görüşmeler, söz konusu ülkelerin bir birleriyle ve olan politik meseleleri ve dış politika farklılıkları sebebiyle bir pakta dönüşmemiştir (Gönlübol, et al., 1987: 237 - 249).

Stalin'in ölümünden sonra bazı politika değişikliğine giden Sovyetler, bu kapsamda 30 Mayıs 1953 tarihinde Türkiye'ye üst ve toprak talebini içeren isteklerinden vazgeçtiklerini bildiren bir nota vermiştir (Kongar, 2011: 178). Türkiye bu notadan memnuniyet duyduğunu belirtmiştir (Atılğan, 2015: 503). Lakin Türk yönetici eliti

²⁰ NATO Anlaşması gereğince ABD NATO üyesi ülkelerde askeri tesis ve üstler kurabilecekti. Bu anlaşma şartı dolayısı ile Türkiye'de bugün ile çok sayıda Amerikan askeri tesis ve üstleri ile personeli bulunmaktadır. Ayrıca burada çalışan askeri personelin görevi başında bir suç işlemesi durumunda bu personel yargı ayrıcalığına sahip olacaktı. Bu o tarihlerde bir sorun olarak görülmediyse de daha sonraları yaşanan olaylar sebebiyle Türk kamuoyunda geniş yarıllara sebep olacaktı (Gönlübol, et al., 1987: 235).

SSCB bu yeni yumuşak politikasına hiçbir zaman itimat etmeyerek bunun yeni bir taktik olduğu düşüncesi ile hareket ettiği (Gönlübol, et al., 1987: 311) söylenebilir.

ABD Dışişleri Bakan John Foster Dulles 1953 yılında Türkiye'ye gelerek Başbakan Menderes ile Ortadoğu da bir ortak savunma sistemi kurulması hususunda prensipte anlaştılar (Atılğan, 2015: 500 - 501). Bu ilerde Pakistan – İran – İngiltere – Türkiye ve ihtilal olana kadar Irak tarafından desteklenen Bağdat Paktına dönüşecek ama Arap ülkelerinin pek yanaşmaması sebebiyle aslında ölü doğacak olan girişimin Türkiye'deki ilk ayakları olduğu söylenebilir (Gönlübol, et al., 1987: 253 - 254).

Sonuç olarak araştırma konumuzun içinde yer alan 1950 – 1954 arası dönemde Türkiye, Truman Doktrini – Marshall Yardımları – Avrupa Konseyi Üyeliği – Kore'ye Asker Gönderilmesi – NATO Üyeliği – Sovyet isteklerinin son bulması ve Balkan ve Ortadoğu da çeşitli anlaşma girişimleri ile II. Dünya Savaşı sonrası içine düştüğü uluslararası yalnızlıktan iyice sıyrıldığı söylenebilir.

3.1.2. DP İktidarında Ekonomi (1950 – 1954)

1946 yılından bu yana altyapısı hazırlanan liberal, tarımsal kalkınma modelini DP iktidarı hızla genişleterek uygulamaya koyuldu (Atılğan, 2015: 395). 1949 yılında yaşanan kıtlığın ardından 1950 yılın bereketli olması (Tuncay, 1989: 180) ve 1949 yılında Amerika'dan alınan traktör yardımlarının (Uran, 2017: 398 - 399) 1950 yılında fiili etkisinin görülmeye başlanması DP adına bir şans olarak değerlendirilebilir. Öte yandan Amerika'dan alınan traktör ve biçerdöverler sayesinde Türkiye'deki ekilmekte olan arazi miktarını ve dolayısı ile mahsul oranını arttırdığı (Aydemir, 2011: 151) görülmektedir. Bu sırada dünyanın en büyük buğday ihracatçısı olan Kanada ve ABD, patlak veren Kore savaşının büyüme ihtimaline karşı buğdaylarını depolamaya başladılar. Bu vesile ile savaştan çıkmış Avrupa'da buğday açığı belirdi. Bu noktada Türkiye Toprak Mahsulleri Ofisi aracılığıyla Türk üreticilerinden aldıkları buğdayı Avrupa'ya satmaya başladı (Berkes, 1997: 115 - 124). Bu durum dolayısı ile Türkiye 1951 – 1953 arasında Türkiye dünya buğday ihracatında 5. sıraya yükseldi (TBMM, 16 Şubat 1953: 304). Kırsalın tarıma açılması ve kalkınma hamlesinin en ücra köşelere kadar ulaştırması (Karpat, 2017: 494) DP'ye kırsal kesimin hafızasından kendi ömründen daha uzun süren bir sempati oluşturduğu (Bozdoğan, 2011: 477) söylenebilir.

DP iktidarının ekonomi politikası CHP tarafından yağmur Allahtan, traktör Amerika'dan bunda Menderes'in hikmeti nedir diye eleştiriliyordu. Esasen bu eleştirinin bir noktada doğru bir noktadan sonra da eksik olduğu söylenebilir. Şöyle ki, DP hükümeti çiftçiye uygun krediler ve ödeme kolaylıkları sağlayarak (Aydemir, 2011: 150) üretimi ve üreticiliği teşvik ediyordu. Bu durum DP hanesine olumlu olarak yazılabilir. Öte yandan 1954 yılında Kore savaşının bitmesinden ötürü buğday depolamaktan vaz geçen ABD ve Kanada'nın yeniden piyasaya buğday sürmesi ile Türkiye 1954 yılında buğday ithal eden bir ülke olmuştu (Berkes, 1997: 115 - 121). Aynı şekilde CHP iktidarı döneminde olası bir savaş tehlikesine karşı hazineye biriktirilen altın ve döviz rezervleri mevcuttu (Gönlübol, et al., 1987: 212). 1950 yılında kansız bir demokratik yönetime geçerek prestijini yükselten Türkiye'nin kredi notu oldukça yüksekti. Bunlara ek olarak 1950 – 1954 arası iklim koşulları gayet olumlu geçmiş ve bolluk yaşanmıştı (Tuncay, 1989: 180 - 181). Fakat 1954 yılında Amerikan yardım ve kredileri kesildi, hazinenin birikimleri eridi (Akşin, 2020: 251) ve nihayetinde kuraklık yeniden geldi. Bu gelişmeler CHP'nin henüz 1950 yılında yaptığı eleştiriyi doğrular mahiyetteki gelişmelerdir. Öte yandan bu zamanda tarımsal üründe yaşanan artış, bilimsel usullerle tarımı modernleştirmekten ziyade, traktör ve biçer kullanımının yaygınlaşması ve atıl alanların tarıma açılmasından kaynaklanıyordu (Zürcher, 2000: 326). Bu dönemde Amerikan Yardımları dolayısı ile gelen bu traktörlerin yedek parçası çok yüksek fiyatlara sadece Amerika'dan alınabiliyordu. Amerika 1950'lerin ikinci yarısında yüksek yedek parça ile yaptığı traktör yardımlarını maliyetini geri aldığı (Atılğan, 2015: 395) söylenebilir. Nitekim 1950'lerin ikinci yarısında Türkiye yedek parça yokluğundan çalışmayan traktörler mezarlığına döndüğü söylenebilir. Bu durumu CHP traktöre öküz ile çekiyoruz diyerek eleştirmiştir (Mahmutoğlu, 2015: 536).

1950 yılında tarımsal üretimin artması artık kırsala kağrı yerine kamyon ile ulaşılarak tarım ürününü limana getirilmesi gerekliliğini doğurdu. Bu durum DP hükümetinin ulaşımı demir yolundan ziyade kara yoluna çevirmesini ve genişletmesini gerekli kıldı. DP'nin ilk yıllarında karayolu dışında baraj, köprü, liman, kamu binaları gibi inşaat yatırımlarında da büyük artışlar gözlenmekteydi (Tuncay, 1989: 178). Traktörün kırsal kesimin hayatına girmesiyle daha önce burada kol gücünü satarak geçimini sağlayan topraksız köylülerin işsiz kalmasına sebep oldu. Yapılan yeni yollar sayesinde şehrin

ulaşılmaz olmaktan çıkmasının da etkisi ile bu insanlar vasıfsız işçi olarak şehirlere akmaya başladı (Atılğan, 2015: 409). Şehirlerde görece sanayileşme vardı ama gelen insanların hepsine iş imkânı sağlayacak ölçüde bir sanayi yoktu. Köyde toprağı, şehirde işi olmayan bu insanların birçoğı işportacı, seyyar satıcı, günlük işler gibi alanlara yöneldi. Çok kötü şartlarda ucuz işgücü olarak çalışan bu insanlar (Tepeçik, 2013: 159) tarım sektöründen hizmet sektörüne doğru kaydılar. Öte yandan şehirler bu aşırı göç dalgasını kaldırabilecek altyapıya sahip değildi o yüzden 1950’li yılların başı aynı zamanda gecekondulaşmanın da başlangıç yılları olduğı (Zürcher, 2000: 329) söylenebilir. Bir anlamda köyden gelen şehirliler kentleşeceğı yere şehirler köylüleşmeye başladığı (Kongar, 2011: 181) söylenebilir.

Liberalizmin plansız, izlencesiz saf halini ekonomi politikası yapmak idealinde olan DP (Kili, 2002: 356 - 357) iktidara gelmeden önce CHP’nin devletçilik politikasını eleştirerek devlet kuruluşlarını özelleştirmeyi savunuyordu. Fakat tüm cabalarına rağmen²¹ yatırım yapacak ne yerli ne de yabancı sermaye bulamayınca mecburen devlet yatırımlarına devam etti (Zürcher, 2000: 327). Bu kapsamda, Et Balık Kurumu, Toprak Mahsulleri Ofisi, Tarım Satış Kooperatifi, Petrol Ofisi, Turizm Bakanlığı, Şeker Fabrikaları, Çimento Fabrikaları gibi birçok kuruluşların bir kısmı DP zamanında kurulurken bir kısmı da DP zamanında büyüdü (Tepeçik, 2013: 154).

DP’nin bu ilk döneminde yaşanan ekonomik gelişmeler aynı zamanda Türkiye’nin o zamandan beri sürekli bir hale gelmiş olan cari açık sorununda başlangıcı olmuştur (TBMM, 16 Şubat 1953: 315). İnönü DP’nin tarım politikasını övmekle birlikte artan devlet gelirinden giderlerinin daha fazla olmasının tehlikesine dikkat çekip iktidarı uyarıyordu (TBMM, 16 Şubat 1953: 323). 1950’lerin başında cari açığın finansmanı sorun teşkil etmiyormuş gibi gözüküyordu. Çünkü Amerikan yardım ve hibeleri, bütçe açığının kapatılmasını sağlıyordu. Fakat iktidarın başıboş ve hoyrat ve planlamadan

²¹ DP hükümeti 1 Ocak 1951 tarihinde bir yabancı sermayeyi teşvik kanunu çıkarttı (TBMM, 1 Ağustos 1951: 455). Fakat beklediğı özel yatırım talebi oluşmadı. Bunun üzerine DP özel ve yabancı yatırımları teşvik için yeni bir kanun çıkarttı. Bu kanununun oluşturulması sırasındaki komisyona muhalefet partilerinin alınmamış olmasından ve yabancı sermayenin milli sermayeden üstün tutulması endişesinde bulunan CHP bu kanunu destek vermese de kanun meclisten geçmiştir (TBMM, 18 Ocak 1954: 221 - 241). Hükümet bu kanunlara rağmen umut ettiği yatırım talebeni bulmayınca Mart 1954 tarihinde Petrol Kanunu çıkarttı. Bu kanunu göre petrol işletmeciliğinde devletin %51 hakkı korunacaktı. CHP petrol konusunda yerli ve yabancı yatırımcıların desteklenmesi taraftarı olmakla birlikte, petrol konusuna ekonominin yanında siyasi bir önemde verdiklerini ve bu kanunun aceleyle getirilmesinden ve fiiliyatta petrol işletmeciliğini yabancılara bırakmasından ötürü destek vermeyeceğini açıkladı (TBMM, 4 Mart 1954: 201).

yoksun ekonomi politikaları zamanla bahsedilemez hale gelen enflasyonun temellerinin atıldığı yıllardı (Eroğul, 2003: 147). Cari açığın finansmanı zamanla tüm hükümetlerin uğraşması gereken bir konu haline geldi. 1947 yılında 1.20 liradan 2.80 liraya çıkan dolardan dolayı Peker hükümetini eleştiren DP, 1958 yılında 2.80 liradan 9 liraya doları çıkartmak zorunda kaldığı (Akşin, 2020: 252) görülmektedir.

Bu çalışma kapsamında DP'nin incelediğimiz ilk dört yılının sonunda, ekonomik göstergeler gayet olumluydu. Görece bir vatandaş 4 sene öncesine oranla kendisini daha rahatlamış hissetmekteydi (Ahmad, 2010: 75). Lakin bu gidişat ve hissin sağlam temellere oturtulmadığı (Uslu, 2015: 345) söylenebilir.

3.1.3. DP İktidarında Eğitim (1950 – 1954)

DP'nin bu dönemde eğitim konusunda bahsi geçen ön önemli hususlarından birisi hiç kuşkusuz Köy Enstitüleri meselesidir. 1940 yılında kurulan ve II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye de oluşan McChart²² havasından nasibini alarak 1947 yılında özgün yapısında değişikliğe başlanan Köy Enstitüleri, 1954 tarihinde İlk Öğretmen Okulları ile birleştirilmek suretiyle kapatılmıştır (TBMM, 27 Ocak 1954: 378).

DP'nin iktidar olduğu yıl olan 1950 yılında ilkokul çağındaki çocukların %69'u, ortaokul çağındaki çocukların %5'i ve lise çağındaki çocukların %1,3'ü okula gitmekteydi. DP döneminin sonu olan 1960 yılında ise bu oranlar, ilkokul çağındaki çocukların %81'i, ortaokul çağındaki çocukların %15'i ve lise çağındaki çocukların %3'ü okula devam ediyordu (Tepeçik, 2013: 159 - 160).

DP döneminde ilkokullara din dersi seçmeli olmaktan çıkartılıp zorunlu olması ve Arap alfabesi ile dershanelerin açılmasına izin verilmesi gibi hususlarda düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler bazılarına göre liberal bir anlayışın gerekleri olarak algılanırken, bazılarına göre laiklikten ödünler verilerek irticaya kapı aralamak olarak karşılanmıştır. Lakin dinin eğitim ve politik gündeme gelmesinin çok partili hayata geçilmesiyle birlikte başladığını ve CHP döneminde temeli atılan bu popülist yaklaşımın DP tarafından arttırılarak devam ettiği söylenebilir.

²² ABD Cumhuriyetçi Senatörü Joseph Raymond McChart 1947 – 1957 arası dönemde insanları komünist oldukları şeklinde damgalayarak, peşlerine hafiyeler takarak ve kendilerini antikomünist olduklarını ispata zorladığı döneme denilmektedir (Kongar, 2012: 19).

3.1.4. DP Döneminde Din Siyaset İlişkisi (1950 – 1954)

1945 yılında çok partili hayata geçilmesi ile birlikte din – siyaset meselesi yeni bir konumlandırmaya tabi tutulduğu söylenebilir. Soğuk Savaşın iki kutuplu dünyasında, Sovyetlerin başka uluslarda oluşturduğu sosyalizm sempatisine karşılık olarak ABD’de din ve milliyetçilik ile cevap vermeye çalıştığı söylenebilir. Bu sebeple Türkiye’de II. Dünya Savaşı sonrası dinin popülist bir şekilde kullanılmasında uluslararası konjonktür uygun bir ortam yaratmıştı. Çok partili hayata geçilmesiyle birlikte dinin politik malzeme olarak kullanılmasında ulusal konjonktüründe uygun olduğu söylenebilir. Nitekim, CHP iktidarının sonuna doğru ilahiyat fakültesinin açılmasına, Türk büyüklerine ait olmak ve yüksek sanat değeri taşıması kaydıyla türbelerin açılmasına (Turan, 1999: 116), ilk okullarda dinin seçmeli ders olmasına izin veren düzenlemeler yapılmıştır.

Muhalefet yıllarında laiklik konusunda söylemlerine dikkat eden DP iktidara geldikten sonra dinin popülist politikalar kapsamında kullanılması hususuna CHP’den devraldığı uygulamaları hızla artırmıştır. DP böyle yapacağını belirtisini ilk hükümet programını okurken “halka mal olmuş inkılapları” koruyacağını söyleyerek vermiştir (TBMM, 29 Mayıs 1950: 30). Hangi inkılapların halka mal olup hangilerinin olmadığı ise DP’nin takdirinde olduğu söylenebilir (Kongar, 2011: 186). Nitekim DP’nin din konusunda attığı ilk adım ezanın Türkçe dışında okunması yasağını kaldırmak olmuştur. CHP bu kararı milli devlet politikası gereği Türkçenin ibadet dili de dahil mümkün olan her yerde kullanılması için aldığını, bundan sonrada da bu hususu milli şuura bırakarak söz konusu kanun hakkında lehte yada aleyhte bir karar almadığını belirtmiştir. (TBMM, 16 Haziran 1950: 182). DP bu uygulamadan hemen sonra radyoda Kuran okunması uygulaması başlattı, haçça gidecek olanlara döviz tahsisi hizmeti başlattı, dini kitap, gazete, broşür, dergi gibi yayınların artışında kolaylaştırıcılık sağladığı (Kırkpınar, 2018: 385) söylenebilir.

DP’nin dine olan popülist yaklaşımı, Ticaniler, Nurcular, Süleymancılar gibi tarikat ve cemaatlerin daha rahat etmesini ve irticanın filizlenmesini beraberinde getirdiği (Kırkpınar, 2018: 355) söylenebilir. Nitekim bu dönemin en ateşli yapılanlarından birisi olan Ticaniler, put olarak tanımladıkları Atatürk büstlerine saldırmaya başladılar. Hükümet bu tarikata karşı bir soruşturma başlatarak bazı tutuklamalarda bulundu

(Toker, 1991: 130). Bu saldırılar ve bu saldırılar dolayısı ile Anti Kemalist olarak isimlendirilmeden çekinen DP yönetimi Atatürk'ü Koruma Kanunu çıkarttı. CHP bu kanun sadece Atatürk büstlerini koruduğunu, hâlbuki devrimlerinde korunmasını sağlayan bir kanuna ihtiyaç duyulduğunu dile getirerek (TBMM, 23 Temmuz 1951: 275) eleştirdiği görülmektedir.

Menderes 1951 yılında 68 kişi tarafından, “dindar nesil yetiştirmek” inisiyatifi ile kurulan İlim Yayma Cemiyeti'nin İstanbul Vefa'daki yurdunun açılış törenini gerçekleştirmiştir (Atılgan, 2015: 471 - 478). Aynı yıl İnönü demokrasiye geçerken beni başta Saraçoğlu olmak üzere birçok arkadaşım irticai faaliyetlere yönelim olacaktır diye uyarmıştı. Ben bu kadar olacağını düşünmüyordum ama zaman onları haklı çıkartmıştır (Aydemir, 2000: 145 - 146) diye samimi itiraflarda bulunmuştur. İnönü bu yıllarda hükümeti, dini oy kaygısı ile politikaya alet etmeden sakınması hususunda uyarmaya başlamıştı (Aydemir, 2000: 145 - 146). 1952 yılına gelindiği zaman CHP ile DP'nin arasının bu uyarılarında etkisiyle iyice gerginleştiği söylenebilir. İşte tam bu sırada kurucularının ağırlıklı olarak İrkçi – Turancı Dava sanıklarından oluşan ve Başkanlığını DP Milletvekili Sait Bilgiç'in yaptığı Türk Milliyetçiler Derneği üyesi Hüseyin Üzmez (Koçak, 2017: 253 - 254), 22 Kasım 1952 yılında Vatan Gazetesi Başyazarı Ahmet Emin Yalman'a başarısız bir suikast gerçekleştirdi (Yalman, 1997: 1598). Bu olay birçok aydının gündemine irtica konusunu almasına sebep oldu (Ahmad, 2010: 71). İnönü suikastın hemen ardından mecliste yaptığı bir konuşmasında, “*Tekrar ediyorum size; hükümet irticayı okşamaktan kendisine kuvvet geleceğini zannetmiştir.*” (TBMM, 28 Kasım 1952: 377)” diyerek tepkisini ortaya koymuştur.

Suikastın ardından yapılan soruşturmada olayın arkasında İslamcı bir yapılanmanın olduğu anlaşılmıştır (Eroğul, 2003: 133). Tutuklanan sanıklar kendilerinin Büyük Doğu Dergisinde Necip Fazıl'ın dinsiz ve namussuz olarak bahsettiği A. E. Yalman'ı öldürmek hissiyatına kapıldıklarını söylediler (Atılgan, 2015: 474). Soruşturmanın derinleştirilmesi sonucunda Necip Fazıl'dan MEB Özel Kalem Müdür Cahit Okurer'e kadar birçok isim tutuklanırken, DP Milletvekillerinden birçok kişinin de soruşturmaya ismi bulaşmış ve partiden ihraç edilmiştir (Toker, 1991: 217 - 219). Fakat daha sonra milliyetçi kesimin tepkisi sebebiyle partiye geri alındılar (Turan, 1999: 71). İlerleyen süreçte MEB Sait İleri istifa etti ve halife olmayan ülkede Cuma namazını camide

kılmak caiz değildir diyen Saidi Nursi hakkında Dinar Ağır Ceza Mahkemesine dava açıldı ama 1954 seçimlerinin araya girmesiyle dava düştü (Mazıcı, 2011: 266 - 267). CHP gericilik ve bölücülük ile mücadelenin hükümetin görevi olduğunu söyleyerek onların bu konudaki muhalefetin de iktidara yardımcı olmasının boynunun borcu olduğunu söylemiştir (TBMM, 16 Şubat 1953: 320).

İktidar ile muhalefetin arasında görülen gerilim, DP'nin irtica ile mücadelesiyle birlikte 1953 yılında yerini Türk Siyasal Hayatında “Bahar Havası” diye tabir edilen yumuşamaya bırakmıştır. Bu sırada MP'nin 27 – 29 Haziran 1953 tarihinde yapılan 5. Büyük Kongresinde delegeler arasında Atatürk büstüne çiçek konulup konulmaması hususunda çıkan tartışmalar bardağı taşıran son damla olduğu söylenebilir. Nitekim kongreden kısa bir süre sonra parti yönetiminin ileri gelenlerinden 40 kişilik bir heyet partinin bir irtica yuvası haline dönüştüğünü ve oy almak için dini siyasete alet ettiğini söyleyerek istifa ettiler. Bu istifa nedeni Cumhuriyet Başsavcılığı bir suç duyuru olarak algılayıp parti hakkında 8 Haziran 1953 tarihinde soruşturma başlattı. Bu soruşturma kapsamında Ankara 5. Sulh Ceza Hâkimi partinin bir ihtiyat tedbiri olarak geçici bir süreliğine kapatılmasına karar verdi. Bu olay üzerine CHP söz konusu MP'nin geçici olarak kapatılmasının sebebini bilmediklerini ama bir sulh ceza hâkimi tarafından bir siyasi partinin kapatılabiliyor olmasının uygun olmadığını, Yargıtay bünyesinde siyasi parti davalarına bakan özel bir yargının oluşturulması gerektiğini dile getiren bir bildiri yayınladı (Toker, 1991: 238 - 245). Bu arada başına Osman Bölükbaşı'nın geçtiği partinin yargılanma süresi 7 ay sürmüş ve nihayetinde Sulh Ceza Hâkimliği tarafından kapatılmıştır (Aydemir, 2011: 116 - 167). O sıralar iktidar ile muhalefet arasında CHP malları, antidemokratik kanunların kaldırılması ve anayasa mahkemesinin kurulması gibi konularda yaşanmakta olan tartışmaların aksine, MP'nin kapatılması meselesinden dolayı Bahar Havası bozulmaya başlamıştır (Başbuğ, 2019: 336). Nadir Nadi 1 Aralık 1953 tarihli Cumhuriyette yazdığı “İnsaf” yazısında CHP'nin niçin kendi yöneticilerinin bile irtica yuvası olduğunu söylediği bir partinin kapatılmasına bu kadar tepki koyduğunu anlamadığını yazıyordu. Öte yandan tıpkı Nadir Nadi gibi Başbakan Menderes de irticaya karşı bu kadar hassas olan CHP'nin böylesine büyük tepki vermesine anlam veremiyor olduğu söylenebilir

MP'nin kapatılması sürecinde 1936 tarihli Cemiyetler Kanunun siyasi partilere yeterli güvence tanımadığının farkına varmış olan CHP hemen bir Siyasi Partiler Kanunu

(SPK) hazırlayarak meclisi sunmuştur. Lakin bu tasarı reddedilmiştir (Aydemir, 2011: 167). Menderes 27 Ekim 1953 tarihinde Mersin’de yaptığı konuşmada, CHP’nin tüm siyasi partiler için bir güvence olarak istediği SPK hayır deyip, CHP’yi de bir siyasi partiden ziyade kötülükler örgütü olarak nitelendiriyordu (Aydemir, 2011: 117).

DP Ulus Gazetesinde yazdığı yazıları ile MP’nin kapatılmasına karşı CHP’nin sert siyasetini belirlediğine inandığı Profesör Nihat Erim’in yazı yazmasını engellemek için, akademisyenleri siyasi yazı yazma ve demeç vermeden men eden bir yasa çıkarttı (Toker, 1991: 246). DP’ye yakınlığı ile bilinen Ali Fuat Başgil, MP’nin bir yerde CHP ile DP arasında tampon görevi gördüğünü ve kapatılmasının yanlış olduğunu söyleyerek hükümeti eleştirmiştir (Turan, 1999: 81).

Kongar, “*Demokrat Parti muhalefet görevini yüklenirken, kaçınılmaz olarak Atatürk devrimlerine karşı oluşan tepkileri de kucaklamak zorunda kaldığı* (Kongar, 2012: 21)” kanısındadır. Bu görüşü, DP üst yönetimine yer yer DP taşra teşkilatlarının dile getirdiği isteklerin doğrular mahiyette olduğu²³ söylenebilir. Bu aşamada DP yönetiminin kendisini oy bakımından garantiye almak için kontrollü bir irticaya göz yumduğu (Toker, 1991: 199) söylenebilir. Yâda en azından halkın konuştuğu günlük İslami jargonu politika diline çektiği (Zürcher, 2000: 341) söylenebilir²⁴. Oy kaygısı ile DP’nin bu kesimi bu şekilde kullandığı söylenebilirse de tam aksine bu kesimin DP’yi kullandığı da idea edilebilir. DP’nin demokrasi konusunda vadettiğinin tam aksine hareket etmesi, zamanla onu destekleyen üniversitelerin, özgür basın ve aydınların ondan soğumasına sebep olmuştur. Bu hususa 1954 yılında bozulan ekonominin de eklenmesi ile DP yıpranmaya başladı. Buna paralel olarak da muhalefete baskıyı daha da arttırarak irtica konusunda daha duyarsızlaştığı (Mazıcı, 2011: 269 - 273) söylenebilir. Nitekim bu yıllarda CHP’nin dinsiz bir parti olduğu ve DP’nin dini kurtaran parti olduğu şeklindeki (Kırkpınar, 2018 : 356) provokatif algının da bu yıllarda oluştuğu söylenebilir.

²³ 1951 yılında Türkiye Güzeli seçilen Günseli Başar’ı Cumhurbaşkanı Celal Bayar Çankaya Köşkünde ağırlayıp kadınların toplum hayatındaki yerinin önemini altını çizirken, 12 Mart 1951 tarihli Konya DP İl Kongresinde delegeler, çok eşlilik ve çarşafın geri gelmesini, karma eğitime son verilmesini, güzellik yarışmasının yasaklanmasını (Atılgan, 2015: 483), fes ve Arap alfabesinin geri gelmesini istiyorlardı (Ahmad, 2010: 64). Yine 1952 yılında yapılan Ankara DP İl Kongresinde ise, kadınların çalışmasının yasaklanması ve Ayasofya’nın cami yapılması isteniyordu (Şentürk, 2012: 172 - 177).

²⁴ Bu konuda İnönü oldukça dikkatli olduğu söylenebilir. Erdal İnönü, çok partili hayata geçildikten sonra yapılan mitinglerde İsmet Paşa’ya bazı CHP’liler Paşam nutuklarınızda Allah’ın adını ihmal etmeyin dedikleri zaman, İnönü’nün, “İşte konuşmamın sonunda vatandaşlara Allah’a ısmarladık” dedim dediğini aktarmaktadır (Mazıcı, 2011: 254)

3.2. Demokrasi Tartışmaları (1950 – 1954)

Bu başlık altında, DP döneminde gerçekleşen politik olaylar ve çıkartılan kanunlar üzerinden, DP ve CHP'nin demokrasi konusunda yaptığı tartışmalar, verdiği mücadele ve çıkışlar anlatılmaya çalışılmıştır.

3.2.1. Devri Sabık Meselesi

DP ilk hükümet programının, CHP döneminin eleştirisi ve yapmayı vadettikleri şekilde iki kısımdan oluştuğu görülmektedir. Menderes eleştirdiği CHP dönemi için devri sabık yaratmayacaklarını söylemiştir. MP adına konuşan Osman Bölükbaşı, DP programında eski hükümetin sadece israf, aşırılık ve suiistimallerinden bahsedildiğinin, ama kanunsuzluklarına değinilmediğinin, devri sabık yaratmayacağız sözü ile bunların üzerine sünger çekileceğinin mi anlaşılması gerektiğini soruyordu. Bölükbaşı, *“Biz yeni hükümetten mazinin hesabının sorulmasını istiyoruz.”* diye haykırıyordu (TBMM, 31 Mayıs 1950: 56). Bu noktada CHP 7 Haziran 1950 tarihinde 27 yıllık CHP iktidarının araştırılmasını isteyen bir bildiri yayınladı (Toker, 1991: 43). Fakat DP böyle yasal bir süreç takip etmedi. Bir yerde ne de olsa CHP iktidarı döneminin araştırılması kendi geçmişlerinin araştırılması anlamına geliyordu. Esasen bu hususun DP yöneticileri de farkındaydı. Bu yüzden Menderes mecliste Balıkesir Olayı sebebiyle yapılan tartışmada, devri sabık yaratmayacağız dedik ama 1946 – 1950 arası dönemin şartları başka olduğu için bu dönemi öncesinden ayırarak devri sabık yaratmak gerek diyordu (TBMM, 28 Kasım 1952: 385).

CHP'ye karşı tarihsel olarak oluşmuş muhalefeti, kendi çatısında toplanması üzerinde yükselen DP'nin bir yerde CHP karşıtlığına muhtaç olduğu söylenebilir. Nihayetinde CHP'nin geçmişi meselesi, DP'nin dilinden düşürmediği bir siyasi taktik olarak politikada sürekli tekrar edilmeye devam ettiği (Eroğul, 2003: 123) görülmektedir. Nadir Nadi 24 Ocak 1951 tarihinde Cumhuriyet Gazetesinde yazdığı “Partiler Arası” isimli yazısında, 8 aydan bu yana devri sabıktan başka bir laf duymadık diye yazmaktaydı (Bakoğlu, 2000: 119). DP yöneticileri kendilerine yöneltilen her eleştirilere, CHP'nin eski defterlerini açarak yanıt vermekteydi (Eroğul, 2003: 108). Barutçu Başbakanın alışkanlığıdır geçmiş üzerinde durmak, lakin bizim geçmişimizden bir çekincemiz yok fakat geçmiş ders almak içindir (TBMM, 7 Mart 1954: 417) diyordu. Yine aynı şekilde Yozgat Milletvekili Avni Doğan ise, 1945 ortalarına kadar

birlikte çalıştığımız Menderes'in sürekli dillendirdiği “Nedir bu 27 sene arkadaş?” diye sormaktaydı (TBMM, 8 Mart 1954: 464 - 465). Türkiye’yi ziyaret eden İngiliz Gazeteci Philip Tyonbee’ Scotman Gazetesindeki yazısında, DP’den kim demeç verse bu demecin yarısının eski rejime hücum olduğunu ve bu taktiğin ilelebet kullanılmayacağını yazmaktaydı. Vatan Gazetesindeki genç bir gazetecide DP ilk 6 aylık dönemi için, beceriksiz iktidarı eleştirerek iktidar olan muhalefet görülmüştür ama beceriksiz muhalefeti eleştirerek iktidarını sürdüren iktidar görülmemiştir diye yazmaktaydı (Bakoğlu, 2000: 141). İsmet İnönü DP’nin bu taktiğinin her hükümetin bir öncekini eleştirip, suçlaması üzerine bir siyasi propaganda geleceği oluşturabileceğine dikkat çekerek, “*Bu bir hastalıktır, bu çünkü iktidar siyasi hayatımıza sokmuştur. Bakalım kaç senede hangi nesiller tarafından tasfiye edilecek.*” diyerek (TBMM, 18 Kasım 1953: 317 - 318) olayın boyutlarını ortaya koymaya çalışmıştır.

Sonuç olarak, siyasi partiler arasında bir siyasi tartışmaya konu olan bir olayın, çözüm eksenli ve kişileştirmeden uzak tartışmak bir şekilde olay eksenli tartışmak yerine, olayı kişileştirip, ölçüsüzleştirerek uzlaş zemininden uzaklaştırıp saldırgan bir mecraaya çekme geleneğinin bu tarihlerde oluşmaya başladığı idea edilebilir. Demokrasinin saygınlığı bakımından olumsuz bir tablo çizen bu geleneğin oluşmasında DP kurucularının özellikle Menderes’in büyük katkısı olduğu söylenebilir.

3.2.2. Halkevlerinin Kapatılması

19 Şubat 1932 tarihinde Atatürk’ün talimatıyla kurulan Halkevleri, benzer amaçtaki kurum ve kuruluşların bir araya getirilmesi kapsamında Türk Ocaklarının kendisini feshedip Halkevlerine devretmesiyle (Halıcı, 2013: 132) büyüdü. Halkevleri devrimleri halka yayılmasını sağlamak (Başbuğ, 2019: 331) ve bir yerde halk eğitim merkezleri olması gayesi ile kurulmuştu. Bu amaca uygun bir tüzük hazırlanmış ve bünyesinde Dil, tarih, edebiyat, spor, folklor, güzel sanatlar, sergi, müze, yayıncılık, kütüphane, konferans ve toplantı salonları, radyo dinleme yerleri, bale gösterileri, eğitim kursları gibi aktiviteleri ve sosyal yardım işlerini yürütebilecek şekilde düşünülüp, elektrik, su ve ısınması tam teşekküllü binalardı. Kuruldukları bölgeye özgü dergilerde çıkartan²⁵

²⁵Ankara da “Ülkü”, Bursa’da “Uludağ”, İzmir’de “Fikirler”, Manisa’da “Gediz”, Diyarbakır da “Karacadağ”, Afyon da “Taşpınar”, Kars da “Doğuş” isminde 1940’lı yıllarda çıkartılan dergiler, 1930 ve 1940’lı yılların Türkiye hakkında bize eşsiz bilgiler veren kaynaklardı (Halıcı, 2013: 133 - 134). Aynı

Halkevleri, Atatürk'ün vefatından sonra da özellikle büyük kentler dışında Halkodaları ismiyle büyüyüp yayılmaya devam etmiştir (Halıcı, 2013: 133 - 134).

Çok partili hayata geçilmesiyle birlikte, yönetmeliği devlet kuruluşu olarak hazırlanan, giderleri tek parti yönetimine uygun olarak, kurulduğu yerin mahalli idareleri ile hazineden karşılanan ve CHP ile organik bağı bulunan Halkevlerinin varlığı ve işleyişi tartışılmaya başlandı. Bu yüzden CHP VII. Kurultayında, Kurultay; halkevlerinin partiler üstü bir konumu getirilmesi hususunda parti yönetimine yetki verdi (Söylemez, 2008 : 50). Bu kurultayda Halkevlerinin devletin parası ile kurulduğu için partinin malı olmayacağı belirtilmiştir. 1949 yılında DP'liler Halkevlerinin CHP'nin siyasi uzantısı olmasından ötürü ona yapılan hazine ödeneklerinin kesilmesini istediler. (Balcı, 2015: 128). Bu noktada DP'nin Halkevlerin CHP'nin siyasi uzantısı olduğunu söyleyerek onlara yapılan hazine yardımlarının kesilmesini istemesi ve bu kuruluşların işleyişinde yeni bir düzenlemeye gidilmesini istemesi son derece yerinde gözükmemekte olduğu söylenebilir. Fakat üzerinde yapılan tartışmalar ve zaman zaman gündeme gelmesine rağmen bu kurumlar üzerinde CHP her hangi bir düzenleme yapmadığı görülmektedir. CHP muhalefete düştükten sonra gerçekleştirdiği VIII. Kurultayını Ankara Halkevinde yapması ve Halkevleri hususunda da bu kurultayda da herhangi bir dişe dokunur bir karar alınmamış olması bu tartışmaları yeniden gündeme taşıdı (Öymen, 2004: 506). DP bu noktada Halkevlerinin yeni bir konuma oturturulması hususunda CHP ile görüşmeler yürütmeye başladı. Fakat bir süre sonra görüşmeler aniden kesildiği ve DP'nin de Halkevlerinin CHP'nin elinden alınarak hazineye devredilmesi ve üzerinde bulunan borçlarında CHP'ye yüklenmesini öngören Siyasi Partilerin Mal Edinmesine Yönelik bir kanun teklifini meclis gündemine getirdiği görülmektedir. DP Grubu adına konuşan Burdur Milletvekili Fethi Çelikbaş, 5 yıl anayasaya aykırı bir şekilde varlığını sürdüren bu kuruluşlar hakkında CHP'nin VIII. Kurultayında da bir karar almamış olmasını, CHP'nin tek parti bakiyesini sürdürme gayesinde olması olarak tanımlayarak, bu şartlar altında iki partinin prensipte anlaşmasının mümkün olmadığını söyledi. CHP Grubu adına konuşan İnönü ise, CHP'nin bu kurumlara partiler üstü bir statü verilerek devam ettirilmesini savunurken, DP'nin yasa tasarısından anlaşıldığına göre kapatmak istemesinden dolayı iki partinin prensipte anlaşmasının mümkün olmadığını söyledi.

zamanda Halkevlerinin, müzik, tiyatro, tarih, edebiyat kolları ve kütüphaneleriyle gençlere kahvehane dışında bir seçenек olduğu (Balcı, 2015: 129 - 130) da söylenebilir.

İnönü 20 yıllık bu kültür kurumlarının kapatılmasının haksız bir kırım olduğunu, bunların borçlarının CHP'ye yüklenmesinin ise en cahil insanın bile anlayabileceği bir adaletsizlik olduğunu söyledi. Ayrıca müsadere ile alınan bu malların borçlarının da mahkeme kararı olmaksızın CHP yüklenmesinin kendisini uyduruk borç olmaktan kurtulamayacağını söyledi (TBMM, 6 Ağustos 1951: 578 - 584).

Sonuç olarak, 8 Ağustos 1951 tarihinde Halkevleri kapatılarak buradaki yüzlerce eğitim materyalleri de sağda solda heba edilmiştir. Toplumu çağdaşlaştırma misyonunu üstlenen bu kurumların kapatılması, CHP'den ziyade Türk toplumun kültürel gelişimine zarar verdiği (Kili, 2002: 356) söylenebilir. Bu kanun kapsamında İşleri Bakanı Ethem Menderes CHP'den toplamda 1020 adet bina ve 181 adet arsa ve tarlanın alındığını, bunların yine kamu hizmetinde faal bir şekilde kullanılmaya devam ettiğini söyledi. İnönü ise, hazineye devredileni Halkevleri binalarının yine kamu binasında kullanılmasının, onun üstlendiği eğitim ve toplumumuzun yüzlerce yıllık tarihinde oturmamış olan kadınlı erkekli toplanma mekânı olma misyonunun boş kaldığını söyleyerek, Halkevlerinin kapatılmasının gerici ve keyfî bir hareket olduğunu dile getirdi (TBMM, 15 Aralık 1952: 264 - 265).

Bu noktada da kendi iktidarı döneminde bu kurumları yeni dönemin şartlarını uygun hale getirmeyi ihmal eden CHP'nin ve ihmali bu kurumları kapatmak için fırsat bilen DP'nin de ortak tarihi yükümlülüğünde olduğu söylenebilir. Halkevleri meselesi bu yıllardaki sıcak tartışmasının hararetini zamanla düşürmüş olmakla birlikte yürürlükte kaldığı süreden çok daha uzun süreler politik tarihimizde işlenmeye devam ettiği söylenebilir.

3.2.3. Balıkesir Olayı

CHP 1952 Mayıs ayında “Bahar Taarruzu” ismini verdiği çalışma programı düzenleyerek ülkenin dört bir yanında mitingler yaparak demokrasinin içinde bulunduğu tehlikeyi vatandaşlara anlatma kararı alıp çalışmalara başladı (Toker, 1991: 178 – 180; İnönü, 2008: 557). DP ise CHP'nin bu mitinglerini, sanki yeni bir parti kurulmuş veyahut da seçim evresine girilmiş gibi niçin miting yaptığını eleştirip, muhalefetin ülkenin huzurunu kaçırmaya çalıştığı hususunda kendi mitinglerini yapmaya başlamıştı. Bu kapsamda Menderes 4 Ekim tarihinde Sivas da yaptığı mitinginde CHP' zamanında hukuk devletini bırakın devletin bile olmadığını,

CHP'lilerin devlet iradesine el koymuş bir takım insanlar olduğunu, CHP'lilerin siyasi edebiyatımıza “partizanlık” diye bir kavram soktuklarını, sürekli mitingler yaparak halkı isyana teşvik ettiklerini söylüyordu. Öte yandan CHP, Ekim ve Kasım aylarını içinde Ege ve Marmara’da bir gezi programı yapma kararı aldı (Tunç, 2018: 76 - 91). Bu kapsamda 5 Ekim 1952 tarihinde İzmir’e gelen İnönü burada 40.000 kişilik bir kalabalığa hitap etti. Bu konuşmasında İnönü özellikle üç konu üzerinde çok durdu. Bunlardan birincisi, iktidarın irticayı okşayarak Cumhuriyet devrimleri tehlikeye attığı meselesi, ikincisi Halkevlerinin kapatılmasının kültür kırımına sebep olan gerici bir politika olduğu hususu ve üçüncüsü de hükümetin partizan bir zihniyetle hareket ettiği meselesiydi (İnönü, 2008: 566). Bu kapsamda İnönü ayrıca iktidarın muhalefeti yok etmek için bir kanun hazırlığı içinde bulunduğunu ve siyaseten kendini güvende hissetmeyen muhalefetin bir zulüm karşısında bulunduğunu söyledi (Aydemir, 2011: 120). İnönü’nün bu nutkunu iktidara yakın çevreler, İnönü’nün halkı isyana teşvik çağrısı olarak yorumlamaya başladılar. İnönü’nün 7 Ekim’e kadar İzmir’de bulunduğu sıralarda İzmir Valisi Osman Sabri Adal kendisine CHP tarafından yapılan akşam yemeği teklifini, davete katılmasının İnönü’nün İzmir nutkunu onaylaması anlamına geleceğın söyleyerek katılmamıştır. İnönü rutin programı kapsamında 7 Ekim 1952 tarihinde Manisa’da mitingini gerçekleştirmiştir. Burada radyoda konuşma imkânı bulamadıkları için mitingler yaptıklarını söyleyen İnönü’nün programı, partililer arasındaki ufak tefek tatsızlıklara rağmen bir aksaklık olmadan tamamlanmış ve daha sonra planlandığı üzere Balıkesir iline doğru yola çıkmıştır (Toker, 1991: 195). Fakat şehre girmesine 17 kilometre kala Balıkesir Valisi kendisini karşılayıp, şehirde partililer arasında bir arbedenin yaşanmakta olduğunu ve İnönü’nün şehre girmesi ile çıkabilecek muhtemel olayları önleyemeyeceğini söyleyerek kendisinin şehre girmemesini istemiştir. Bunun üzerine İnönü programını değiştirerek (Zürcher, 2000: 323) Bursa’ya gidip şimdilik mitinglerini askıya aldığını bildirmiş ve 11 Ekim tarihinde de İstanbul’a gelen İnönü burada CHP örgütü ile toplanarak bir beyanname yayınlamıştır. Bu beyanname de CHP, hükümetin partizan yaklaşımı ve liyakatsiz vali sebebiyle muhalefet partisi olarak anayasal hakları olan toplanma ve mitin yapma hakkını kullanamadıkları açıklamasını yapmıştır (Tunç, 2018: 88 - 89).

İsmet İnönü’nün İzmir nutku ve Balıkesir olayı dönemin politik gündeminin merkezine oturarak defalarca meclisteki tartışmalara konu olmuştur. 28 Aralık 1952 tarihinde

CHP, Balıkesir Olayı hakkında hükümetin resmi düşüncesinin ne olduğunu sözlü soru olarak iktidara yöneltmiştir. İçişleri Bakanı Ethem Menderes, aynı gün ama farklı saatlerde aynı meydanda iki ayrı partiye miting saati konusunda izin veren Balıkesir Valisinin haklı olduğu ve hakkında bir idari işlem başlatılmayacağını söylemiştir. Devlet Bakanı Muammer Alakant ise 70 yaşına gelmiş olan İnönü'nün İzmir'de hükümetin zulüm yaptığını ve irticaya bulaştığını söyleyerek halkı isyana teşvik ettiğinin ve Manisa ile Balıkesir'de yaşanan olayların da halkın milli duygularının galeyana gelmesinin doğal sonucu olduğunu söylemiştir. Alahant ayrıca bu olayların İnönü'nü hizibinin milli iradeye saygı duyması gerektiğini öğretmiş olduğunu söylemiştir. İnönü İzmir nutkunda söylediği her şeyi tek tek ispat edebileceğini, kanunu haklarını yapmaya çalışırken kanunu güvenliğimizi sağlaması gerekenler işlerini yapamadığı için hakkımızı kullanamadık. Bu durumu ilgili devlet bakanının halkın haklı galeyanı şeklinde açıklaması hukuk ile bağdaşmaz demiştir. Menderes ise alışlagelen tek parti devri, milli şef, 1946 seçimleri çekiştirmesinden sonra İnönü'nün hırsı için ülkeyi baştan aşağı ateşe vermek isteyen adam olduğunu söylemiştir. Tekrar kürsüye gelen İnönü, Başbakanın daha önceleri bu kürsüden kendisine dalkavukluk yaptığı zamanda şimdi olduğu gibi sözlerine itimat etmediğini ve muhalefeti özel bir kanun hazırlığında bulunan hükümetin zulüm üzerine bir siyaset güttüğünü söylemiştir. Tekrar kürsüye gelen Menderes, yılların Milli Şefinin şimdinin demokrasi havarisi olmayacağını söyledi. Ona yanıt veren İnönü, CHP'nin cumhuriyet devrimlerinin doğal bir sonucu olarak ülkeye demokrasiyi getirdiğini dile getirdi. İnönü ayrıca hükümetin muhalefete özel bir kanun hazırlığında olduğunu ve bunun demokrasi ile bağdaşmayacağını dile getirdi. Ona karşılık vermek için kürsüye gelen Menderes, hükümetin, CHP'nin haksız mal edinmişse onu geri alacağını dile getirdi. Tekrar kürsüye gelen İnönü, bir şeyi bakanlar kurulunun suç sayması ile onun suç olduğu bir yerde hukuki güvence ve siyasi emniyetin meçhul olduğunu söyledi. Tekrar kürsüye gelen Menderes, bir şeyi kendilerinin suç saymasının bir öneminin olmadığını ama bir şeyi TBMM suç sayması durumunda gereğinin yapılacağını söyledi. Buna karşılık İnönü, *“Büyük Millet Meclisi adalet merci değildir. Adalet müessesesi başkadır.”* dedi. İnönü Manisa ve Balıkesir'de saldırıya uğradığı için yasal toplantı hakkını kullanamayan CHP'nin İzmir nutkundan dolayı Başbakanın muhalefeti suçlayan demeçler vermesinin muhalefetin güvende olmadığı anlamına geldiğini söyledi.

Menderes ise, CHP'nin Balıkesir'e çıkan olaylardan dolayı değil, çekindiği için giremediğini iddia etti. Ayrıca Tek Parti Döneminde ülkede demokrasi olmadığı için Balıkesir'de yaşananlar gibi olayların görülmemesinin doğal olduğunu söyledi (TBMM, 28 Kasım 1952: 366 - 394).

Sonuç olarak, Menderes ve İnönü'nün partileri adına defalarca meclis kürsüsüne çıktığı bu oturumlarda gerginlikler artmış, tartışmalar bilhassa DP tarafından olay ve çözüm odaklı olmaktan uzak bir mecrada yürütülmüş ve dolayısıyla Türk demokrasi adına olumlu olmayan bir şekilde seyir ettiği söylenebilir.

3.2.4. CHP'nin Haksız İktisapları

CHP muhalefete düşmüş ve siyasi ağırlık olarak mecliste oldukça az bir sandalyeye sahip olmasına karşın, ülkenin kurucu partisi olması, parti – devlet bütünleşmesi yaşaması ve köklü devrimlere imza atmış olması dolayısı ile güçlü bir örgütsel ağı vardı. İşte DP'nin bu örgütsel ağı zayıflatmak isteği (Zürcher, 2000: 323 - 324) ile böyle bir kanunu manidar bir zamanda meclise getirdiği söylenebilir. Henüz 1951 yılında maliye müfettişleri aracılığı ile CHP mallarını inceleyen ve bir rapor tutturarak DP bu raporu 1954 seçimlerine ramak kala gündeme getirmiştir (Toker, 1991: 141). Meclisin gündemine gelen bu yasaya göre CHP'nin yıllarca tek parti döneminde millete yaşattığı zor rejimi esnasında kendisine çıkar sağladığı söyleniyordu. Kanun bu menfaatlara bedel olarak CHP'nin menkul ve gayrimenkullerine el konulacağını, böylece bu borcu ödemiş sayılacağı dile getiriliyordu. Kanunda ayrıca bu dönemdeki faaliyetleri ile sağlanan menfaatler araştırılıp borçlandırma usulüne gidilse parti faaliyetlerinin felce uğrayacağı belirtiliyordu (TBMM, 14 Aralık 1953: 163 - 166).

CHP malları hususunda DP kendi içinde grup kararı alırken böyle bir karar alınmasına karşı çıkanlar olduysa da Başbakan Menderes'in baskısı ile grup kararı alınmıştır. Nihat Erim, Atatürk'ün açık vasiyetini çiğneyerek hükümetin Ulus Matbaasına bile el koymasını, Atatürk büstlerine saldıran Tıcani Tarikatının iki yüzlü versiyonu olarak değerlendirdiyordu (Bakoğlu, 2000: 80). Karpat Ulus Matbaasına el konulmasını partizanca bir zihniyet olarak (Karpat, 2017: 482) değerlendirmektedir. Eroğlu, bir mahkeme kararı olmaksızın bir partinin mallarının haksız iktisap olduğuna hükmederek ve bunu meclis çoğunluğu ile kanunlaştırıp icrasına geçmeyi her bakımdan antidemokratik olarak tanımlamadıktan sonra onun tam manasıyla muhalefetin

mallarına el koyma olarak formüle etmektedir (Eroğul, 2003: 127 - 128). Toker ise bunu DP'nin muhalefetin malına kastı olduğunu ve 1960 yılında tahkikat komisyonu ile de canına kast etmeye gideceği şeklinde (Toker, 1991: 250 - 255) yorumlamaktadır.

CHP'nin haksız iktisapları kanunun görüşülmesi sırasında kürsüye gelen İnönü, bu yasa ile meclisin yargı gaspı yaptığını, bu kanun her bakımdan anayasaya, insan haklarına, hukuk ilkelerine ve Cumhuriyet prensiplerine aykırı olduğunu söyledi. İnönü işin maddi yanının CHP için hiç bir öneminin olmadığını, burada hukuk dışı bir rejimin kurulması ile karşı karşıya olunduğunu söyledi²⁶. İnönü bu konuşmasında ünlü, *“Tarih kürsüsünden halinizi seyrediyorum. Suçluların telaşı içindesiniz... Işıktan korkuyorsunuz.”* sözlerini söyleyip konuşmasını tamamladıktan sonra CHP meclis salonunu terk etmiştir (TBMM, 14 Aralık 1953: 169 - 170).

CHP'nin salonu terk etmesine kızan Menderes olay eksenli olmayan seviyesiz bir konuşma yaptı (Toker, 1991: 256 - 257). Bu konuşmasında klasik Milli Şef, tek parti, 1946 edebiyatından sonra, hızını alamayarak 8. Dönem TBMM meşruluğu sadece DP'lilerin sağladığını söyleyince, 8. Dönemde CHP'den milletvekili olup 9. Dönemde DP saflarında bulunanlardan bazı milletvekilleri *“Ben eşkıya değilim”* tarzı yükselişe geçti. Bu manzara karşısında Başbakan o milletvekillerini tenzih etti (TBMM, 14 Aralık 1953: 170 - 171).

CHP'nin Meclisi terk etmesinden ve DP'nin konuşmasından sonra kürsüye gelen Köylü Patisi Grup Sözcüsü Cezmi Türk, bu kanunun 22 Mayıs 1950 yılında uygulanması gerekirken, şimdi zamansız bir şekilde uygulanmasının DP çıkarları gereği olduğunu söyleyerek kanunu usulsüz gördüklerini beyan etmiştir (TBMM, 14 Aralık 1953: 176 - 177). Esasen Menderes de konuşmasında 3 yıl önce maliye müfettişlerinin CHP'nin mallarının %94 - 96'nın kendi kaynaklarından edinmediğini ortaya koyduğunu belirtmişti (TBMM, 14 Aralık 1953: 172 - 173).

İnönü ise meclis çıkışı Ulus Gazetesine giderek buradaki çalışanlarla son kez bir hatıra fotoğrafı çekti. CHP Merkez Teşkilatı taşra örgütlerine maliyeden gelenlere ne var ne

²⁶ İnönü'nün bu kanun görüşmelerinde söylediği işin maddi yanının bir öneminin olmadığı hususu daha sonraki gelişmeler ışığında doğrulanmıştır. 27 Mayıs sonrası Anayasa Mahkemesi CHP'nin mallarına el konulmasının hukuksuz olduğu kararını vererek CHP'ye elinden alınan mallarını geri iade etti. Lakin CHP sadece Atatürk'ün CHP'ye miras olarak bıraktığı Ulus Matbaasını alıp gerisini hazineye bağışladı (İnönü, 2008: 575 - 576)

yok her şeyi vermelerini, onların bırakacağı hiçbir şeyi almamaları talimatını verdi (Toker, 1991: 257 - 258). Bu konuda Kasım Gülek CHP'nin 27 yıllık belgeleriyle birlikte acil yardım dolaplarındaki ilaçlarına kadar her şeyine el konulduğunu belirtir. CHP hemen partiye bağış kampanyası düzenlemiştir ve ilk bağışı İnönü ve Gülek vermiştir (Balcı, 2015: 131). Ankara CHP binasına konulan birçok eşya, İnönü'nün Pembe Köşkünden getirilmiştir. Binanın açılış töreninde İnönü, *“Taahhüt ediyoruz demokratik idare kuracağız* (Toker, 1991: 258)” demiştir. Ulus Matbaasına el konulan CHP, Nihat Erim öncülüğünde hemen ertesi gün Yeni Ulus adında 4 sayfalık bir gazete çıkartarak susmayacağını izlenimini verdiği söylenebilir. Fakat seçim arifesinde kendi iç çalkantılarına ek olarak birde mallarına el konulan CHP'nin seçimlere zorluklar içinde girdiği (Ahmad, 2010: 145) görülmektedir.

Ankara Barosu ve bazı üniversite öğrencileri Cumhurbaşkanına CHP malları hususundaki yasayı anayasanın 35. maddesi gereğince veto etmesi için imza toplayıp dilekçe verdiyse de Cumhurbaşkanı yasayı onayladı. Öte yandan Adalet Bakanı Osman Şevki Çiçekdağ, CHP'nin haksız iktisapları isimli kanunu, içinde küçültme ve hakaret barındıran “Müsadere Kanunu” denilmesini yasaklayan bir genelge yayınladı (Toker, 1991: 257 - 259)

Sonuç olarak 1950 – 1954 arasında CHP, Halkevlerinin elinden alınması ve borçlarının üzerine kalması, CHP mallarına el konulması gibi maddi baskılarla karşı karşıya kalmıştır. Bu kanun ve uygulamaların bazılarının bir dereceye kadar haklılık payının olduğu ileri sürülse bile, bir noktadan sonra partizanlıkla hareket eden antidemokratik bir zihniyetin ürünü olduğu da söylenebilir.

3.2.5. İsmet Paşa Fobisi

Aydemir 1950 – 1960 arası iktidar muhalefet arasındaki çekişmenin temelinde siyasi ve ekonomik olmasından ziyade, DP yönetici elitlerinin içinde bulunduğu “İsmet Paşa Fobisi” olduğunu ileri sürer. Aydemir Menderes gibi yetenekli ve verimli bir insanın bu ruh hali içinde ziyan olduğunu (Aydemir, 2000: 241 - 247) idea eder. Bu dönemi çalışmış olan birçok araştırmacı ve akademisyenin de bir İnönü Fobisinden bahsettiği²⁷

²⁷ (Ahmad, 2010: 57; Akşin, 2020: 250; Zürcher, 2000: 323; Aydemir, 2000: 241 – 247; Şentürk, 2012: 169; Başbuğ, 2019: 333).

görülmektedir. DP yöneticilerinin İnönü Fobisi geliştirmelerinin birden fazla sebebi olabilir.

Birincisi; DP nihayetinde 27 yıllık CHP iktidarına karşı oluşan muhalefetin bir çatı partisi olduğu, bu anlamda kendi birliğini sağlayabilmek için tipik dış düşman sendromunu geliştirdiği söylenebilir. Fakat bu noktada DP yöneticilerinin 27 yıllık CHP iktidarını eleştirmeleri bir yerde kendi inşacısı ve ortağı olduğu tarihi eleştirmeleri demektir. DP üst yönetimi bunların farkında olduğu için, söylemlerinin merkezine İnönü'nün şahsına koyarak, geçmişin tüm olumsuz işlerinin sorumlusu olarak İnönü'yü göstererek aynı zamanda kendi geçmişlerinden sıyrılma taktiği geliştirdikleri söylenebilir.

İkincisi; Cumhuriyetin kurucuları arasında yer alan İnönü; Atatürk ile en uzun çalışma arkadaşlığı, Genelkurmay Başkanlığı, Başbakanlık, Cumhurbaşkanlığı yapan, ülkeyi II. Dünya Savaşı cenderesinden geçiren yüksek bir tarihi kişiliği vardı (Ahmad, 2010: 58). 1950 seçimlerinden sonra İnönü sadece bir muhalefet partisi lideriydi. Lakin hiç kimse onu öyle görmedi. DP'liler ise onun tarihi kişiliği ve devletin sivil ve askeri bürokrasisi içindeki prestijinden çekinerek (Kocak, 2009: 124 - 125) dolayısıyla kendilerini adeta bir iktidarsız iktidar gibi hissederek aşağılık kompleksine girmiş olabilirler. DP'liler onun gölgesinden kurtulmak için Milli İrade kavramını yeniden formüle ettiler. DP'nin tüm iktidarı boyunca sürekli dillendirilen bu kavramın DP nazarındaki anlamının, su katılmamış bir çoğunlukçu demokrasi anlayışı olduğu söylenebilir. Dahası bir yerde bu haliyle bu kavram Türk sağına miras kaldığı da (Ahmad, 2010: 58) iddia edilebilir. DP yönetimin Milli İrade formülü ile İnönü'ye saldırma taktiği bir aşamada tek parti dönemin tatsız hatıralarının İnönü ve CHP üzerine yapışmasında etkili olduğu söylenebilir. Öte yandan DP'nin her fırsatta İnönü'ye saldırması, 1952 ortalarından itibaren İnönü'nün yeniden popülerliğini artmasına sebep olduğu (Ahmad, 2010: 68; Yalman, 1997: 1588) da söylenebilir. Öyle ki; DP 1950 yılında programını okurken devri sabık yaratmayacağınız dediği zaman MP adına konuşan Bölükbaşı “Biz yeni iktidardan mazinin hesabını sormasını istiyoruz.” derken, 1954 yılında yine aynı kürsüden aynı Bölükbaşı bu kez Menderes'e, “Koltuğunun altında haç taşıyan sahte hacı... Tükenmez şerbeti gibi hep bir Halk Partisinden bahsediyorsun.” diyerek

bağırması ve oturumdan men cezası alacak raddeye gelmişti (TBMM, 18 Kasım 1953: 315).

Üçüncüsü; Yukarıda belirtildiği üzere, toplum katında İnönü'nün popülerliğinin yeniden arttığını fark eden DP yönetimi bu kez CHP ile İnönü'nün yollarını ayırma strateji gütmeye başladığı söylenebilir. Bu anlamda DP'liler CHP'lileri hala Milli Şeflerine bağlılar şeklinde eleştirmeye başlamışlardır. Bu eleştirilere Erim, en güzel programların bile yeteneksiz insanlar elinde heba olabileceği için her demokraside az yâda çok şahısların öneminin olduğunu, bu yüzden DP'liler hala Milli Şeflerine bağlılar eleştirisinin çokta anlamlı olmadığını (Unat, 2008: 55) söylüyordu. Bu tarihlerde İnönü den yoksun bir CHP belki DP için ciddi bir alternatif olmaktan düşüş anlamına geldiği söylenebilir. Mesela; Devlet Bakanı Muammer Alkant, mecliste yaptığı bir konuşmada Manisa ve Balıkesir olayları CHP içindeki İnönü hizbine umarım Milli İradeye saygı duyması gerektiğini öğretmiştir. İnönü hizbi diyorum çünkü CHP içinde İnönü'nün girişimlerini ayıplayan vatandaşların olduğunu biliyorum (TBMM, 28 Kasım 1952: 369) diye konuşarak CHP – İnönü ayrımına net bir şekilde değinmektedir. Yine aynı şekilde, 15 Eylül 1952 yılında DP İstanbul İl Toplantısında konuşan Mükerrer Sarol, *“CHP ile alıp veremediğimiz hiçbir şey yoktur; mesele İnönü meselesidir. İnönü olmasaydı aramızda halledemeyeceğimiz hiçbir şey olmazdı...”* (Ahmad, 2010: 70), (Şentürk, 2012: 172) sözleri de bu açıdan yorumlanabilir. Bir başka örnekte Menderes meclis kürsüsünden İnönü'ye şöyle hitap ediyordu; Paşam artık ben devrimi yaşadım diyerek bırakın bu mücadeleleri ve bize de bunlar benim yetiştirdiğim evlatlarım benim yetiştirdiğim nesiller deyin. Bizde artık geçmişi karıştırmayıp o yaşananlar o günlerin koşulları gereğiymiş deyin kapatalım. Herkes size hürmet etsin. Fakat kürsüye gelip milletin huzurunu kaçırsanız maziye eşelemek durumunda kalırsınız (TBMM, 28 Kasım 1952: 385) sözleri ile esasen DP yönetiminin isteklerini özetliyordu denilebilir. Fakat İnönü 7 Ekim 1952 tarihinde Manisa'da yaptığı konuşmasında, CHP'nin iktidar zamanlarında başında ben vardım, şimdi muhalefete düştü diye bırakıp gitmem (Aydemir, 2011: 119) diyerek olayı netleştirmiştir. Toker, DP'nin İnönü süz CHP isteğini, gerçekleştiremeyeceğini anlayınca CHP siz bir muhalefet istemeye başladığını ve bu isteğin onu Tahkikat Komisyonu kadar götürdüğü yorumunu yapmaktadır (Toker, 1991: 213).

Sonuç olarak, DP yöneticilerin içinde bulunduğu İsmet Paşa fobisi bir yerde DP'nin saldırgan bir politika izlemesinde etkili olduğu ileri sürülebilir. Bunun yanında geçmiş üzerinde günü kurtaran bir politik geleneği de Türk Siyasi Hayatına miras bıraktığı idea edilebilir. Bu ruh hali politik geleneğimizin, yumuşak, üsluplu ve olay eksenli politik tartışmalar ile uzlaşmacı bir yaklaşım geliştirmesini olumsuz etkilediği söylenebilir.

3.2.6. DP İktidarında Basın (1950 – 1954)

Türkiye’de tek parti yönetimine karşı eleştiriler siyaset sahnesinden önce basından geldiğini ve Tek Parti CHP’sine karşı Vatan ile Tan gazetelerinin bir muhalif cephe oluşturduğuna değinmiştik. Bu kapsamda DP kuruluş aşamasında ve muhalefet yıllarında özgür basın tarafından yoğun bir şekilde desteklenmişti (Karpat, 2017: 245), (Atılğan, 2015: 258). Mücadelesinin eksenine demokrasiyi koyan, antidemokratik kanunların kaldırılmasını, basın özgürlüğünün artırılıp güvence altına alınmasını isteyen DP, muhalefet yıllarında haklı olarak özgür basın tarafından savunulmuş ve DP de iktidara gelir gelmez görece liberal denilebilecek bir basın kanunu hazırlayarak (TBMM, 14 Temmuz 1950: 11 - 15) bu vefa borcunu ödeyerek, basın ile iyi ilişkilerini iktidar yıllarının ilk dönemlerinde de sürdürdüğü söylenebilir. Fakat DP’nin muhalefetyken dile getirdiği ve hükümet programına aldığı demokratikleşme adımlarını atmaması, bazı aydın ve özgür basın mensuplarının iktidarı eleştirmeye başlamasına sebep olduğu (Bakoğlu, 2000: 110) görülmektedir. Eleştirilere karşı son derece hoşgörüsüz olan DP, ilk önce kendisini eleştiren basın mensuplarını yıldırma politikası izlediği söylenebilir. Mesela; 9 Eylül 1951 tarihinde CHP Milletvekili ve gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın’ın Ulus gazetesinde “Gözü Kapalı Oy Kullanmak” isimli yazısından dolayı Yazı İşleri Müdürü Cemal Sağlam’a dava açtı ve Sağlam davadan berat edince DP Yalçın’ın dokunulmazlığını düşürüp ona dava açtı (TBMM, 18 Nisan 1952: 447). Devam eden süreçte 79 yaşındaki H. C. Yalçın hapse girdi. Bu olayı Eroğul hükümetin basına gözdağı olarak (Eroğul, 2003: 124) yorumlar. DP iktidarı boyunca basına baskı artan oranda devam ettiği görülmektedir. Bu anlamda Ankara Ceza Evinin 10 numaralı koğuşu, 800 den fazla basın mensubunun hapis yattığı bir yer olarak, Ankara Hilton şeklinde ünlenmiştir (Çakır, et al., 2017: 264 - 267), (Pekman, 2016). Zamanında DP saflarında yer almış olan Nadir Nadi 11 Şubat 1951 tarihinde Cumhuriyet gazetesinde yazdığı “Hangi Demokrasiyi Kime Karşı Koruyacağız?” isimli yazısında, Hürriyet Misakına imza atmış, demokrasiyi ve özgürlükleri geliştirmeyi

muhalefet yıllarında bayrak edinmiş bir partinin şimdi antidemokratik kanunlara sarılmasının her şeyden önce kendisi için bir talihsizlik olduğunu yazmaktaydı.

Cumhuriyet, Milliyet, Hürriyet, Akşam, Tasvir, Yeni Sabah, Yeni İstanbul, Gece Postası, Vatan gibi birçok gazete muhalefet yıllarından beri destekledikleri DP'den demokrasi hususundaki beklentilerini karşılamamasından ötürü yavaş yavaş dönmeye başladıkça (Duman, 2016: 152), hükümette karşı önlemler almaya başladığı görülmektedir. Bu kapsamda DP iktidarına kadar özel bir şirket tarafından eşit şekilde basın kuruluşlarına dağıtılan kamu ilanlarını, 1 Ağustos 1951 tarihinde Bakanlar Kurulu kararı ile Başbakanlık inisiyatifine geçirdi (Çakır, et al., 2017: 261 – 262; Gazete, 1951: 1717 - 1721) Bu karara tepki olarak dönemin önde gelen basın kuruluşlarından olan Hürriyet Gazetesinin sahibi Sedat Simav, basın camiasına; *“kaleminizi kırın ama satmayın”* çağırısı yaptıysa da, resmi ilanların başbakanlıkça dağıtılması birçok basın mensubunu zora soktuğu (Öymen, 2011: 378) söylenebilir. Öyle ki; sırf resmi ilanlardan yararlanmak için satışı olmayan gazeteler çıkmaya başladı. Resmi ilanlara tamah etmeyen özgür basında baskılar görmeye başladı (Erim, 2005: 525). Hükümet eleştirel ve özgür basına resim ilanları vermediği gibi, özel ilanları da almaması için çabalar harcadığı (Çakır, et al., 2017: 269) görülmektedir. Resmi ilanları dağıtmak suretiyle oluşturulmuş olan besleme/yandaş basın (Bakoğlu, 2000: 74) politikası ile Eroğul hükümetin 10 yıl boyunca siyasi havayı zehirlediğini (Eroğul, 2003: 111) ileri sürer. Bu tarihlerde Başbakan'ın metres ilişkileri dillere pelesenk olmaya ve karikatürize edilerek basında işlenmeye başlandığı (Toker, 1991: 117) görülmektedir. Erim, Menderes'in doğrudan besleme olmayan basından, resmi ilanlar karşılığında direk kendi şahsına saldırmamalarını istediğini (Erim, 2005: 553) yazar.

CHP'lilerin hükümetin basın özgürlüğünü kısıtlayan uygulamalarına eleştirmelerine karşılık olarak DP'lilerde CHP döneminde kapatılan gazetelerin örneklerini veriyorlardı. Buna karşılık olarak H. C. Yalçın, 23 Mayıs 1952 tarihinde Ulus Gazetesinde yazdığı, “Maziyi Tenkit” başlıklı yazısında, eskiden bizim zamanımızda gazete kapatan başbakan, bu gün sizin zamanınızda cumhurbaşkanlığı yapmaktadır (Bakoğlu, 2000: 260) diyerek esasen konunun bir başka boyutuna dikkat çekmekteydi.

Muhalefet Malatya Suikastında parmağı bulunduğu anlaşılan Necip Fazıl ve Büyük Doğu dergisinin (Duman, 2016: 152) manevi yükünün hükümetin resmi ilanlar

politikası dolayısı ile omuzlarında olduğunu (TBMM, 27 Mayıs 1953: 425 - 426) idea ediyordu.

Resmi ilanlara rağmen basın eleştirisindeki artışı engelleyemeyen hükümet, Türk Ceza Kanunun (TCK) 141 ve 142. Maddelerinde ön görülen cezaları arttırarak (TBMM, 3 Aralık 1951: 10 - 11) basına gözdağı vermenin dozajını arttırdığı söylenebilir. Öte yandan, 1952 yazında hükümet basın çalışanlarının özlük haklarını genişletip güvenceye alan bir kanun çıkarttı (TBMM, 13 Haziran 1952: 210 - 216). Bu kanun sayesinde Türk Basın çalışanları ilk kez profesyonel gazeteci kimliğine kavuşmuş oldu. Fakat bu olumlu kanun demokrasi ve özgürlükleri artırıp güvenceye alma vaadi ile iktidara gelen DP iktidarının 3. yılına girilmesine rağmen bu vaatlerini yerine getirmemiş olmasından dolayı, onu muhalefet yıllarından bu yana destekleyen basın ve aydınların yaşamakta olduğu hayal kırıklığını (Görücü, 2016: 353) giremediği söylenebilir.

Muhalefet yıllarında radyoda muhalefetin sesinin yetirince duyulmadığından şikâyet eden DP, kendi iktidarı döneminde radyoda muhalefetin sesini tamamen susturmuştur (Toker, 1991: 116). Osman Bölükbaşı, devletin radyosunu hükümetin propaganda aracına dönüştüren bir partinin, ülkeye demokrasi getirme vadine ihanet içinde olduğunu ve istifa etmesi gerektiğini dile getiriyordu. Bu eleştiriler karşısında Menderes, radyonun adil kullanılması hususuna daha fazla dikkat edeceklerini söylese de, son demde devletin malı olan radyoyu kullanma hakkının hükümete ait olduğunu söylüyordu (TBMM, 2 Nisan 1951: 107 - 119). İnönü, hükümete radyodan hükümet propagandası yapmamaları gerektiğini söylemelerine rağmen, hükümetin birde muhalefete karşı suçlama yaptığını ve muhalefetin aynı kanaldan karşılık veremediğini dile getirdi. Menderes ise, iktidar olarak devletin radyosunu kullanma hakkının iktidara ait olduğunu, muhalefetin buradan yalan yanlış propaganda yapmasına izin vermeyeceklerini dile getiriyordu (TBMM, 18 Kasım 1953: 320 - 325). 1954 Petrol Kanunu görüşmelerinde CHP Sözcüsü Faik Ahmet Barutçu, radyoyu dinleyenler hükümet icraatlarını değil, iktidarın muhalefete saldırısını dinliyorlar. Radyonun demokratik kullanımı bu mudur? diye sorarken, Menderes, cevap olarak bir radyo melesidir tutturmuşlar gidiyorlar, radyoyu hükümetin daha çok kullanması demokrasinin olmadığı anlamına gelmez karşılığını vermekteydi (TBMM, 4 Mart 1954:

227 - 230). Hükümetin niçin radyo konusunda bu kadar ısrarcı olduğu, o zamanın Türkiye’inde okuma yazma oranlarının azlığına karşın her kahvehanelerde bulunan ve evlerdeki sayısı da gittikçe artmaya başlayan radyonun etkisi ile bağdaştırılabilir.

1954 yılına gelindiği zaman, DP şimdiye kadar izlediği politikalar sebebiyle özgür basın tarafından yoğun bir şekilde eleştirilmeye başlanmıştı. Bu sebeple DP 1954 seçimlerine ramak kala meclise basın hürriyetini kısıtlayan Neşir Yoluyla ve Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun isimli bir yasa getirdi. Özetle bu kanun; basında namus, şeref, haysiyet, itibara, şöhrete ve servete zarar verecek suçlamalarda bulunanlar ile kişisel ve ailevi durumları açıklayanlara 6 aydan 3 yıla kadar hapis ile 1.000 liradan 10.000 liraya kadar para cezası ile cezalandırıyordu (TBMM, 8 Mart 1954: 472). Fakat muhalefet partileri en çok bu kanunda, devlet görevlerine yapılan bir suçlamanın mahkemede ispat hakkının²⁸ olmadan ilgili cezasının uygulanması hususuna takılmışlardı. Türkiye Köylü Partisi Meclis Grubu adına konuşan Seyhan Milletvekili Cezmi Türk bu son kıstas için, “...*Bu ne zihniyettir arkadaşlar?*” 1954 yılının Demokratik Türkiye’si adına dünyadan ben utanıyorum “*Bu gün herhangi bir otorite bu kanunu Türk Milletine demokratik diye kabul ettiremez.*” diyerek tepkisini belli etmiştir. CHP Sözcüsü Barutçu ise, bizde bakan olduk arkadaşlar, birisi bana bir suç isnat ederse onu mahkemeye veririm, ideasını ispat edemezse mahkeme cezasını verir. Rica ederim bu kanun bu haliyle çıkarsa gazetecide serbest eleştiri için cesaret kalmaz diyordu (TBMM, 7 Mart 1954: 397 - 431). Hükümet ise, Türkiye’de gazete çıkartmanın kolay olmasından dolayı çok fazla gazete çıktığını ve bu yüzden ahlak ve edep seviyesi ile devletin siyasi ve mali itibarının korunması amacıyla böyle bir kanunu ihtiyaç olduğunu savunuyordu (TBMM, 7 Mart 1954: 408 - 409). Bu konun dolayısı ile konuşan Osman Bölükbaşı, DP’nin kendisinden beklenen hareket olan demokrasiyi ileri götürmek yerine geri götürdüğünü söyledi. Nadir Nadi ise ispat hakkının demokrasi ile bağdaşmayacağını vurguladı (TBMM, 8 Mart 1954: 473 - 481).

Bütün muhalefetin itirazlarına rağmen seçimlere az bir süre kala Neşir Yoluyla ve Radyo ile İşlenecek Cürümler Yasası 300 evet oyu ile meclisten geçerek yasalaştı (TBMM, 9 Mart 1954: 569). Fakat bu kanun zaman içinde muhalefetin dışında DP’li

²⁸ **İspat Hakkı:** Diyelim ki bir bakanın yolsuzluk yaptığını yazdınız ve mahkemeye sevk edildiniz. Bu durumda kanunda öngörülmüş olan cezanızı alırsınız. Yazdıklarım doğru işte belgelerim diyemezsiniz çünkü ispat hakkınız yok (Öymen, 2009: 468 - 470).

bazı milletvekilleri tarafından bile kabul edilemez görülerek DP içinde doğacak olan muhalif “19’lar Hareketinin” ve dolayısı ile 1955 yılında siyaset sahnesine çıkacak ve bir ara ana muhalefet partisi olacak kadar yükselecek olan Hürriyet Partisi’nin (HP) oluşumuna giden taşları döşediği söylenebilir.

Sonuç olarak, demokrasi ile başa gelen DP’nin kendisinin demokrasi ile bağdaşmayan politikalarının eleştirilmesine karşılık olarak o da basın kanunu ceberrutlaştırmaya gittiği (Kili, 2002: 357) söylenebilir. Bu kapsamda; önce kamu ilanlarını başbakanlık inisiyatifine almıştır. Kendisini desteklemeyen özgür basına kamu ilanları vermediği gibi özel ilanları da almaması için çaba harcamıştır. Devlet kurumlarını yandaş gazetelere üye yapmıştır (Öymen, 2004: 634 - 635). Daha sonra o zaman için yeterli olmayan gazete kâğıdı dağıtımını tekeli almıştır. Bundan sonrada beğenmediği basına kâğıt tedarikini kestiği (Baban, 2009: 328) görülmektedir. Daha sonra örtülü ödenek fonları ile besleme basın oluşturmuştur. Devlet radyosunu hükümet propagandası aygıtına çevirmiştir. (Çakır, et al., 2017: 270). Özellikle 1954’ten sonra muhalif gazeteleri susturma, gazetecileri hapse atma politikasını iyece baskınlaştırdığı (Karpat, 2017: 495 - 500) görülmektedir.

3.2.7. DP’nin Demokrasi Anlayışı

DP’nin demokrasi anlayışının çoğunlukçu bir ekseninde olduğu ve demokrasiye bir sayı rejimi olarak görüp, sandığa indirgediği idea edilebilir. Mesela; Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu, bir konuşmasında; demokrasi bir sayı rejimidir ve bu sistemde yığınların dediği olur. Bizde bir avuç aydının değil, bizi seçen kitlelerin isteklerin uymak zorundayız (Ahmad, 2010: 67) demiştir. Bir başka örnek; Menderes, CHP’nin Haksız İktisapları kanunun görüşmelerinde, eğer bu yaptığımız yanlışsa, bedelini 3 ay sonra seçimlerde mertçe ödemeye hazırız (TBMM, 14 Aralık 1953: 173 - 174) diyordu. Bu anlayışla hareket eden DP seçildikten sonra halkın ona her konuda her şeyi yapabilme yetkisini verdiği (Zürcher, 2000: 323) kabulüyle hareket ederek, muhalefeti boğma politikasına yönlendirdiği söylenebilir. Mesela; 1954 seçimlerine giderken, muhalefet partileri seçim ittifakı hususunda bazı görüşmelere başlamıştı. Buna mütevellit Menderes, “*Arkadaşlar demokrasinin temel şartı serbest seçimlerdir. Telaşları nedir? Suyu düşmüş gibi neden bir birlerine sarılıyorlar?*” diyerek bu husustaki rahatsızlığını dile getirdiği zaman, Bölükbaşı; “*Menderes, bu mevzuda çok*

dertlisin bir kanun çıkarda iş birliğine mani ol, rahat et. (TBMM, 7 Mart 1954: 427)” dediği zaman belki de bir trajikomik espri yapmıştır. Fakat DP hem 1954 yılında muhalefetin karma liste usulü ile seçimlere girmesini, 1957 yılında da güç birliği yapmasını engelleyen yasalar çıkartmıştır (Üskül, 2006 : 28). Bu anlayış ekseninde hareket eden DP, seçildikten sonra tüm devlet teşkilatını tekelleştirme hakkının olduğunu kabulüyle politika ürettiği (Ahmad, 2010: 68) söylenebilir. Bu kapsamda radyo DP propaganda aygıtına dönüştürüldü, memurların 25 yıl dolmadan emekli edilmesine yönelik bir düzenleme yaptı. Emekli olan memur çalışırken aldığı maaşının üçte birini alıyordu. Toker bu durumu memurların başına bir demokrasi kılıcı asıldı şeklinde (Toker, 1991: 224) ifade eder. Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu’nun 29 Ağustos 1950 tarihli demecine göre söylediği; memurların akıllarını başlarına toplamamaları sonucu onların hakkından gelecek kanunu çıkartmamız bizim bir saatimizi alır (Bakoğlu, 2000: 104) şeklindeki sözü de memurlar üzerindeki baskıya ve DP’nin demokrasi anlayışına örnek olarak gösterilebilir. 14 Mayıs genel seçimlerinden sonra 3 Eylül belediye seçimlerini de büyük bir farkla DP’nin kazanmasından sonra Menderes, CHP’yi 14 Mayıs da Türk milleti iktidardan, 3 Ekim de de muhalefetten men etmiştir (Ahmad, 2010: 61) diyerek adeta aklındaki demokrasi algısına göre CHP’yi artık dinlenmeye değer görmez görmüştür denilebilir. Bu yorumu destekler mahiyetteki bir diğer örnek ise, DP’nin 1954 seçimlerini kazanmasından sonra Menderes’i tebrik etmeye giden Yalman’a Menderes, şimdiye kadar benim davranışlarımı vatandaşların beğenip beğenmediği ve nasıl davranmam gerektiği hususunda sizlere danışmaya değer veriyordum. Ama halkın coşkun güveni böyle bir danışmaya gerek olmadığını gösterdi (Yalman, 1997: 1639) dediği şeklindeki naklidir.

Dönemin önemli işadamlarından olan Nejat F. Eczacıbaşı, DP’nin ekonomiye olan liberal yaklaşımını bir türlü siyasete yansıtamadığını, hatta siyasi liberalizmin ekonomik liberalizmi bitireceğini düşündüğünü (Eczacıbaşı, 1999: 89 - 90) ifade eder. Karpat’ın DP’nin iktisadi gelişme adına gerekirse bir takım özgürlükleri kısıtlama yoluna (Karpat, 2017: 500 - 551) gittiğini söyleyerek bu görüşü desteklemektedir. Eğer demokrasiyi kurmak kolay olsaydı bunu CHP yapardı diyen Menderes, demokrasiyi gerçekleştirmeye çalışmayı yağlı direğe çıkmaya çalışan birisine ve muhalefeti de onu paçasından aşağı çeken birisine benzeterek (TBMM, 18 Kasım 1953: 319), bir yerde çarpık ve tehlikeli bir demokrasi anlayışında olduğu söylenebilir.

DP kurulduktan sonra sürekli demokrasi vurgusu yapmış ve nihayetinde demokrasi vadiyle iktidara gelmişti. Fakat muhalefette kullandığı liberal dil ve özgürlükçü anlayış, iktidara gelince yerini otoriter bir zihniyet ve uygulamalara bıraktığı (Karpaz, 2017: 470) görölmektedir. DP'ye muhalefet yıllarında dile getirdiğı ve programına aldığı antidemokratik kanunlar, anayasa değışikliğı, grev hakkı gibi vaatlerini niçin yerine getirmediğı söylendiğı zaman Menderes, hükümetlerin programlarında her vadettiklerini gerçekleştirecekler diye bir kuralın olmadığını (TBMM, 7 Mart 1954: 425) söylemiştir.

Kongar, DP'nin neden kendisini iktidara taşıyan demokrasiyi daha sağlam ve sağlıklı temellere oturtmak yerine, onu bir çoğunluk diktatörlüğüne dönüştürdüğü sorusuna 3 sınıflandırma ile yanıt verir:

Birincisi, DP'nin kurucuları ve yönetici eliti tek parti döneminde yetişmiş demokrasi anlayışları sığ kalmış insanlardı (Kongar, 2011: 191 - 192). Bu hususu 1950 seçimlerini DP'nin kazanmasının ardından Ulus'ta "Görünüş ve Gerçek" isimli makalesi ile köşesine taşıyan Peyami Safa, DP'lilerin mayasında CHP markası olduğunu, görünüşte DP'li gerçekte CHP'li olduklarını yazmaktaydı (Bakoğlu, 2000: 238). Fakat burada CHP içinde sayısal ağırlığı az olmasına karşın, İnönü tarafından desteklenmesiyle çok partili hayata geçişte demokrasinin CHP ve ülke nazarında içselleştirmesinde samimi katkıları bulunan CHP içindeki 35'ler hareketini ayırmak gerektiğı söylenebilir (Köse, et al., 2021: 1051 - 1052). Vicdan ve Toplanma Hürriyetine Yönelik Kanun görüşmelerinde kürsüye gelen Köylü Partisi Grup Sözcüsü Cezmi Türk'ün,

"Özetle kısaca şunları söylemek istiyorum, vaktinizi fazla almayacağım. Adnan Menderes Hükümetini, kabul ettiğimiz kanunla, en son Şemsettin Günaltay Hükümetinden teslim aldığı yönetimin halefi olarak değil, ondan evvel şikâyetçi olduğu Recep Peker Hükümetinin halefi görüyorum. İcraat ve zihniyetinin maalesef o yolda gitmekte olduğuna inanmaktayım. Ancak bir eksiğiniz var, içinizde bir otuz beşler yok. (TBMM, 23 Temmuz 1953: 1130)." sözleri DP'nin demokrasiye bakışı hakkında fikir verebilir. DP'lilerin en çok şikâyet ettiği Recep Peker'in liberal demokrasi için söyledi, "Zigana dağlarının tepesinde portakal yetişmez" sözü ile Menderes'in söylediğı, "Amerika, İngiltere asırlar boyunca spor yapar gibi demokrasiyi geliştirmişler. Bizim coğrafi durumumuz onlarınki gibi mi? (Erim, 2005: 572)" sözleri esasen iki zihniyetin paralellliğini göstermesi bakımından önemli olduğu söylenebilir.

Kongar'ın ikinci yanıtı ise, toplum bilimseldir. Batılı toplumların coğrafi keşifler ve sanayi devrimi ile elde ettiği sermaye birikim ve sınıf bilinci Türkiye de oluşmamıştır. Yani Türkiye'de şeffaf seçimler, laiklik, kadın hakları, bağımsız yargı, hukuk devleti, basın özgürlüğü, çok partili hayat gibi demokratik kurum ve kurallar aşağıdan yukarıya bir halk hareketi yani bir halk mücadelesi sonucu halk tarafından özümseyerek değil, yukardan aşağıya bir dayatma ile gerçekleştirilmiştir. Çok partili hayata geçişle birlikte iktidara gelen politikacılarda esasen demokrasi kültürü oturmamış bir toplumun temsilcileri olarak kendileri de bu kültürü yeniledikleri (Kongar, 2011: 179) şeklindedir.

Kongar'ın üçüncü yanıtı ise dış dinamiklerdir. Türkiye'nin çok partili hayata geçişi ile Soğuk Savaşın başlangıcının aynı tarihlerdir. Bu aşamada henüz blokların tam olarak belirginleşmediği 1945'lerde Batı bloğunda yer almak için dönemin Türk siyasal eliti konjonktür gereği demokratik olmanın önemli ve etkili olacağını düşünmüş olabilir. Lakin 1950'ye gelindiğinde Soğuk Savaşın tarafları iyice belirginleşmişti. Üstelik Batı bloğunda olunması için demokratik olmadan ziyade antikomünist olmanın önemi büyüktü. Bu konuda çok partili hayata geçmiş olan Türkiye'nin çok istediği ve defalarca başvurusunun ret edildiği NATO'ya Tek Partili Portekiz ve İspanya'nın çok daha önce girmiş olmaları hatta Türkiye'nin 20 Nisan 1952 tarihinde NATO'ya giriş anlaşmasını Tek Parti Rejimli Salazar Portekiz'inin başkenti Lizbon'da imzaladığı görülmektedir. Yani DP yönetimi sırasında Türkiye'ye mensup olduğu Batı bloğu ile ilişkilerini perçinlemek demokratik olmasından ziyade antikomünist olması hususunda bir beklenti, kıstas veya baskının geldiği söylenebilir. Nitekim hükümet Kore'ye asker gönderilmesini protesto edenlere sert müdahalelerde bulunmuş ve bu müdahaleleri komünizmle mücadele olarak açıklamıştır (Öymen, 2004: 556 – 557; Aksoy, 2019: 8 - 9).

Yukarıda değinilmeye çalıştığı üzere, DP'liler hem yetiştikleri zihniyet hem toplumsam bilinç hem de uluslararası konjonktür gereği demokrasiyi bir çoğunluk diktatörlüğü olan çoğunlukçu demokrasi anlayışı ekseninde benimsediği söylenebilir.

Sonuç olarak, CHP 1945 – 1950 arasında diğer siyasi partilerle karşılaştırıldığı zaman, demokrasinin temel şartı olarak gördüğü eleştirilere tahammül konusunda iyi bir sınav vererek muhalefetin haksız ve ölçsüz eleştirilerine bile sabır gösterdiği söylenebilir. CHP bu konuda DP'yi de 1945 – 1950 arasında kendisinin başlattığı demokratik

adımları geliştirmemekle suçluyordu (Karpaz, 2017: 479 - 482). Fakat DP'nin çoğunlukçu demokrasi anlayışı, onu demokrasiyi geliştirip sağlamlaştırmak yerine, muhalefetin sesini kısma ve ortadan kaldırmaya yöneldiği söylenebilir. DP iktidarı boyunca muhalefetten gelen her türlü eleştiriye karşı 10 yıl boyunca Milli İrade klişesini tekrarlayarak (Ahmad, 2010: 68), CHP'nin geçmişine saldırarak (Eroğul, 2003: 123), stratejiden yoksun günü kurtaran taktikler ile siyasi varlığını sürdürmeye çalıştığı söylenebilir. Karpaz bu taktiğin uzun vadeli yarar getirmeyeceğine dikkati çekerken (Karpaz, 2017: 482), İngiliz Gazeteci Tyonbee de bunun doğası gereği ilelebet kullanılamayacağına vurgu yapıyordu (Bakoğlu, 2000: 141). Aradan uzun yıllar geçtikten sonra, bu demagoji taktiğinin Türk sağına bir miras olarak kalıp uzun yıllar kullanılmaya devam ettiği söylenebilir.

DP'nin demokrasiye yaklaşımının nasıl olduğunun izlenmesi hususunda önemli olabilecek bir diğer konuda, antidemokratik kanunlar meselesi olduğu söylenebilir. DP muhalefet yıllarında mücadelesinin eksenine antidemokratik kanunların değiştirilmesi meselesini koymuştur. Bu konudaki yürüttüğü sıkı muhalefetin de etkisi ile CHP'nin bazı antidemokratik kanunları kaldırmasında²⁹ etkin rol aldığı söylenebilir. 1950 yılında DP iktidar olduğu zaman ilk hükümet programını okuduğu zaman, antidemokratik kanunların kaldırılacağından bahsetmiştir. Fakat MP Sözcüsü Osman Bölükbaşı, 5 yıldır DP tarafından sürekli dile getirilen antidemokratik kanunların neler olduğunun belirtilmeyip sadece kaldırılacağından söz edilmesini eleştirmiştir (TBMM, 31 Mayıs 1950: 58). DP' 10 ay süren ilk hükümeti sırasında antidemokratik kanunlar hakkında her hangi bir adım atmamıştır. II. DP hükümeti programında da antidemokratik kanunların kaldırılacağı konusuna yer verilmiştir. Fakat II. Menderes hükümetinin güvenoyu yoklamasında söz alan CHP Sözcüsü F. A. Barutçu, 5 yıl boyunca her gün antidemokratik kanunlardan şikâyet eden iktidardaki dostlarımız, en esaslı antidemokratik kanunları yaşatmaya devam etmekte diyerek eleştirmiştir. Yine aynı şekilde MP Sözcüsü Bölükbaşı da, 10 aydan beri antidemokratik kanunların kaldırılmamış olmasını eleştirdi (TBMM, 2 Nisan 1951: 79). Bu eleştirilere yanıt için kürsüye gelen Menderes, antidemokratik kanunların tespiti için bir komisyonun

²⁹ Sıkıyönetimi kaldırması, hükümete gazete kapatma hakkı veren Basın Kanunun 50. Maddesini kaldırması. Kolluk kuvvetlerine mahkeme kararı olmaksızın tutuklama yapma hakkı tanıyan Polis Salahiyetleri ve Vazifesi Kanunun 18. Maddesini kaldırması, Tek dereceli seçim yasanın kabul etmesi, üniversiteye özerklik veren yasanın kabulü, yeni seçim kanunun kabulü gibi değişiklikler.

kurulduğunu, fakat antidemokratik kanunlardan önce değişmesi gereken şeyin zihniyet olduğunu söyledi (TBMM, 2 Nisan 1951: 108 - 115). İlgili komisyon 9 ay süren çalışmasından sonra hazırladığı raporda 36 tane antidemokratik kanunun yanında anayasanın değiştirilmesini ve anayasa mahkemesinin kurulması gerektiğini belirtmiştir. DP bu raporu kamuoyu ile muhalefetin baskısı sebebiyle bir yıl sonra paylaşmıştır (Bakoğlu, 2000: 203 - 204). DP'yi muhalefetin bu raporda belirtilenlerin neden yerine getirilmediği hususunda sıkıştırdığı bir zamanda Menderes, bu komisyonun ortaya koyduğu antidemokratik kanunların pek kayda değer bir yanının olmadığını söylemiştir (TBMM, 7 Mart 1954: 425). Nitekim Bu raporda bahsedilen antidemokratik kanunların kaldırılması için gerekli adımlar bir türlü atılmamış ve bu raporda zamanla hasıraltı edilmiştir (Baban, 2009: 386; Karpat, 2017: 496).

CHP 30 Mart 1953 tarihinde yayınladığı bildiride, anayasanın ve seçim kanun değiştirilmesi, partizan idareye son verilmesi, irticaya karşı önlem alınması gibi isteklerin yanında, antidemokratik kanunların kaldırılması da bulunuyordu (Bakoğlu, 2000: 159). Çok cılız olsa da DP içinde de bu dönemde Anayasanın değiştirilmesini dile getirenler olduysa da (TBMM, 24 Aralık 1952: 394), bu konuda anayasanın dilinin Osmanlıcaya çevrilmesi dışında bir adım atılmadığı³⁰ görülmektedir. CHP Sözcüsü A. F. Barutçu, eskiden antidemokratik kanunları eleştirip onlardan kurtulmak isteyen zihniyetin yerini, şimdi onları koruyup savunan bir zihniyet almıştır (TBMM, 2 Nisan 1951: 422) diyerek hükümetin antidemokratik kanunlar hususundaki politikasını eleştirmiştir. Ankara Milletvekili Mümtaz Faik Fenik, akademisyenlerin siyasi yazı yazması ve demeç vermesine yasaklayan kanun görüşmelerinde antidemokratik kanunlara değinerek iktidarı eleştirmiştir. Fenik, buradaki konuşmasında 5 yıllık muhalefet mücadelesinin merkezine antidemokratik kanunların değiştirilmesini koyan DP'nin, 3 yıldır iktidarda olmasına rağmen hala bu kanunları değiştirmemiş olmasını, şark kurnazlığı yaparak demokrasiye soysuzlaştırmak olarak eleştirmiştir. Yine bu kanunu görüşmeleri sırasında konuşan Milletvekili Hüsnü Akyol; *“Arkadaşlar anlaşıldı*

³⁰ 1928 harf devriminden sonra hızla yeni kelimeler, ilim, edebiyat, basın, eğitim alanlarında yaygınlaşmaya başlamasına karşın, hukuk dilinde aynı gelişmeler Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun dilinin hala Osmanlıca oluşundan ötürü gösterilememiştir. İşte bu husus konusunda 10 Ocak 1945 tarihinde Teşkilatı Esasiye Kanunun da bulunun kelime ve terimlerden 144 tanesinin Türkçe karşılığının kullanılması kararıyla (TBMM, 10 Ocak 1945: 47) gerekli adımlar atılmış oldu. Bu kanunun üzerinden 7 yıl geçtikten sonra DP yönetimi 1952 yılında anayasanın bu yeni dilinin uyduruk olduğu ve gençler ile yaşlıların anlaşmasını olumsuz etkilediği gerekçesi ile Anayasanın dilini 1945 öncesine döndürdü (TBMM, 24 Aralık 1952: 424).

ki; antidemokratik kanunları kaldırmayacaksınız. Hürriyetleri teminat altına almak hususunda yeni hükümler getirmeyeceksiniz. Bari bizim hayrata ilişmeyin Allah aşkına (TBMM, 21 Temmuz 1953: 939 - 941).” diyerek Türk demokrasi tarihi açısından oldukça elemli bir hususa değindi söylenebilir.

1950 yılında antidemokratik kanunların kaldırılmasını hükümet programına alan DP’nin neden bu sözünü tutmadığı hususunda muhalefet partilerinin kendisini iyice sıkıştırmıştır. Bunun üzerine söz alan Menderes, hükümetler programlarında her vadettiklerini gerçekleştirecek diye bir kurul yoktur (TBMM, 7 Mart 1954: 425) diyerek esasen bir yerde bu antidemokratik kanun tartışmasına son noktayı koymuştur denilebilir.

Antidemokratik kanunlar meselesinde tarihin garip bir cilvesidir ki; 24 Ocak 1949 yılında Günaltay Hükümetinin güvenoyu yoklamasında söz alan Menderes,

“Tek parti hâkimiyetine dayanan bir sistemde demokratik rejime geçiş devrinin uzayıp gitmesi bu devrin nerede ve nasıl biteceğinin kestirilememesi memlekette, huzursuzluğun başlıca sebebinin teşkil ediyor... Seçim kanunda iyileştirmeye doğru atılan adımın yarı yolda geri alınması bunun bir delilidir... Artık antidemokratik kanunların değiştirileceğinden hiç bahis edilmez olmasını ve adeta her şey olmuş bitmiş gibi bir tavır takınılmış bulunmasını demokrasiye doğru gidişin uzun bir sürünceme devresine götürmek istenildiğinin diğer bir delili olarak göstermek mümkündür (TBMM, 24 Ocak 1949: 165 - 166).”

Menderes yukarıdaki konuşmasında, adeta bu konuşmadan 1 yıl sonra başlayacak olan ve 10 yıl sürecek olan DP döneminin politikasını özetlemiş gibi olduğu söylenebilir.

3.3. CHP Kurultayları (1950 - 1954)

Kurultaylar siyasi partilerin yapılanmalarını yeniden belirlediği dönemler olması bakımından oldukça önemlidir (Söylemez, 2008: 4). Çok partili hayata geçişle birlikte CHP 10 – 11 Mayıs II. Olağanüstü Kurultayında ve bilhassa 17 Kasım 4 Aralık 1947 tarihinde gerçekleştirdiği VII. Olağan Kurultayında partinin genel felsefe ve işleyişini yeni dönemin şartlarına uyarlamada önemli tüzük ve program değişikliğine giderek önemli liberal adımlar attığı (Karpaz, 2017: 475 - 476) bilinmektedir. Çalışmanın incelediği zaman dilimi içerisinde kalan 1950 – 1954 yıllarında da CHP kendi içinde önemli dönüşümlere imza attığı kurultaylar gerçekleştirdiği söylenebilir.

29 Haziran 3 Temmuz 1950 tarihleri arasında gerçekleştirilen VIII. CHP Kurultayı partinin, muhalefet partisi olarak gerçekleştirdiği ilk kurultaydır. Bu yüzden seçim yenilgisinin sebepleri bu kurultayın önde gelen konuşmalarından birisini oluşturduğu söylenebilir. Bu kurultayda sayısal ağırlık eskiden olduğu gibi milletvekillerinden ziyade il delegelenlerine geçmişti. CHP'nin dağılacağına yönelik söylentilerinde gündemde olduğu bu dönemde CHP teşkilatı birçok hususta görüş ayrılığında olsa da, İnönü'nün CHP Genel Başkanlığı hususunda hem fikirdi ve nihayetinde onun tarihsel kişiliği partide yaşanacak bölünmeleri önlediği söylenebilir (Ahmad, 2010: 138 - 140). Bununla birlikte bu kurultaydan hemen önce İnönü ailesini yakından ilgilendiren bir olay olan ve daha sonra uzun yıllar Türk Kamuoyunu meşgul edecek olan Ömer İnönü Davası³¹ gündeme geldi ve VIII. CHP Kurultayına İnönü ailesi bu davanın gölgesi altında girdiği (Söylemez, 2008: 145) görülmektedir. Bu atmosfer içinde toplanan kurultayda, İnönü'nün önerisi ile bundan sonra CHP Genel Sekreterinin kurultay tarafından seçilmesi kararı alındı (Birgit, 2006: 99; Unat, 2008).

Bu düzenleme ile bundan önce yazı işlerinden sorumlu bir birim olan Genel Sekreterlik makamı parti genel başkanından sonraki en önemli mevki haline geldi. Bu yüzden kurultayda Genel Sekreterlik makamı için aday olanlar kıyasıya bir rekabete girdiler. Kulislerde İnönü'nün 35'lerin parlayan yıldızı Nihat Erim ile Eski Başbakan Şemsettin Günaltay arasında kararsız kaldığı fısıltıları dolaşıyordu. Fakat ilk tur seçimlerde kimse

³¹ CHP VIII. Kurultayından 3 gün önce DP Tokat Milletvekili Ahmet Gürman, İçişleri Bakanına sorduğu bir sözlü soruda, 10 Mart 1945 tarihinde İstanbul Taksim civarında saat iki sularında Robert Murat tarafından kullanılan araba tarafından çarpılarak hayatını kaybeden Muzaffer Kayalibay'ın ölümünün sıradan bir trafik kazası olmadığı, Kayalibay'ın Rus eşine ve onun arkadaşlarına sarkıntılık eden alkollü insanların onu çıkan arbede sonucunda ezerek öldürdüğünü ve bunların içinde Ömer İnönü'nün de bulunduğu şeklinde duyumlar aldığını söyleyerek olayın yeniden İçişleri ve Adalet bakanlığı tarafından araştırılmasını istemek suretiyle meclis gündemine taşıdı. Gürman konuşması esnasında; *"Artık bu gün Türk demokrasisinin ışıktı altında, bu karanlıklarda işlenen feciyi, işte böyle birdenbire meydana çıkacaktır."* diyerek adeta söylediklerinin doğruluğundan emin şekilde konuştuğu görülmektedir (TBMM, 26 Haziran 1950: 263 - 264). Nihat Erim İnönü'nün rakiplerinin kurultay öncesi böyle bir idea ile ortaya çıkarak onu meşgul etmeyi ve kurultayı baltalamayı amaçladıklarını idea eder (Erim, 2005: 460). Siyasetin gündeminden kamuoyunun gündemine gelen bu davaya ilişkin süreç yeni tanık ve sanıklarla sürekli genişleyerek gündemde kalmaya devam etmiştir (Söylemez, 2008 s. 93). CHP İnönü Davasının henüz sürdüğü bir aşamada hükümet tarafından çıkartılan genel af yasası kapsamında davanın muaf tutulması talebinde bulundu ve bu dava af kapsamı dışına alınmıştır. Bu yargılanma sürecinde İnönü ailesi oldukça kasvetli günler geçirmiştir (Turan, 2003: 318). Hatta bu dönemlerde İnönü ailesi ile yakın temasta bulunan Erim, İnönü'yü hiç bu kadar üzgün görmediğini söyler (Erim, 2005: 464). Bir yıldan uzun ülke gündemini meşgul eden davada Ömer İnönü suçsuz bulunmuştur. Metin Toker, haberi bile olmadığı bir olaydan ötürü mahkemeye çıkartılan Ömer İnönü Davasını, Celal Bayar'ın başbakanlıktan ayrıldığı zaman oğlu Refik Bayar'ın isminin bir yolsuzluğa bulaşması ve sonucunda berat ile sonuçlanması olayını hatırlattığına (Toker, 1991: 57 - 65) dikkat çeker.

%50 çoğunluğu alamadı ve ikinci tur seçimlere geçildi. İkinci tur seçimlerinde 35'lerin kilit isimlerinden olan Kasım Gülek³² kendi medeni cesareti ve bölünen oyların yardımıyla CHP'nin ilk seçimle gelen genel sekreteri oldu (Balcı, 2015: 118). Bu seçimle birlikte uzun yıllar sürecek olan İnönü – Gülek mücadelesinin yanında, birde seçilmişlerden oluşan CHP Meclis Grubu ile seçilmemişlerden oluşan CHP Yönetim grubu mücadelesinin başladığı (Toker, 1991: 73) söylenebilir.

VIII. CHP Kurultayında parti programından ziyade tüzüğünde yapılan önemli değişiklikler şöyle sıralanabilir;

- Parti Divanının sayısı 40'dan 30'a düşürüldü.
- CHP Genel Sekreterinin parti kurultayı tarafından seçilmesi kararı alındı.
- CHP Genel Başkanlık Vekili makamı kaldırıldı.
- CHP Yönetim Kurulu üyelerinin Parti Divanı arasından seçilecek 15 kişiden oluşması kararı alındı (Parlar, 2010 : 119; Söylemez, 2008: 145 - 146).

Bu kurultayın Ankara Halkevi binasında gerçekleştirilmesi, zaten öteden beri tartışılmakta olan Halkevleri meselesini ve kurultay arifesinde ortaya atılan Ömer İnönü Davalarını politik gündemin ortasına oturtmuştur.

Nihayetinde kendi içinde ve ülke içinde demokratikleşme mücadelesine girişmiş olan CHP, VIII. Kurultayın hemen ardından yol yöntem arayışına hızla devam ederek IX. Kurultayı düzenledi

IX. CHP Kurultayı 26 – 30 Kasım 1951 tarihinde gerçekleştirildi. CHP'nin bir buçuk yıllık muhalefet olmayı deneyimlediği bir kurultaydı. İnönü bu kurultayda 15 kişilik yönetim kurulunun hep 8 kişi toplanmasından ve Genel Sekreterin arandığı zaman

³² **Kasım Gülek** (1905 – 1906): Adanalı zengin bir ailenin oğludur. Galatasaray Lisesi ve Robert Kolejinden sonra eğitimine yurtdışında çeşitlik ülkedeki üniversitelerde sürdürmüştür. Ünlü Ekonomist Keynes'in öğrencisi olan Gülek Columbia Üniversitesi Rektörünün Atatürk'e tavsiyesi üzerine Atatürk'ün talimatı ile siyaseti girmiştir. Hasan Saka hükümetinin en genç bakanı olarak girdiği siyasi yöneticiliğe uluslararası komisyonlarda yöneticilik yaparak ve nihayetinde VIII. CHP Kurultayında genel sekreter seçilerek devam etmiştir (Balcı, 2015: 35 - 54). Gülek doğuştan zengin oluşunun, birçok yabancı ülke görüşünün ve birçok dil bilmesinin ve hiç evlenmemiş olmasının avantajı ile 1950 – 1959 arası CHP Genel Sekreteri seçildikten sonra CHP'nin hiç alışkın olmadığı bir siyaset izleyerek yoğun bir şekilde ülke gezilerine başladı. Gülek'in başına buyruk hareketlerinden dolayı başta İnönü olmak üzere CHP üst yönetici eliti ile arası iyi olmasına rağmen, onu fotoğraftan görüp tanıyan CHP'lilerden onu yüz yüze görerek tanıyanların sayısının fazla olması dolayısı ile CHP kurultaylarına sürekli seçilerek aralıksız olarak 9 yıl CHP genel sekreterliğini sürdürmüştür (Erim, 2005: 541 - 546).

yerinde bulunmamasından ve istifa ettirilememesinden şikâyet etti. Bu şikâyetleri kapsamında Parti Divanının sayısının 25 olması ve aralarından 9 kişilik bir yürütme heyeti seçmelerini önerdi. Genel Sekreterin de Parti Divanı tarafından seçilmesini önerdi lakin bu öneriler kurultayda kabul edilmedi (Balcı, 2015: 171). IX. CHP Kurultayında alınan belli başlı kararlar şu şekilde sıralanabilir.

- Parti Divanının ismi Parti Meclisi olarak değiştirildi.
- Bundan sonra parti il başkanlarının il kongrelerinde seçilmesi kararı alındı.
- VII. Kurultayda kararlaştırılan, partinin milletvekili adaylarının %70'inin parti örgütü tarafından seçilmesi kararı değiştirilerek, %100'ünün parti örgütü tarafından seçilmesi kararı alındı.
- Örgüt kademelerinde kadın ve gençlik kollarının kurulmasına öncelik verilmesi kararı alındı.

Kurultayda kurulmuş olan Ana Davalar ve Memleket Meseleleri komisyonlarına bir rapor hazırlattı. Bu rapor kapsamında CHP bazı tespitleri dile getirerek iktidardan bazı isteklerde bulundu. Bunlar şu şekilde sıralanabilir.

- Rejimin güvenliği sarsılmıştır.
- Antidemokratik kanunlar kaldırılmamıştır.
- Yargı güvenliği ve hâkim teminatı sağlanmamıştır.
- Üniversite ve basın hürriyeti yeterli değildir.
- Anayasa Mahkemesi kurulmamıştır.
- Muhalefet partilerinin yasal güvenceye ihtiyacı vardır.
- Radyodan eşit yararlanma ve basın özgürlüğü sağlanmalıdır (Parlar, 2010: 120; Aydemir, 2011: 95; Karpat, 2017: 481 - 482).

O zamanlar için büyük büyük kitleleri ilgilendirmeyen bu tespitler zamanla CHP mitingleriyle köylere kadar gitmiş ve özde yine bu tespitler DP iktidarının sonunu hazırlayan etmenlerin omurgasını oluşturmuştur (Aydemir, 2011: 95) diyebiliriz.

Sonuç olarak IX. CHP kurultayında parti içi demokrasi ve ülkenin demokratikleşmesinde rol model olmak adına CHP'nin zamanın koşulları da göz önüne

alındığında, özellikle parti milletvekili adaylarının belirlemesinin tamamının parti teşkilatına bırakılması oldukça ileri demokratik hamleler yaptığı söylenebilir.

22 – 27 Haziran 1953 tarihinde X. CHP Kurultayı gerçekleştirilmiştir. Bu kurultay CHP ile DP'nin arasının gergin olmadığı bir zamana denk gelmişti. Kurultay esnasında Çanakkale'de mitingde bulunan Menderes CHP kurultayına selamlarını yolluyordu. Bu ortamda İnönü'de ılımlı bir dil kullanarak idarenin partizan yönetimden kurtulması gerektiğini bunun medeniyet adına önemli bir aşama olduğunu dile getirmekteydi (Aydemir, 2011: 97 - 100).

X. Kurultayda da bundan önceki kurultaylarda olduğu gibi yine İnönü – Gülek mücadelesi devam etti ve İnönü'nün tıpkı IX. Kurultayda dile getirdiği gerekçelerle Parti Meclisi ve Genel Sekreter seçimi hususundaki önerisi kurultay tarafından kabul edilmemiştir. İnönü ve parti yönetimi tarafından istenmemesine rağmen Kasım Gülek yine ezici bir çoğunlukla genel sekreter seçildi. Bu kurultayda CHP daha önceki tespit ve taleplerine ek olarak, ilk kez hukuk devleti, anayasal güvence, siyasal hak ve özgürlükler ile işçilere grev hakkı (Parlar, 2010: 122), iki meclisli sistem, Anayasa Mahkemesi, seçimlerde adli teminat (İnönü, 2008: 583) gibi isteklerde bulunmuştur.

Sonuç olarak, TSH “Bahar Havası” olarak tanımlanan bir dönemde gerçekleşen X. CHP Kurultayında da CHP'nin demokratikleşme adına isabetli tespit ve taleplerde bulunmaya devam ettiği söylenebilir.

25 Şubat 1954 tarihinde toplanan III. Olağanüstü CHP Kurultayının amacı, yaklaşan seçimler dolayısıyla izlenecek stratejiye belirlemektir. Seçimlerde CHP'nin başka partiler ile ittifak yapması gündeme gelmişti³³. Bu durumda bazı bölgelerde CHP'nin ittifak yaptığı partinin adaylarını göstermesi gerekebilirdi. Lakin CHP tüzüğü'nün 54. Maddesine göre CHP adaylarının hepsi önseçimle parti teşkilatı tarafından belirlenir deniliyordu. İşte bu olağanüstü kurultayında amacı parti yönetiminin %20'lik bir milletvekili belirleme kontenjanı elde etmesiydi. Lakin kurultay bunu onaylamadı (Ahmad, 2010: 144). Bu seçim ittifakı stratejisi tamamen rette edilmeyerek Genel Merkezin parti örgütüne belli sayıda adayı tavsiye edebilmesi ve parti örgütünün de

³³ Köylü Partisi ittifak fikrini baştan ret ederken Cumhuriyetçi Millet Partisi CHP ile bir süre temas yaptıktan sonra ittifak sağlanamadı (İnönü, 2008: 535).

bunlardan istediğini veto etme hakkı tanınması şeklinde bir çözüm bulundu (Parlar, 2010: 122; Balcı, 2015: 171).

Sonuç olarak, seçim ittifakı konusunda ortaya çıkan yeni durum karşısında bir strateji belirlemek için toplanan III. Olağanüstü CHP kurultayında, “Demokrasilerde çare tükenmez” sözünü doğrular mahiyette bir çıkar yol bulunmuş ve uzlaşma sağlanmıştır. Tarihi bir kişilik olan İnönü karşısında CHP örgütünün kendi varlığını gösterebilmesi partinin kurumsallaşması ve parti içi demokrasinin kökleşmesi bakımından oldukça önemli olduğu söylenebilir.

3.4. Partiler 1954 Seçimlerine Giderken

DP ilk iktidar dönemine, kansız bir şekilde iktidar değişimi yaşamış ve Batı blokunda olmak isteyen bir ülke olarak Batı karşısında Türkiye’nin olumlu intiba bıraktığı bir uluslararası konjonktürde başladığı söylenebilir. Bu temel üzerinde DP’nin ilk 4 yıllık iktidar döneminde, Amerikan yardımları, hibeleri ve kredileri ile CHP hükümetleri döneminde hazinede birikmiş olan altın ve döviz rezervleri halkın günlük yaşantısına etki edecek şekilde kullanmaya başlamasıyla birlikte, neredeyse toplumun tüm kesimlerinde ekonomik bir canlanma (Ahmad, 2010: 75) görülmektedir. Bu canlanmadan altın payı kırsal kesimin aldığı ve köylerdeki jandarma baskısının da bu dönemde kırılmaya başlandığı söylenebilir. Aynı şekilde sıradan vatandaşların DP yerel yöneticileri ile istedikleri zaman görüşebilir olması (Aydemir, 2011: 148 - 148) da vatandaşın kendini değerli hissetmesinde ve DP’nin takdir kazanmasına vesile olduğu söylenebilir. Öte yandan DP bu ilk iktidar döneminde kendisinin vadettiğinin ve kendisinden beklenenlerin aksine demokrasiyi geliştirme ve özgürlükleri genişletme istikametinde bir politika gütmemiş, bilakis aksine hareket etmiştir. Fakat ilk bakışta halkın günlük yaşantısına ekonomi kadar etki etmeyen bu hususlar sandıkta DP’ye oyların kaymasını engelleyememiştir.

Partiler seçime giderken, parti içi demokrasi bakımından bir incelemeye tabi tutulursa, seçim stratejisi bakımından CHP Yönetimi parti örgütünden %20’lik milletvekili kontenjanı isteğini bile doğrudan kabul ettiremeyecek kadar demokrasiyi benimsediği görülmektedir. Öte yandan DP ise mevcut milletvekillerinin yarısından fazlasını değiştirerek yeni seçimlerde aday göstermemiştir. Bu durum DP tabanının tepkisini çekerek, DP Genel Merkezini dilekçe ve mektup yağmuruna tutmalarına sebep

olmuştur. Lakin her hangi bir kazanım elde edememişler ve nihayetinde Menderes'in DP içindeki otoritesi sarsılmaz olduğu (Ahmad, 2010: 118) söylenebilir. Bir siyasi parti, "milletvekili adaylarını belirleyenlerindir" sözü bakımından düşünülürse, 1954 yılında CHP algılarda esasen İnönü partisi gibi bir izlenim oluyor olsa bile CHP'lilerin partisi olma hususunda büyük yol kat ederken, DP'nin de Menderes'in partisi olma yolunda büyük bir yol kat ettiği yorumu yapılabilir.

Partilerin seçim propagandalarına bakılacak olursa, DP seçim çalışmalarında kendi iktidarı döneminde meydana gelen ekonomik gelişmelerden bahsediyordu. Yine aynı şekilde DP seçim arifesinde, iki yıl içinde üretime geçecek çimento, dokuma, şeker fabrikaları gibi fabrikaların temelini atıyordu (Toker, 1991: 169). CHP bu fabrikaları "seçim fabrikaları" olarak tanımlıyordu (Ahmad, 2010: 75).

9 Nisan 1954 seçim çalışmalarına Malatya'dan başlayan CHP, DP'nin vadettiği antidemokratik kanunları kaldırmadığı, anayasayı değiştirmedeği, işçilere grev hakkını vermediği, radyoda tarafsız davranmadığı, nihayetinde 1946 – 1950 arası dönemde temelleri atılan demokrasiye pekiştirmeyip aksine antidemokratik adımlar atarak, basın baskılama politikası güttüğünü ve üniversite özerliğini geliştirme şöyle dursun zedelediğini savunuyordu. Ekonomi hususunda ise CHP yabancı şirketlere imtiyaz hakkı veren petrol kanunu şiddetle eleştiriyordu. CHP seçilmesi durumunda partizan idareye son vereceğini, anayasa mahkemesi kuracağını, yargıç teminatı getireceğini, hukuk devleti ilkesiyle hareket edeceğini, basın ve üniversite hürriyete sağlayacağı insan hakları ve demokrasiyi koruyacağı vadinde bulunuyordu (Toker, 1991: 285 - 286).

Bu seçimlerde din politik mücadeleye daha fazla alet edilmeye başlandığı (Mahmutoğlu, 2015: 480) en azından İslami jargon politikada kullanımının arttığı (Zürcher, 2000: 341) gözlemlenmiştir. DP iktidarında ödeneği iki katına çıkartılmış olan Diyanetin (Atılğan, 2015: 424) de bu imajın oluşmasında etkisi olduğu söylenebilir. Bu tarihlerde CHP'nin dinsiz bir parti olduğu algısı seçim malzemesi olarak daha çok kullanılmaya başlandığı söylenebilir.

2 Mayıs 1954 yılında yapılan seçimlere katılım oranı %88,6 gibi yüksek bir rakamdı. DP oy oranını % 3'e yakın arttırırken CHP ise % 5'e yakın düşürmüştü. 10 Milyon seçmenden 4 Milyon Yüz Bininin oyunu DP alırken 3 Milyon Beş Yüz Bininin oyunu

CHP almıştı ve arada 6 Yüz Binlik bir fark vardı (Bakoğlu, 2000: 196 - 197). “DP’nin Altın Yılları” olarak da tanımlanan 1950 – 1954 yılları arasında DP girdiği her seçimi 1954 seçimleri de dâhil ezici bir çoğunlukla kazanmıştı. Lakin CHP 1950 seçimlerine nazaran oy oranını düşürmüş olsa da 1954 seçimlerinde aldığı oy miktarını arttırmıştı. Bu artış 1950 yılında DP oy verenlerden 1954 yılında CHP’ye geçmelerinden ziyade, ilk kez oy kullanan genç neslin CHP olan yöneliminden kaynaklanmakta olduğu söylenebilir (Karpas, 2017: 481).

DP’nin “Altın Yıllarını” yaşadığı (Toker, 1991: 229) bir dönem olan 1954 tarihinde DP’ye karşı seçime giren CHP, 27 yıllık tek parti sevimsiz hatıralarına ek olarak, kendi iç dönüşümü, hizipleri, Halkevlerinin, CHP Mallarının ve basın organın elinden alınmasına, ortak aday göstermesinin yasaklanması sorunlarıyla uğraşarak seçimlere DP nazaran sönük girdiği görülmektedir. Fakat buna rağmen oy sayısına arttırması tıpkı 1946 seçimlerinde 6 aylık muhalefet partisinin aldığı oyu CHP’nin ehemmiyetle okuyamadığı gibi DP’nin de kapsamlı okuyamadığı şeklinde yorumlanabilir. Nitekim 1954 seçimlerinde DP aldığı oy bakımından tavanı görüp artık düşmeye başladığı, CHP’nin de tabanı görüp yükselmeye başladığını seçimler olmuştur.

1954 seçimlerinde DP 505 milletvekili çıkartırken CHP 31 milletvekili çıkartmıştır. Fakat seçimlerden üç gün sonra Tunceli CHP milletvekilleri olan Aslan Bora ve Fethi Ülkü CHP den istifa ederek DP’ye geçmişler ve CHP’nin milletvekili sayısı 29’a düşmüştür (İnönü, 2008: 605). CHP kalemleri partilerinin bu denli az milletvekili çıkartmasında seçim sisteminin sebep olduğu adaletsizliği³⁴ dile getirmekle birlikte, milletin tercihi budur ve buda demokrasidir diyerek saygı göstermişlerdir (Bakoğlu, 2000: 197).

³⁴ Yürürlükte olan liste usulü çoğunluk sistemine göre partilerin aldığı oy oranları ve buna göre çıkarttıkları milletvekili sayısı şu şekildedir (Bakoğlu, 2000: 196 - 197);

Partiler	Bir milletvekilini çıkartabilmeleri için aldıkları oy sayısı	Oy oranı	Milletvekili sayısı
DP	103.494	%57,6	503
CHP	1.192.101	%35,4	31
CMP	1.074.581	%5,3	5
Bağımsızlar	56.393		2

1954 seçimlerine kadarda zaten sağlıklı bir iktidar – muhalefet ilişkisi kurulamamış olduğu (Demir, 2013: 157) söylenebilirse de, yine de bir açıdan 1950 – 1954 arasında kısmen demokratik bir hürriyetin olduğu da (Karpas, 2017: 495) söylenebilir. Fakat ezici bir çoğunlukla 1954 seçimlerini kazanan DP’nin o zamana kadar zaten belli etmiş olduğu antidemokratik zihniyetini daha etkin olarak faaliyete geçirmesiyle iyice bozulmaya başlamıştır. Bu kapsamda CHP Genel Başkanı İnönü’ye oy vermiş olan Malatya ilini ikiye ayırarak buradan bir Adıyaman ili çıkarttı. CMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı’na oy veren Kırşehir ilini Nevşehir’e bağlı bir ilçe yaparak bir yerde Kırşehir halkını cezalandırırken bir yerde de diğer Anadolu illerine misal oluşturmaması için adeta gözdağı vermekte olduğu (Erdoğan, et al., 2020: 587) söylenebilir. Nitekim 1954 sonrası yaşanan politik gelişmelere baktığımız zaman, Fransız Büyükelçi Jean Lescuyer’in 24 Ekim 1951 tarihinde tuttuğu raporu doğrular mahiyette olduğu söylenebilir. Büyükelçi bu raporunda, Menderes’te bulunan baskıcı eğilimin onun elde ettiği siyasi kuvvetle birleşmesi sonucu ülkenin en güçlü insanı olması dolayısı ile “diktatör olmaya yöneleceğini” ve disipline alışkın olan Türk milleti içinde aranan lider olduğunu yazıyordu (Turan, 1999: 16). Nitekim CHP kaleminden H. C. Yalçın da 1954 seçimlerine giderken, anayasal teminatın bulunmadığı ve kuvvetler ayrılığının sağlanmadığı bir ülkede hangi parti iktidar olursa olsun demokrasinin tehlikeye gireceğini ve ancak dengeli bir mecliste diktatörlük ruhunun canlanmayacağı endişeli uyarısında bulunuyordu (Bakoğlu, 2000: 242).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti 1924 ve 1930 yıllarında iki kez çok partili hayata geçiş tecrübesi yaşadıysa da bunlar uzun soluklu olmamıştır. Atatürk'ün vefatından sonra Cumhurbaşkanı seçilen İnönü'nün, göreve gelmesinden hemen sonra II. Dünya Savaşı da patlak vermiştir. Türkiye'de savaş yılları esnasında uygulanan yönetim biçimine Milli Şef dönemi denilmektedir. Türkiye savaş sonrası oluşan yeni döneme uyum sağlama babında ulusal ve uluslararası konjonktürün de uygunluğundan yararlanarak, Tek Partili Milli Şef dönemini sonlandırıp, 1945 yılında üçüncü kez çok partili hayat denemesini başlatmıştır.

Çok partili hayata geçilmesiyle birlikte CHP içinde, devrimlerin çağdaş temellerinin demokrasi adına aşındırılması endişesinden dolayı, liberal adımların daha ağır atılmasını savunan ve devrimlerin doğal sonucunun demokrasi olduğundan hareketle, II. Dünya Savaşının da bitmesiyle gerekli adımların bir an önce atılmasını savunan iki farklı grubun varlığı ortaya çıkmıştır. CHP kendi içinde giriştiği mücadeleler sonucunda, partide bir bölünmeye mahal vermeden, sertlik yanlısı olarak bilinen Peker hükümetini devirerek, ılımlıların parti yönetiminde ve kabinede her geçen gün ağırlığını arttırmıştır. Bunun bir sonucu olarak, CHP'nin kendi içinde ve ülke yönetiminde liberal adımları hızlandığı görülmektedir. Bu kapsamda CHP'nin 1946 – 1950 arasında çok partili hayatı pekiştirmeye yönelik attığı adımlar şöyle sıralanabilir. Sıkıyönetim ilanını ve basın kanunun hükümete gazete kapatma yetkisi veren maddesi ile polise mahkeme kararı olmadan tutuklama yetkisi veren maddesinin kaldırılması. Tek dereceli seçim usulüne geçilmesi ve muhalefete radyoda konuşma hakkının tanınması. Bunların yanı sıra, muhalefetin ısrarlı isteği üzerine partili cumhurbaşkanlığı sisteminde yumuşamaya gidilmesi ve seçim kanununda değişikliklere gidilmesi sayılabilir. Nihayetinde kendi başlattığı liberal adımlar sonucunda 1950 yılında iktidarı yeni sahiplerine devreden CHP; teşkilatlarına bunun demokrasinin doğal bir sonucu olduğunu ve hiç kimseye küslük yâda kırgınlık duyulmaması gerektiğini bir üst yazı ile bildirmiştir. Bu anlamda 4 yıl gibi kısa bir sürede CHP'nin demokrasiyi kendi içinde bu denli içselleştirmesi partinin ve ülkenin adına demokratik bir kazanım olarak görülebilir.

1950 – 1954 arasında DP basın cezalarını arttırarak, basına ispat yasağı getirmiştir. CHP mallarına partizanlığa varan bir üslupla el koyulmuştur. CHP'nin etkili ismi Profesör Nihat Erim'i susturmak için akademisyenlerin politik yazı yazmasını ve söylev vermesini yasaklamıştır. Radyonun partizan kullanımını genişletmiş ve memurları hükümete bağlanmaya zorlayan yasalar çıkartmıştır. Bu dönemde DP'nin yaptıklarından ziyade yapmadıkları, onun antidemokratik zihniyetini göstermesi bakımından önemlidir. DP'nin yapmadıklarının başında da tüm muhalefeti boyunca şikâyet ettiği ve hükümet programına da yer verdiği antidemokratik kanunları kaldırmaması gelir. DP'nin demokrasiye bakışını aktarmamızdaki sebep, 1950 sonrasında CHP'nin demokrasi mücadelesi içine düştüğünün anlatılmak istenmesidir.

Yukarıda bahsedilen tarihsel süreç ile arka plan doğrultusunda ve çalışmanın başında cevabı aranan sorular kapsamında, araştırmada ulaşılan bulgular şu şekildedir:

Birinci bulgu; Milli Şef Dönemi (1939 – 1945)'nin genel özellikleri; otoriter, merkeziyetçi bir çizgide, vesayetçi bir mahiyette olduğu şeklindedir. Bir diğer önemli nokta da 1945 yılında Türkiye'nin çok partili hayata geçmesinde, uluslararası, ulusal konjonktürün ile Cumhuriyetin vesayetçi kodları şeklinde çok boyutlu bir etkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

İkinci bulgu; II. Dünya Savaşından sonra kendi içinde ve ülke yönetiminde demokratikleşme adımları başlatan ve bunun yerleşmesi için uğraşan CHP'nin iktidarken demokrasiye olan tavrı ile muhalefete düştükten sonraki demokratik tavrının tutarlı olduğu şeklindedir.

Üçüncü bulgu; 1946 yılında çok partili hayatı tesis eden ve 1950 yılına kadar onun yerleşmesi için demokratik adımlar atan CHP'nin, yönetimde liberalleşme adımları 1950'den sonra DP tarafından kesintiye uğratarak yer yer geriye götürülmesine karşın, CHP'nin kendi içindeki demokratikleşme adımları 1950'den sonrada devam ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Dördüncü bulgu; 1950 öncesinde 1924 anayasasını, çağın ruhuna uygun bir anayasa ile değiştirecek çoğunluğa sahip olmasına rağmen, bunu gelecek döneme bırakan CHP, bir bakıma muhalefetin varlığını anayasal bir güvenceye oturtmayıp, iktidara gelenin iyi niyet ve inisiyatifine bıraktığı şeklindedir. Bu durumun “cehenneme giden yolların iyi

niyet taşları ile döşeli olması” kadim sözünde olduğu gibi, demokrasini işletilmesinin kişilerin lütuflarına bırakan bir sistemsizlik geleneğinin oluşmasına kapı araladığı veya güçlendirdiği söylenebilir.

Beşinci bulgu; 1950 seçimlerine giderken seçim kanunu yenileyen CHP, bu kanunda özellikle MP’nin nispi veya dar bölge seçim sisteminin benimsenmesi tekliflerini değerlendirmeyerek, liste usulü çoğunluk sistemini benimsemiştir. CHP bu usulü istikrarsızlığa sebep vermediği ve gelecek dönem anayasanın değiştirilecek olmasından ötürü, güçlü bir meclise ihtiyaç olacağı gerekçeleri ile savunmuştur. Literatürde CHP’nin bu seçim usulünü kendi işine yarayacağı düşüncesiyle kabul ettiği, özünde demokrasiye samimi değil şekli yaklaştığı savları işlenegelmektedir. Bu idealara bir dereceye kadar katılınsa da, tarihsel süreçte CHP’nin ilim ve tecrübeler doğrultusunda kararlarını güncelleyerek geliştiği görülmektedir. 1946 seçimlerinde yaşanan usulsüzlüklerin 1950 seçimlerinde yaşanmaması buna örnek olarak verilebilir. Sadece liste usulü çoğunluk seçim sistemini benimsemesi üzerinden CHP’nin özünde art niyetli ve şeklen demokratik olduğunu idea etmek; tecrübelerle gelişen demokrasinin doğasına ve kendi isteğiyle başlattığı adımlar sonucu yönetimi hakkıyla devreden CHP’ye uymadığı kanısı da ulaşılan bir başka bulgudur.

Bu araştırma esnasında ulaşılan bulgulardan bir diğeri de, Menderes yönetimindeki DP daha çok gelecek seçimleri düşünen kısa vadeli popülist politikalar üretirken, İnönü yönetimindeki CHP’nin ise daha çok gelecek nesilleri düşünen uzun vadeli politikalar ürettiğidir. Bu kapsamda DP kendisine yöneltilen eleştirileri Tek Parti CHP’sinin geçmişine saldırarak ve Milli İrade kavramını çoğunluk diktatörlüğü olarak kullanarak geçiştirdiği görülmüştür. Bu siyasi taktiğin Türk siyasal hayatında hala kullanılmakta olduğu görülmektedir. Bu taktik bir politik konuyu olay eksenli bir şekilde kişileştirmeden uzak ve uzlaşma zemininde stratejik olarak tartışılmasından ziyade, demagoji ile geçiştirilmesine kapı aralayan bir gelenek oluşturduğu söylenebilir. Böyle bir geleneğin demokrasiyi demagojiye dönüştürerek saygınlığını zedelediği kanısı da ulaşılan bir diğer bulgudur.

Tarihsel süreç izlendiğinde; 20. yüzyıl ortalarında çok partili hayata geçen Türkiye’de muhalefetin mevcut seçim sisteminin temsilde adaletsizlik yaratmasından ötürü değiştirilmesi teklifine, dönemin iktidarının, “biz mi getirdik bu seçim sistemini”

karşılığını vermesi ile 21. yüzyılın ilk çeyreğinde çok partili hayat yaşayan Türkiye’de muhalefetin %10 seçim barajının kaldırılması teklifine dönemin iktidarının, “biz mi getirdik bu barajı” demesi, Türk siyasal hayatının çoğu kez içine düştüğü tekrara bir örnektir. Yine aynı şekilde 20. yüzyıl ortalarında partiler arası politik gündemin ana konuları olan; anayasa değişikliği, partili cumhurbaşkanlığı sistemi, yargı bağımsızlığı, üniversite ve basın özgürlüğü gibi konularında günümüzde de neredeyse bire bir aynı oluşu, Türk siyasal hayatının bazı konularda sistemleşme hususunda içene düştüğü kısır döngüye verilebilecek örneklerdendir.

Türk siyasal hayatının yukarıda bahsedilen kısır döngüsünün temelinde; demokratik prensiplere ruhen direnirken şeklen kabul etme arasındaki çelişkinin yattığı söylenebilir. Türk siyasal hayatında bir tür kısır döngü haline gelmiş olan, sığ sistem tartışmalarından kurtulması, ancak demokratik kanalların daha aktif işletilmesi ile mümkün olacaktır. Bunu yapabilmek için öncelikle yönetime talip olan siyasi partilerin kendi iç işleyişlerinde demokratik prensipleri etkin kılmaları gerekmektedir. Bu noktada da ülkeyi kuran ve köklü devrimlere imza atan, parti devlet bütünleşmesi tecrübesi yaşayan ve ülkeyi II. Dünya Savaşı cenderesinden geçirip memleketi çok partili hayata taşıyan CHP’ye, demokrasinin işlerliği açısından, rol model olarak büyük bir sorumluluğun düştüğü söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (2010). *Demokrasi Sürecindeki Türkiye (1945 - 1980)* (4. b.). (A. F. Yıldırım, Çev.) İstanbul: Hil Yayınları.
- Akandere, O. (1998). *Milli Şef Dönemi Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler 1938 – 1945* . İstanbul: İz Yayıncılık.
- Akbulut, Y. (2013). Verilerin Analizi. S. D. Erişti, A. Kuzu, I. K. Yurdakul, Y. Akbulut, A. A. Kurt, & A. A. Kurt (Dü.) içinde, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Akçakaya, U. (2011). *Sovyet Tehdidinin Türkiye’de Algılanışı (1945-1952)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.
- Akın, F. (2005). 12 Temmuz Beyannamesi'nin Türk Siyasi Tarihindeki Yeri ve Önemi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, VII(2), 92 - 109 .
- Aksoy, M. (2019). Kore Savaşı'nın Türkiye'de Demokrasinin Gelişimine Etkisi. *III*(1), 1 - 12.
- Akşin, S. (2020). *Kısa Türkiye Tarihi* (27 b.). (A. Berkay, Dü.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Altunya, N. (2009). *Köy Enstitüleri Sistemine Toplu Bir Bakış* (2 b.). İstanbul: Köy Enstitüleri Araştırma ve Eğitimi Geliştirme Derneği (KAVEG).
- Armaoğlu, F. (2015). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914 - 1995* (20. b.). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Atatürk, M. K. (2010). *Medeni Bilgiler Türk Milletinin El Kitabı* (2 b., Cilt I). (A. İnan, Dü.) İstanbul: Göl Kitap.
- Atay Akdevelioğlu, B. O. (2014). 1945 - 1960 Batı Bloku Ekseninde Türkiye - 1 . B. Oran, & B. Oran (Dü.) içinde, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bu Güne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919 - 1980)* (19. b., Cilt I, s. 387 - 476). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ateş, E., & Gökçeler, O. (2019). 12 Temmuz Beyannamesinin Gölgesinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Yurt Gezileri. (21), 477- 492.
- Atılğan, G. (2015). 1950 - 1960 Tarımsal Kapitalizmin Sancağı Altında . G. Atılğan, E. A. Aytekin, E. D. Ozan, C. Saraçoğlu, M. Şener, A. Uslu, et al. içinde, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*. İstanbul: Yoram Kitap .
- Aydemir, Ş. S. (2000). *Menderes'in Dramı* (7. b.). İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Aydemir, Ş. S. (2011). *İkinci Adam (1938 - 1950)* (11 b., Cilt II). İstanbul: Remsi Kitapevi.

- Aydemir, Ş. S. (2011). *İkinci Adam (1950 - 1964)* (9 b., Cilt III). İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Baban, C. (2009). *Politika Galerisi: Bir Devrin Hükümranları*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Bakoğlu, A. (2000). *Türk Basınında 1950 – 1954 Dönemi Cumhuriyet Halk Partisi'nin Demokrasi Konusundaki Muhalefeti*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı.
- Balcı, M. (2015). *Sıradışı Bir Siyasetçi: Kasım Gülek Hayatı ve Siyasi Faliyetleri* (2 b.). İstanbul: Yeditep Yayınları.
- Başbuğ, İ. (2019). *Türkiye Cumhuriyeti'nde (1923 – 1960) Güç Odaklarının Mücadelesi* (2. b., Cilt I). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Berber, Ş. G. (2012). Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Sivil Hükümet Darbesi: CHP'de 35'ler Vakası. *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, VI(11), 131 - 150.
- Berkes, N. (1997). *İki Yüz Yıldır Neden Bocalıyoruz?* İstanbul : Cumhuriyet Kitapları .
- Arşivi, 3. G. (Prodüktör), Birand, M. A., Dündar, C., & Çaplı, B. (Yönetenler). (1991). *Demir Kırat Belgeseli* [Sinema Filmi].
- Birgit, O. (2006). *Evvel Zaman İçinde* (Cilt II). İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Boratav, K. (1989). İktisat Tarihi 1908 - 1980. M. Tuncay, C. Kocak, H. Özdemir, K. Boratav, S. Hilav, M. Katoğlu, et al. içinde, *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908 - 1980* (s. 265 - 390). Ankara: Cem Yayınevi.
- Bozarslan, H. (2015). *Türkiye Tarihi İmparatorluktan Günümüze*. (B. Sirer, Dü., & I. Ergüden, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bozdoğan, S. (2011). Modern Türkiye'de Sanat ve Mimari: Cumhuriyet Dönemi. Kollektif, & R. Kasaba (Dü.) içinde, *Türkiye Tarihi 1839-2010 Modern Dünyada Türkiye* (Z. Bilgin, Çev., Cilt 4). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Burgaç, M. (2013). 1946 Genel Seçimlerinde Propaganda. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIII(26), 163 - 184.
- Çakır, H., & Yavalar, D. E. (2017). Demokrat Parti İktidarı ve Basın. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, VI(3), 257 - 270.
- Çavdar, T. (2008). *Türkiye'nin Ekonomi Tarihi* (4. b., Cilt I - II). Ankara: İmge Kitapevi.
- Çelikiz, E., & Kuzucanlı, G. (2019). İnönü Döneminde Basın Özgürlüğü: Cumhuriyet, Akşam Ve Vatan Gazeteleri Örneği. VI(4), 111 - 126.

- Demir, Ş. (2013). Çok Partili Dönem. Kollektif içinde, *Türkiye'de Demokrasi ve Parlamento Tarihi* (s. 146 - 171). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Demirel, A. (2014). *Tek Parti İktidarı Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923 - 1946)* (2 b.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Deringil, S. (2015). *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası* (6. b.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Duman, H. H. (2016). Cumhuriyet Dönemi (1980 Öncesi). H. H. Duman, & C. Pekman içinde, *Türk Basın Tarihi* (2 b., s. 142 - 168). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Efe, E. (2016). *Demokrasiye Geçiş Sürecinde Türkiye'de Sol Basın (1945 - 1950)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı Genel Gazetecilik Bilim Dalı.
- Eczacıbaşı, N. (1999). *Kuşaktan Kuşağa* (2 b.). İstanbul: Eczacıbaşı Yayınları.
- Erdoğan, C. (2018). *Cumhuriyet Halk Partisi İdeoloji – Örgütsel Yapı Parti İçi Demokrasi ve Oligarşi*. İstanbul: Sokak Kitapları Yayınları.
- Erdoğan, H., & Pişkin, Ç. (2020). Demokrat Parti Dönemi İktidar - Muhalefet Çekişmesinin Bir Ürünü: Nevşehir'in İl, Kırşehir'in İlçe Olması. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, X(2), 577 - 590.
- Erim, N. (2005). *Nihat Erim Günlükleri 1925 - 1979* (Cilt I). (A. Demirel, Dü.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Eroğul, C. (2003). *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi* (4. b.). Ankara: İmge Kitapevi.
- Findley, C. V. (2012). *Modern Türkiye Tarihi İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 178 - 2007* (2 b.). (G. Ayas, Çev.) İstanbul: Timaş Yayınları.
- Galston, W. A. (2012). *Liberal Çoğulculuk Değer Çoğulculuğunun Siyaset Teorisine ve Uygulamasına Yönelik Sonuçları*. (Z. A. Kılınç, Çev.) Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları.
- Gazete, R. (1951). Bakanlar Kurulu Kararları. *T.C. Resmi Gazete*, 7873(13294).
- Goloğlu, M. (2003). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Tek Partili Cumhuriyet 1939 - 1945 Milli Şef Dönemi* (Cilt III). İstanbul: Türkiye İşbankası Yayınları.
- Gönlübol, M., & Ülman, H. (1987). İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türk Dış Politikası (1945 - 1965) . M. Gönlübol, C. Sar, M. Gönlübol, & C. Sar (Dü) içinde, *Olaylarla Türk Dış Politikası* (s. 191 - 321). Ankara: Ankara Üniversitesi SBF.
- Görücü, Ç. (2016). *Muhalefet Döneminde (1950–1960) CHP “de İdeolojik Ve Örgütsel Arayışlar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilime ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı.

- Gözler, K. (2012). *Anayasa Hukukuna Giriş Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku* (19. b.). Bursa: Ekim Basım Yayım Dağıtım.
- Gökçeler, O. (2018). *1946 - 1950 Yılları Arasında İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı ve Yönetim Anlayışı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.
- Göktürk, G. (2012). *1946 - 1980 Yılları Arasında Siyaset ve Sosyoloji Açısından Cumhuriyet Halk Partisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı.
- Gürkan, N. (1994). *Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basının Rolü 1945 - 1950*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güneş, M. (2011). *Bir Siyasal Rejim Ve Demokrasi Uygulaması Olarak: Vesayetçi Demokrasi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı.
- Güzel, M. Ş. (1998). İkinci Dünya Savaşı Boyunca Sermaye ve Emek. D. Quateert, & E. J. Zürcher içinde, *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839 - 1950*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Halıcı, Ş. (2013). Çok Partili Sistemden Tek Partili Egemenliğe Geçiş. Kollektif, & Ş. Halıcı (Dü.) içinde, *Türkiye'de Demokrasi ve Parlamento Tarihi* (s. 116 - 145). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Heywood, A. (2013). *Siyaset Teorisine Giriş* (6 b.). (H. M. Köse, Çev.) İstanbul: Küre Yayıncılık.
- Huntington, S. P. (1996). *Üçünü Dalga Yirminci Yüzyıl Sonlarında*. (E. Özbudun, Çev.) Ankara: Yetki Yayınları.
- İlgazi, A. (2019). İkinci Dünya Savaşı'nın İç Politikadaki Yansımaları: Yaşanan Siyasi ve Ekonomik Sorunlar. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XX(2), 259 - 267.
- İnalcık, H. (2016). *Atatürk ve Demokratik Türkiye* (5. b.). İstanbul: Kırmızı Yayınevi.
- İnan, S. (2004, Güz). Atatürkçülük (Kemalizm) ve İdeoloji. (36), 109 - 116.
- İnan, S. (2005). 1949'da İnönü ve Bayar'a Suikast İddiası: Reşat Aydın'ın Olayı. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, IV(11), 201 - 230.
- İnönü, İ. (2003). *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944 - 1950* (Cilt II). (İ. Turan, Dü.) Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No; 99.
- İnönü, İ. (2008). *Defterler 1919 - 1973* (3 b., Cilt I). (A. Demirel, Dü.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- İpekçi, A. (2004). *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*. İstanbul: Dünya Kitapları Yayınevi.
- Kara, A. (2016). *CHP'de gelişmeler: 1946-1960*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı.
- Kara, N. N. (1999). *Türk Siyasal Hayatında Recep Peker*. İzmir: Dokuzeylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Karakaş, N. (2009). Amerikan “Ödünç Verme ve Kiralama” Yardımlarında Türkiye. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIV(1), 21 - 52.
- Karaömeroğlu, M. A. (2009). Türkiye'de Köycülük. Kollektif, & A. İnel (Dü.) içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm* (6 b., Cilt II, s. 284 - 297). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karpat, K. (2017). *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller* (9. b.). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kasalak, K., & Baş, R. (2015). İtalyan Saldırısında Yunanistan'a Türkiye'nin Yardımları (1940-1941). *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, II(22), 123 - 136.
- Kayran, M., & Metintaş, M. Y. (2018). 1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Uygulanması. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, X(19), 647 - 666.
- Kili, S. (2002). *Türk Devrim Tarihi* (3 b.). İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Kirby, F. (2000). *Türkiye'de Köy Enstitüleri*. Ankara: Güldiken Yayınları.
- Kırkpınar, L. (2018). Demokrat Parti (DP) ve Din - Siyaset İlişkisi (1946 - 1960). *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, XVIII(36), 349 - 359.
- Kışlalı, A. T. (2001). *Kemalizm Laiklik ve Demokrasi* (7 b.). İstanbul: İmge Kitapevi.
- Kocak, C. (1989). Siyasi Tarih (1923 - 1950). M. Tuncay, C. Kocak, H. Özdemir, K. Boratav, S. Hilav, M. Katoğlu, et al., & S. Akşin (Dü.) içinde, *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908 - 1980* (s. 85 - 154). Ankara: Cem Yayınevi .
- Kocak, C. (2009). Tek Parti Yönetimi, Kemalizm ve Şeflik Sistemi: Ebedi Şef / Milli Şef. Kollektif, & A. İnel (Dü.) içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm* (6 b., Cilt II, s. 119 - 137). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, C. (1986). *Türkiye'de Mili Şef Dönemi (1938-1945)*. Ankara: Yurt Yayıncılık.
- Koçak, C. (2007). *Türkiye'de Milli Şef Dönemi 1938 - 1945* (3 b., Cilt 2). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Koçak, C. (2009). Tek Parti Yönetimi, Kemalizm ve Şeflik Sistemi: Ebedi Şef / Milli Şef. Kollektif, & A. İnsel (Dü.) içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm* (6 b., Cilt II, s. 119 - 137). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, C. (2010). *İkinci Parti Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945 - 1950)* (Cilt 1). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, C. (2012). *İktidarlar ve Demokratlar: Türkiye'de İki Partili Sistemin Kuruluş Yılları (1945 - 1950)* (Cilt II). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, C. (2013). *Tarihin Buğulu Aynası Efsaneler Çökerken* (2. b.). (Z. Berktaş, Dü.) İstanbul: Timaş Yayınları.
- Koçak, C. (2017). *Demokrat Parti Karşısında CHP Bir Muhalefetin Analizi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kongar, E. (2011). *İçimizdeki Zalim Anlamak ve Üstesinden Gelmek*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Kongar, E. (2012). *ABD'nin Siyasal İslam'La Dansı*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Kongar, E. (2013). *21. Yüzyılda Türkiye* (49 b.). İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Köker, L. (1993). *Modernleşme Kemalizm Demokrasi* (2 b.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Köse, D. T. (2007). Tek Parti Döneminde Ulus İnşa Politikalarının Eğitim Boyutu. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 159 - 172.
- Köse, D. T. (2020). 12 Temmuz Beyannamesi'nin Cumhuriyet Halk Partisi'nde (Chp) Yarattığı Siyasi Etkiler. XI(Ek Sayı 1), 120 - 139.
- Köse, D. T., & Gazioğlu, İ. (2021). Cumhuriyet Halk Partisi' nin (CHP) Demokratikleşme Adımlarında 35'lerin Yeri. (LI), 1035 - 1059.
- Kubılay, Ç., & Pehlivan, M. (2019). Demokrat Parti ve Radyo: Bir Islahat Girişimi (1954). VI(1).
- Küçükaya, İ. (Yöneten). (28 Şubat 2020). *İsmail Küçükaya İle Çalar Saat* [Sinema Filmi].
- Lewis, B. (1993). *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (5. b.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Lewis, B. (2007). *Demokrasinin Türkiye Serüveni* (3 b.). (H. Doğanay, & E. Ermert, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Mahmutoğlu, T. B. (2015). *1923-1960 Yılları Arasında CHP'nin Seçim Çalışma Ve Propagandaları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

- Mazıcı, N. (2011). *Tek Parti Dönemi* (1. b.). İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Oğuzhan, M. (2019). *Demokrasi Teorisi ve Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Süreci*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı.
- Ortaylı, İ. (2008). *Avrupa ve Biz*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları .
- Ortaylı, İ. (2012). *Yakın Tarihin Gerçekleri Osmanlı'nın Çöküşünden Küllerinden Cumhuriyet'e*. (A. Koçal, Dü.) İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ortaylı, İ., & Küçükkaya, İ. (2012). *Cumhuriyetin İlk Yüz Yılı 1923 - 2023*. İstanbul: Timaş Yayınları .
- Öymen, A. (2004). *Değişim Yılları* (3. b.). İstanbul: Doğan Kitap Yayınları.
- Öymen, A. (2009). *Bir Dönem Bir Çocukluk* (13. b.). İstanbul: Dağan Kitap Yayınları.
- Öymen, O. (2011). *Demokrasiden Diktatörlüğe İktidar Uğruna Demokrasiyi Feda Edenler*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Özbudun, E. (2016). *Otoriter Rejimler, Seçimler Demokrasiler ve Türkiye* (2. b.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özkaya, A. (2020). Cumhuriyet Döneminin İdeoloğu: Recep Peker'in Kişiliği ve İdeolojilere Bakışı. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, VII(3), 146 - 156 .
- Öztekin, H. (2018). 1944 Irkçılık-Turancılık Davası Ve Basındaki Tartışmalar. *Selçuk İletişim Dergisi*, XI(1), 212 - 236.
- Parlar, B. E. (2010). *Kuruluşundan Günümüze Cumhuriyet Halk Partisi'nde Parti İçinde Demokrasi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Siyaset Bilimi Bilim Dalı.
- Payaslı, V. (2014). Tek Parti İktidarı'ndan Doğmuş Bir Denetim Organı: Müstakil Grup (1939-1946). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* , XIV(28), 175 - 197.
- Pekman, C. (2016). Çok Partili Dönemden 2000'lere Basım - Yayın Alanında Yapısal Değişim ve Yasal Düzenlemeler. H. H. Duman, & C. Pekman içinde, *Türk Basın Tarihi* (2 b., s. 198 - 219). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Sarısır, S., & Güler, C. (2018). Bir Kamuoyu Oluşturma Ve Siyaset Yapma Aracı Olarak Türk Siyasi Hayatında Açık Mektuplar (1938-1950). *Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)*, XXXVII(64), 347 - 368.
- Sıvış, E. (2019). Türk – Amerikan Müttefikliğinde "Peşrev" Dönemi: Ödünç Verme - Kiralama Programında Türkiye. *Belgi Dergisi*, II(18), 1525 - 1543.

- Söylemez, N. (2008). *Cumhuriyet Halk Partisi'nin 7.8. ve 9. Genel Kurultayları*. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şahhüseyinoğlu, H. (2015). *Köylünün Güneşi*. Ankara: Ürün Yayınları.
- Şentürk, A. (2012). Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Necmettin Sadak. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XII(25), 157 - 180.
- Şeyhanlıoğlu, H. (2012). 12 Temmuz Beyannamesi'nin Siyasal Etkileri Ve Önemi Siyasal Hayatımızda Çatışma Çözümüne Bir Başarı Örneği. (16), 77 - 100.
- Şimşek, A. (2018). Araştırma Modelleri. A. Şimşek, A. Doğanay, M. Ataizi, J. B. Salı, Y. Akbulut, & A. Şimşek (Dü.) içinde, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- TBMM. (1 Kasım 1942). *T. B. M. M. Zabıt Ceridesi*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- TBMM. (1 Kasım 1944). *T. B. M. M. Zabıt Ceridesi*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- TBMM. (1 Kasım 1945). *T. B. M. M. Tutanak Dergisi*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- TBMM. (1 Ocak 1945). *T.B.M.B. Zabıt Ceridesi*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- TBMM. (11 Haziran 1945). *T. B. M. M. Tutanak Dergisi*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- TBMM. (11 Haziran 1948). *T. B. M. M. Tutanak Dergisi*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- TBMM. (11 Kasım 1942). *T. B. M. M. Zabıt Ceridesi*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- TBMM. (13 Ekim 1947). *T. B. M. M. Tutanak Dergisi*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- TBMM. (13 Haziran 1946). *T. B. M. M. Tutanak Dergisi*. Ankara : Türkiye Büyük Millet Meclisi .
- TBMM. (13 Haziran 1952). *T. B. M. M. Tutanak Dergisi*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- TBMM. (14 Ağustos 1946). *T. B. M. M. Tutanak Dergisi*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- TBMM. (14 Aralık 1953). *T. B. M. M. Tutanak Dergisi*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.

- TBMM. (14 Temmuz 1950). *T. B. M. M. Tutanak Dergisi*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- TBMM. (15 Aralık 1952). *T. B. M. M. Tutanak Dergisi*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- TBMM. (15 Mart 1944). *T. B. M. M. Zabıt Ceridesi*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- TBMM. (16 Haziran 1950). *T. B. M. M. Tutanak Dergisi*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- TBMM. (16 Şubat 1950). *T. B. M. M. Tutanak Dergisi*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- TBMM. (16 Şubat 1953). *T. B. M. M. Tutanak Dergisi*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- TBMM. (17 Nisan 1940). *T. B. M. M. Zabıt Ceridesi*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- TBMM. (18 Aralık 1946). *T. B. M. M. Tutanak Dergisi*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- TBMM. (18 Kasım 1953). *T. B. M. M. Tutanak Dergisi*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- TBMM. (18 Nisan 1952). *T. B. M. M. Tutanak Dergisi*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- TBMM. (18 Ocak 1940). *T. B. M. M. Zabıt Ceridesi*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- TBMM. (18 Ocak 1946). *T. B. M. M. Tutanak Dergisi*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- TBMM. (2 Nisan 1951). *T. B. M. M. Tutanak Dergisi* . Ankara : Türkiye Büyük Millet Meclisi .
- TBMM. (20 Şubat 1948). *T. B. M. M. Tutanak Dergisi*. Ankara: Türkiye Büyük Milet Meclisi.
- TBMM. (21 Temmuz 1953). *T. B. M. M. Tutanak Dergisi*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- TBMM. (23 Mayıs 1949). *T. B. M. M. Tutanak Dergisi*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- TBMM. (23 Şubat 1945). *T. B. M. M. Zabıt Ceridesi*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.

- TBMM. (23 Temmuz 1951). *T. B. M. M. Tutanak Dergisi*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- TBMM. (23 Temmuz 1953). *T. B. M. M. Tutanak Dergisi*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- TBMM. (24 Aralık 1952). *T. B. M. M. Tutanak Dergisi*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- TBMM. (24 Mart 1950). *T. B. M. M. Tutanak Dergisi*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- TBMM. (24 Ocak 1949). *T. B. M. M. Tutanak Dergisi*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- TBMM. (25 Kasım 1940). *T. B. M. M. Zabıt Ceridesi*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- TBMM. (27 Mayıs 1953). *T. B. M. M. Tutanak Dergisi*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- TBMM. (27 Ocak 1954). *T. B. M. M. Tutanak Dergisi*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- TBMM. (27 Ocak 1954). *T. B. M. M. Tutanak Dergisi*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- TBMM. (28 Kasım 1952). *T. B. M. M. Tutanak Dergisi*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- TBMM. (29 Mayıs 1945). *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- TBMM. (29 Mayıs 1946). *T. B. M. M. Tutanak Dergisi*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- TBMM. (29 Mayıs 1950). *T. B. M. M. Tutanak Dergisi*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- TBMM. (3 Aralık 1951). *T. B. M. M. Tutanak Dergisi*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- TBMM. (31 Mayıs 1950). *T. B. M. M. Tutanak Dergisi*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- TBMM. (4 Aralık 1946). *T. B. M. M. Tutanak Dergisi*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- TBMM. (4 Haziran 1943). *T. B. M. M. Zabıt Ceridesi*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.

- TBMM. (4 Mart 1954). *T. B. M. M. Tutanak Dergisi*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- TBMM. (4 Mayıs 1949). *T. B. M. M. Tutanak Dergisi*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- TBMM. (5 Ağustos 1942). *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- TBMM. (5 Ağustos 1946). *T. B. M. M. Meclis Tutanağı*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- TBMM. (5 Haziran 1946). *T. B. M. M. Tutanak Dergisi*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- TBMM. (6 Ağustos 1951). *T. B. M. M. Tutanak Dergisi*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- TBMM. (7 Mart 1954). *T. B. M. M. Tutanak Dergisi*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- TBMM. (8 Mart 1954). *T. B. M. M. Tutanak Dergisi*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- TBMM. (9 Mart 1954). *T. B. M. M. Tutanak Dergisi*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- TBMM. (9 Temmuz 1948). *T. B. M. M. Tutanak Dergisi*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- Tekerek, M. (2015). Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Ve Müstakil Grup. *XV*(57), 147 - 172.
- Tepeçik, F. (2013). Dünya Ekonomisine Eklemlenme 1946 - 61. K. Yakut, Ö. Obuz, F. Tepecik, & S. Yaşar içinde, *Türkiye Cumhuriyeti İktisat Tarihi* (s. 140 - 168). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Toker, M. (1990). *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944 – 1973 Tek Partiden Çok Partiye 1944 – 1950* (3 b.). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Toker, M. (1991). *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944 – 1973: DP'nin Altın Yılları 1950 – 1954 – Metin Toker* (2. b.). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Toker, M. (1998). *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944 - 1973*. İstanbul: Bilgi Yayınları .
- Tören, T. (2007). *Yeniden Yapılanma ve Dünya Ekonomisinde Marshall Planı ve Türkiye Uygulamaları*. İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.

- Tuncay, M. (1989). Siyasi Tarih 1950 - 1960. M. Tuncay, C. Kocak, H. Özdemir, K. Boratav, S. Hilav, M. Katoğlu, et al., & S. Akşin (Dü.) içinde, *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908 - 1980* (s. 177 - 184). Ankara: Cem Yayınevi.
- Tunç, B. (2018). DP ile CHP Anlaşmazlıkları Bağlamında İsmet İnönü'nün 1952 Yılı Ege ve Marmara Bölgesindeki Gezileri ve Basına Yansımaları. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 70 - 93.
- Turan, Ş. (1999). *Türk Devrim Tarihi IV Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (Birinci Bölüm) (10 Kasım 1938 – 14 Mayıs 1950)* . Ankara : Bilgi Yayınevi .
- Turan, Ş. (1999). *Türk Devrim Tarihi IV Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (İkinci Bölüm) (14 Mayıs 1950 – 27 Mayıs 1960)*. Ankara : Bilgi Yayınevi .
- Unat, K. (2008). *Ulus, Yeni Ulus Ve Halkçı Gazeteleri Işığında Nihat Erim'in Siyasi Kişiliği Ve Gazeteciliği (1945 – 1955)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Unat, K. (2008). *Ulus, Yeni Ulus Ve Halkçı Gazeteleri Işığında Nihat Erim'in Siyasi Kişiliği Ve Gazeteciliği (1945 – 1955)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Uran, H. (2017). *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908 - 1950)* (2 b.). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Uslu, A. (2015). Hür Dünya'nın Saflarında . G. Atılgan, E. A. Aytekin, E. D. Ozan, C. Saraçoğlu, M. Şener, A. Uslu, et al. içinde, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Uyar, H. (1998). *Türkiye'de Tek Parti Dönemi'nde İktidar ve Muhalefet (1921 – 1950)*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İllekeri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Uyar, H. (1999, Nisan). Osmanlı'dan Cumhuriyete Seçimler. *XI*(64), 21 - 31.
- Uyar, H. (2008). 1950 Genel Seçimleri Üzerine Bir Analiz Denemesi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Uygun, O. (2010). Tek Parti Rejimi ve Demokrasi. *Cumhuriyet Dönemi Demokratikleşme Faaliyetleri Sempozyumu Bildirileri. I*, s. 65 - 80. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Uzun, H. (2010). Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm Ve Milli Şef Kavramları. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, IX*(20), 233 - 271.
- Uzun, T. (2010). *İttihat ve Terakki'den Günümüze Siyasal Partiler*. Ankara: Orian Kitapevi.
- Üskül, Z. (2006). *Türk Demokrasisinde 130 yıl (1876 - 2006)*. İstanbul: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği .

- Weisband, E. (2000). *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası* (Cilt II). (M. A. Kayabal, Çev.) İstanbul: Cumhuriyet Yayınları.
- Weisband, E. (2000). *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası* (Cilt III). (M. A. Kayabal, Çev.) İstanbul: Cumhuriyet Yayınları.
- Yakut, K. (2013). İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Ekonomisi. K. Yakut, Ö. Obuz, F. Tepecik, & S. Yaşar içinde, *Türkiye Cumhuriyeti İktisat Tarihi* (s. 104 - 139). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları .
- Yalman, A. E. (1997). *Yakın Tarihte Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz 2 1922 - 1971* (2 b., Cilt II). İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. Yayınları.
- Yeşil, A. (2001). *Türkiye'de Çok Partili Siyasal Hayata Geçiş* (2 b.). Ankara: TC. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Yücel, H. A. (1997). *Köy Enstitüleri ve Köy Eğitimi İle İlgili Yazıları- Konuşmaları*. Ankara: Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2000). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* (7 b.). (Y. S. Gönen, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları

ÖZGEÇMİŞ

İbrahim Gazioğlu, 2013 yılında Sakarya Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nden 2016 yılında mezun oldu. 2018 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimine başladı.